

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2023

1/2

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Antanas SAMUOLIS. Baltoji obelis. 1932. Drobė, aliejus; 89 x 71

Arūnas VAITKŪNAS. Baltoji obelis 2004. Drobė, aliejus; 120 x 90

„Prieš... ir po 100 metų“. Bendras ekspozicijos vaizdas

Apie parodą skaitykite p. 43

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 8 652 32034

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKEVIČIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romėna RAČKAITYTĖ-ČEPAITIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfредas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

KULTŪROS BARAI

Problemos ir idėjos

Almantas SAMALAVIČIUS. Ateities projektavimas, buriant iš kavos tirščių
ir Godo belaukiant / 2
Kateryna BOTANOVA. Nesupratimo menas / 9
Geert LOVINK. Interneto išnykimas / 14

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Džiaukimės tuo, ką darome gerai. *Su Valstybinės lietuvių kalbos komisijos pirmininke
dr. Violeta MEILIŪNAITE kalbasi Mindaugas PELECKIS* / 23
Laima KANOPKIENĖ. Popierinė parama / 25
Jūlians TROFIMOVŠ. Dirbtinio intelekto kuriamas menas – kas tikrasis autorius? / 26

Nuomonės apie nuomones

Virgilijus ČEPAITIS. Valstybės jausmas / 29

Kūryba ir kūrėjai

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Poetinis kasdienybės dienoraštis / 32
Skaidra TRILUPAITYTĖ. Veidas kaip karo įrankis. *Asmens (ne)atpažįstamumas* / 35
Raminta JURĖNAITĖ. „Prieš... ir po šimto metų“ – Kauno meno mokyklos tradicijos ir
dabartis / 43
Vidas POŠKUS. Tikrovės prakaito kvapas. *Eglės Velaniškytės tapybos paroda Molėtų dailės
galerijoje* / 47
Lijana ŠATAVIČIŪTĖ. Kaitos pastovumas. *Rūtos Šipalytės retrospektyva* / 49
Ramunė MARCINKEVIČIŪTĖ. Pitijos trikojis, arba Režisieriaus kėdė / 53
Vidas POŠKUS. Betoniniai žmonės ir medžio kambariai. *Mykolo Saukos paroda VDA
parodų salėje Titanikas* / 57
Herkus KUNČIUS. Litbelas. *Neišnešiotas vaiduoklis* / 60

Paveldas ir paminklai

Almantas SAMALAVIČIUS. Vandens kaskados ir griuvėsių spindesys / 70
Radvilė RIMGAILĖ-VOICIK. Tai turėjo būti stebuklingas miškas / 76

Praeities dabartis

Algirdas Mykolas BUDRECKIS. Baltijos valstybių klausimas Antrojo pasaulinio karo
metais / 80
Vytautas NAVAITIS. „Būtovės slėpinių“ teatro uždangą praskleidus (5) / 88

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Politinis glacialas / 94

Viršelio 1 p.: Stasys EIDRIGEVIČIUS. Put In. 2022. Pastelė; 42 x 30

4 p.: Mykolas SAUKA. Sakykla. Fragmentas. 2022

ATEITIES PROJEKTAVIMAS, BURIANT IŠ KAVOS TIRŠČIŲ IR GODO BELAUKIANT

Futuristinės prognozės neabejotinai naudingos, nors tai visiškai nereiškia, kad tokie pasižvalgymai pavers ateitį tokia, kokios labiausiai norėtume. Bet kuriuo atveju aiškesnis įsivaizdavimas, kaip kokios nors institucijos, verslo įmonės, net visos valstybės likimas klostysis po keleto dešimtmečių, gali paskatinti imtis konkretesnių veiksmų, kad būtų pakoreguota dabartinė veiklos kryptis, atsižvelgiant į numanomą ir geidžiamą (ar priešingai – nemaloniais padariniais gresiančią) perspektyvą. Nenuostabu, kad ateities prognozavimu, galimybių tyrimu šiais laikais domisi tiek valstybinės, tiek privačios agentūros, siekiančios kuo efektyviau modeliuoti savo tolesnės veiklos strategiją, pagal kurią pasirenkama konkretaus tarpsnio taktika. Tai (bent jau teoriškai) padeda išvengti galimų klaidų, patirti mažiausią žalą, nepalankiai susiklosčius išorinėms aplinkybėms, įveikti vidinius slenksčius, sustabarėjimą, inerciją, neleidžia atsidurti visiškoje aklavietėje dėl prasto pasirinkimo ir pan. Toks į ateitį nukreiptas požiūris skatina pasirengti būsimoms kliūtims ir iššūkiams, kurių šiuolaikiniame pasaulyje netrūksta dėl itin sparčios technologijų raidos, kapitalizmo dinamikos, ekonominių, finansinių, ekologinių krizių ir daugybės kitų veiksnių, darančių įtaką valstybės, organizacijų veiklai, visuomenės ir pavienių žmonių gyvenimui.

Remdamasis garsia sociologo Ulricho Becko įžvalga pridursiu, kad šiandien veikiausiai visi be išimties

gyvename rizikos visuomenėje, susaistytoje įvairiausių priklausomybės santykiais. Tokiomis sąlygomis ateities perspektyvos priklauso ne tik nuo globaliu ar regioniniu mastu vykstančių procesų, bet ir nuo valstybių, verslo organizacijų gebėjimo kiek įmanoma tiksliau prognozuoti rizikas, nuspėti ir įvertinti grėsmes, galimus pavojus. Svarbu turėti išankstinį veiksmų planą, lanksčiai pritaikomą, netikėtai, kartais drastiškai pakitus aplinkybėms. Futurologas Sohailas Inayatullahs akcentuoja: „*Kadangi pasaulis darosi vis rizikingesnis – jei ir ne iš tikrųjų, tai bent jau suvokiant nepalankios kaitos galimybę – ateities studijų vis dažniau imasi vykdomoji valdžia, vadovų komandos, planavimo skyriai, organizacijos, institucijos ir tautos.*“¹ Kitas ne mažiau žinomas šiuolaikinis futurologas, Ateities alternatyvų instituto (*Institute for Alternative Futures*) įkūrėjas Clemas Bezoldas tvirtina: „*Ateities strategines įžvalgas lydi sėkmė tais atvejais, kai jos inspiruoja organizacijas efektyviau įsisavinti žinias, kūrybiškiau taikyti strategijas, paskatina imtis iniciatyvos. Be to, padeda siekti rezultatyvesnės vizijos, kaip užsitikrinti sėkmės tvarumą. Įgyvendinti tokį uždavinį įmanoma, jei ateities strateginės įžvalgos apima gerokai ilgesnį laikotarpį negu strateginis penkerių–dešimties metų planavimas, jei organizacijos vizija kuriama, atsižvelgiant į aplinką ir kontekstą. Scenarijai leis priimti vienokius ar kitokius sprendimus, planuoti*

tolimą ateitį (paprastai nuo dešimties iki penkiasdešimties metų), apsvarstyti tikėtinas ir vizionieriškas galimybes. Manychiau, scenarijai turėtų apimti platų diapazoną – nuo to, kas labiausiai tikėtina, kas susiję su iššūkiais, todėl nebūtinai pavyks, iki to, kas taip stulbinamai vizionieriška, kad gali lemti sėkmę.“²

Ateities modeliavimo slenksčiai

Kita vertus, puikiai žinome, kad turėdamos aibę šiuolaikiškų ateities modeliavimo įrankių, padedančių spręsti esamas ir numatyti būsimas problemas, tiek valstybės, tiek tarptautinės institucijos ir globalaus verslo subjektai dėl įvairių priežasčių dažnai būna visiškai nepasirengę kritinėms situacijoms. Stabilumas, atrodo, visapusiškai užtikrintas, nelaimėi ištikus sugriūva lyg kortų namelis. Prisiminkime 2008 m. pasaulį sudrebinsią (laimei, Lietuvą tik iš dalies prislėgusią) finansų krizę, kurią sukėlė neatsakinga, niekieno nekontroliuojama, kazino stiliaus mąstymu pagrįsta didžiųjų bankų politika. Arba užsitęsusių pandemijų, kurių suvaldyti sunkiai sekėsi, o pasiteltos kontroversiškos priemonės ir metodai sukėlė daugybę globalių klausimų, susijusių su neregėtai išaugusia farmacijos kompanijų galia, su realiomis grėsmėmis demokratijai. Į daugelį jų iki šiol nėra tinkamai atsakyta.

Šiame kontekste galima kalbėti ir apie didžiausią, jau metus trunkantį sukrėtimą – Rusijos plataus masto karą prieš Ukrainą. Jis paradoksaliai pademonstravo, kad ištisus dešimtmečius po Šaltojo karo pabaigos Vakarai, ypač didžioji Europos dalis, sąmoningai ar nesąmoningai puoselėjo iliuzijas apie „istorijos pabaigą“, kurią entuziastingai paskelbė Francis Fukuyama, naiviu optimizmu pavojingai užkrėtęs intelektualų sluoksnius visame pasaulyje, tam neatsispyrė nei tarptautinės organizacijos, nei vyriausybės. Tiesa, kadaise skelbtos vizijos jau atsisakė pats Fukuyama. Kol kas neaišku, ar vėlyvas visų praregėjimas turės ilgalaikių pasekmių, gali būti, kad agresijai nuslopus, vėl bus grįžtama prie to, ką anglai vadina *business as usual*.

Ateities prognozavimas yra daugeliu atžvilgių keblus dalykas. Pasak vengrų futurologo Tamo Kristofo, gebėjimas numatyti raidos kryptį ir būsimus įvykius jau senokai yra tapęs mokslinių diskusijų objektu. Tyrinėtojas atkreipia dėmesį, kad iki 6-ojo dešimtmečio pabaigos mokslinės teorijos dažniausiai būdavo vertinamos pagal futuristinę tikslumą bei konkrečių prognozių išsipildymą. Pernelyg sureikšmintą prognostiką vėliau užleido vietą euristikai, o praėjusio amžiaus 9-ajame dešimtmetyje determinizmą nurungė naujas požiūris į nestabilumo ir nepibrėžtumo vaidmenį, įsigalėjo ateities alternatyvų numatymas, imta domėtis savikūros evoliucija, chaotiškos elgsenos priežastimis.³ Prie to reikšmingai prisidėjo fizikų, tyrinėjusių chaoso teoriją, pasiekimai. Aptardamas šiuos poslinkius, futurologas nurodo, kad globalaus verslo struktūros palaipsniui atsisakė tų savo padalinių, kurių pagrindinė paskirtis buvo ateities prognozavimas, nes futuristinių įžvalgų kaštai smarkiai išaugo, bet patikimumas nusmuko.⁴

Aptardamas priežastis, kodėl žlugo viltys, kadaise sietos su moksliniu ateities numatymu, tyrinėtojas tvirtina, kad labiausiai pakenkė netikslios ekonominės prognozės. Net ir įtakingiausias versijas imta vis rečiau taikyti, nes tapo akivaizdu, kad „*ekonominės teorijos ir modeliai negali realistiškai paaiškinti nei erdvės ir laiko pokyčių, nei jų poveikio ekonomikai. Antra, tai nėra kiek nepadeda nuspėti, kaip specifiskai ekonominė veikla klostysis ateityje. Štai kodėl futurologų dėmesys nukrypo į filosofinius tyrimus, padedančius geriau suprasti erdvės ir laiko pokyčių esmę, pavienių asmenų bei visuomeninių institutų daromą poveikį. Tad fundamentalia ateities studijų teorijos ir metodologijos ašimi tapo evoliucija ir žmonių vaidmuo.*“⁵ Daroma išvada, kad nei ekonomikos teorijos, nei modeliai negali numatyti realių ir iš tiesų labai sudėtingų ateities reiškinių. Tai tinka ir ilgą laiką taikytiems neva neprikaištingiems matematiniam modeliams, nors jie kartais iš esmės teisingai apibūdina vienokį ar kitokį reiškinį.⁶ Ilgainiui įsigalėjo idėja, kad ateities variantai gali būti labai skirtingi, palaipsniui tapusi futurologinių tyrimų pagrindu.⁷

Tad įvairių ateities scenarijų rašymas šiandien jau nėra jokia naujovė, veikiau įprastinė procedūra. Viena iš labiausiai paplitusių ateities prognozavimo tendencijų neaplenkė ir Lietuvos.

Iš to, kas pasakyta, galima susidaryti šiokių tokių vaizdą, kokios kliūtys neišvengiamai laukia futurologų šiame kelyje, nors tai, žinoma, nereiškia, kad reikėtų atsakyti bet kokių bandymų numatyti ateitį. Pastabas apie futuristinių prognozių problemišumą surašiau dėl keletu priežasčių. Iš dalies todėl, kad atidžiai skaitydamas valstybės institucijų iniciatyva parengtą naujausią prognostinį tekstą „Lietuva 2050: valstybės ateities scenarijai“. STRATA (2022), jo preambulėje neradau nė menkiausios užuominos apie tokio uždavinio sudėtingumą, juo labiau apie tai, kuo grindžiamos teorinės šio tyrimo prielaidos. O juk atliekant tyrimą, siejamą su mokslu, abejoti įprasta. Tačiau rengiant čia aptariamą futuristinę valstybės strategiją, matyt, įsivaizduota, kad niekam nekils jokių abejonių nei dėl pasirinkto (grupinio) požiūrio, nei dėl teorinių principų, nei dėl taikomų metodų.

Lietuvos ateities scenarijai ir jų kūrimo prieštaros

Keistoka, bet praėjusių metų pabaigoje paskelbtas ambicingas, nemenko užmojo dokumentas kol kas liko beveik nepastebėtas, iki šiol nėra visapusiškai kritiškai aptartas. Galbūt kaltas panašaus pobūdžio tekstų perteklius? Juk per pastaruosius du dešimtmečius Lietuvos ateities prognozių (ypač paplito „galimybių studijos“) parengta gausybė, o didžiausia jų atsiradimo paskata – ES direktyvos ir iš Briuselio atplaukiančios finansinės lėšos, bet ne savaiminis, spontaniškas tyrėjų / rengėjų entuziazmas, atliepiant realius vietinės terpės poreikius. Didžiuma tų studijų apie tikimybes ir galimybes dulka valstybinių įstaigų stalčiuose, nugulusios ten iškart po to, kai jas rengusios „darbo grupės“ pateikė tvarkingas ataskaitas ES struktūroms, tuos tyrimus inicijavusioms ir finansiškai parėmusioms. Kaip susiklostys naujausių keturių ateities scenarijų ateitis, spėlioti kol kas gana sunku. Didelio susidomėjimo šis

STRATA užsakymu parengtas dokumentas iki šiol nesukėlė, nors turėtų būti išsamiai aptartas viešojoje erdvėje. Nepaisydamas abejingos tylos, gaubiančios „grandiozinį“ projektą, pamėginsiu patyrinėti siūlomas / numatomas Lietuvos ateities versijas, aptarsiu jų patikimumą, tikėtino priedaides, kai kuriuos kitus, ypač daug abejonių keliančius pateiktų ateities prognozių aspektus.

Teksto „Lietuva 2050: valstybės ateities scenarijai“ preambulėje nurodyta, kad šis strateginis dokumentas parengtas pagal tokiam žanrui siūlomas tarptautines rekomendacijas. Taigi darbuotasi, paėmus domėn „geriausią praktiką“. Be to, užsibrėžus sukurti Lietuvos valstybės ateities viziją buvo surengtos „scenarijų formavimo [kodėl ne rašymo? – A. S.] dirbtuvės“, prisidėjo partneriai – Vyriausybės kanceliarija (*sic!*), Vilniaus universitetas, Seimo Ateities komitetas. Priduriama, kad „šis darbas atliktas vadovaujantis Strateginio valdymo įstatymu, kuris įtvirtina ateities vertinimo principą. [...] Remiantis kitais tyrimais ir teoriniais darbais [kokiais konkrečiai nenurodoma, – A. S.], sukonstruotas ir scenarijų analitinis modelis, kuriame teigiama, kad Lietuvos ateities raida bus priklausoma [gal tiesiog priklausys? – A. S.] nuo išorės ir vidaus veiksnių dinaminės sąveikos.“⁸

Tą perskaitęs pagalvojau, argi reikia įrodinėti tai, kas savaime aišku? Nejuo yra abejojančių, kad tarptautinis kontekstas daro poveikį lokaliai? Toliau tekste pabrėžiama, kad diskusijų, vykusių „dirbtuvėse“, medžiaga panaudota studijos rengimui, o gal turėjo būti išmesta į šiukšlių dėžę? Svarbiausia šio projekto (patogumo dėlei toliau vadinsiu jį Strategija) dalis – keturi Lietuvos ateities scenarijai, gavę tiršta metaforų migla apgaubtus (pasak rengėjų, darbinis) pavadinimus: „Puikus naujasis pasaulis“, „Šiaurinė žvaigždė“, „Kapanojimasis“ ir „Amžinasis įšalas“.

Nors elementarių, net banalių dalykų įvardijimas Strategijos preambulėje glumina, tačiau nestebina – juk tokio pobūdžio tekstas neišvengiamai adresuotas tiek biurokratiniam sluoksniui, atsižvelgiant į jam priimtina leksiką ir įprastas instrukcijas, tiek visuo-

menei. Vis dėlto kyla klausimas, kodėl įvadinėje dalyje neaptartos nei išankstinės prielaidos, nei teorinis pagrindas, nei taikytų modelių pagrįstumas. Nepristatomi empiriniai tyrimai ir duomenys, kurie kartu su kita referuojama medžiaga turėtų ne tik paaiškinti, kodėl remtasi vienais, o ne kitais šaltiniais, kas lėmė jų atranką, bet ir pagrįsti Strategijos išvadas. Į akis krinta lyg ir saikingai (tai pagirtina), tačiau be jokio paaiškinimo vartojama „pažangos“ sąvoka. Nors viešojoje erdvėje ja žongliuojama ypač dažnai, tačiau pažangos samprata nėra nei akivaizdi, nei savaime suprantama, todėl įvade norėtųsi rasti argumentuotas ir dokumentuotas autorių pastabas apie šios ir kitų sociologinių abstrakcijų, kuriomis remiamasi, problemišumą, joms būdingą dvilypumą. Kad pažanga yra itin ideologizuota sąvoka, turinti savo atsiradimo prielaidas, ilgainiui įgavusi net kvazireliginį pobūdį, yra argumentuotai rašęs Jose Maria Sbertas.⁹

Deja, Strategijos preambulėje rimtesnių komentarų nėra, kaip ir daugelio kitų svarbių dalykų. Antai pabrėžiama: „*Dideli lūkesčiai siekiant visuomenės ir valstybės pažangos siejami su švietimo sritimi, kuri turėtų ugdyti atsakingą, visavertę, gebančią prisiimti lyderystę ir veikti kartu su kitais asmenybę. Kultūra turi tapti visiems nuo mažens prieinama, įprasta kasdienybės dalimi*“ (p. 9). Tačiau kultūros sąvoka, priklausomai nuo konteksto, kuriame ji vartojama, nuo disciplinos, iš kurios pozicijų žvelgiama, irgi gali reikšti visiškai skirtingus dalykus. Strategijos rengėjams toks neapibrėžtumas, regis, nėra trukdo. Nenuostabu, nes šiame tekste kultūros sąvoka vartojama ne antropologine, bet veikiau buitine, geriausiu atveju edukacine prasme. Taip ir lieka neaišku, apie ką iš tiesų kalbama, nes griežčiau antropologiškai žvelgiant, kiekvienas žmogus neišvengiamai gimsta ir bręsta tam tikros istoriškai susiklosčiusios kultūros aplinkoje, o ne gamtos terpėje. Strategijos rengėjai antropologinės epistemos, matyt, nepripažįsta (gal net nėra apie tokią girdėję?), tad kultūros reikšmę susiaurina iki edukacinio ar netgi buitinio (tai gerokai blogiau) lygmens. Toks apsiribojimas gerokai stebina, nes kiekvienas, net

paviršutiniškai susipažinęs su šiuolaikine socialine ar kultūrine antropologija, žino, kad socialiniai mokslai pateikia gausybę (daugiau kaip pusantro šimto) kultūros apibrėžimų, labiausiai paplitę 12–14, tačiau net ir šie smarkiai skiriasi tarpusavyje.¹⁰

Tad kas šiuo atveju turima omenyje, kalbant apie kultūrą? Kaip ji galėtų būti siejama su švietimu, juo labiau su ugdymo institucijomis ir iš apačios kylančiais ar iš viršaus joms primetamais uždaviniais? Atsakymų į šiuos klausimus Strategijos tekste nerasime. Lietuvos ateities scenarijų rengėjai veikiausiai įsivaizdavo, kad visiems ir kiekvienam šalies gyventojui kultūros sąvoka reiškia tą patį, panašiai kaip fizikams, pasak Leslie'o White'o, energijos sąvoka. Beje, šis amerikiečių antropologas dar praėjusio amžiaus 6-ajame dešimtmetyje ne be pagrindo kvestionavo tokį daugialypį supratimą, klausdamas, kas būtų, jei neapibrėžtumas ir painumas, būdingas kultūros sampratai, įsigalėtų, pavyzdžiui, fizikoje? Svarstė, kaip tokiu atveju būtų galima atlikti šios mokslo srities tyrimus, juo labiau ar būtų įmanoma sutarti dėl jų rezultatų ir išvadų?¹¹

Akivaizdu, kad čia aptariamų Lietuvos ateities scenarijų kūrėjai tokiais klausimais sau galvos nekvaršino, nes daugelis kitų Strategijoje vartojamų sąvokų, pavyzdžiui, „estetika“, irgi niekaip neapibrėžtos. Antai skyriuje, pavadintame „Ateities trikampis“, teigiama: „*Šiandien Lietuvos visuomenėje matoma poreikio kultūrai stoka, motyvacijos mokytis ir skaityti trūkumas. Ši tendencija dar stipresnė regionuose. Dėl kultūros ir ugdymo ekonomizavimo [...] prastėja jų kokybė. Nėra poreikio estetikai ar įkvėpimui. Jis nėra ugdomas bendruomeninėse, buitinėse erdvėse*“ (p. 14).

Akivaizdu, kad tiek kultūros, tiek estetikos sąvokos šiame kontekste vartojamos elementariausia buitine prasme, nors abi gali reikšti daugybę skirtingų dalykų. Dar sunkiau suvokti, kuo remiantis aiškina ma, esą visuomenei trūksta motyvacijos mokytis ir skaityti, nes šie teiginiai nėra pagrindžiami jokiais sociologiniais duomenimis, jau nekalbant apie kritiškas interpretacijas. Belieka spėlioti, ar čia užuomina į skandalinę situaciją dėl matematikos žinių prasto

įsisavinimo vidurinėse mokyklose, ar turimi omenyje kažkokie kiti švietimo aspektai. Kyla ir abejonių, ar knygų pardavimai, skolinimasis viešosiose bibliotekose (duomenys apie tai kažkodėl nepateikiami) patvirtintų tokį griežtą, beapeliacinį teiginį.

Taigi nesistebėkime, kad daugelis šios Strategijos vietų atidesniam skaitytojui tampa rebusu. Vietoj aiškumo ir galimybės susipažinti su tezes pagrindžiančiais duomenimis, į akis pučiama verbalinė migla. Tokios miglos netrūksta ir skyriuje, kuriame išvardijami ir aptariami svarbiausi pokyčių veiksniai. Įvardinėje dalyje, kur lyg ir turėtų būti paaiškintos teorinės prielaidos, sąvokos, duomenų apdoravimo ir atrankos principai, paprasčiausiai nurodoma, esą šio valstybinės reikšmės projekto „*dalyviai nagrinėjo įvairius ekonomikos modelius, kurių vystymąsi galima matyti jau šiandien (sic!) ir kurie gali sąlygoti ilgalaikę Lietuvos ir pasaulio ekonomikos raidą: žinių, duomenų, platformų priežiūros, solidarumo, žaliąją ir sidabrinę ekonomiką. Kalbant apie naujų ekonomikos modelių plėtrą pabrėžtina ir vartotojų poreikių bei vertybių kaitos svarba*“ (p. 11). Tačiau pateiktas anaip tol neišsamus, visiškai nereprezentatyvus, iš esmės klaidinantis dabar paplitusių ekonomikos teorijų ir modelių sąrašėlis. Nepaaiškinta, nei kodėl būtent šios ekonominės teorijos pasirinktos, nei kokią įtaką jų apžvalga / aptarimas padarė „dirbtuvėse“ vykusioms diskusijoms, juo labiau pačiai prognostikai. Kyla pagrįstas klausimas, ar šis margas įvairių sričių specialistų būrelis tiesiog nepakankamai gerai susipažinęs su teoriniu dabartinės ekonomikos lauku, idėjomis, ar tiesiog pakluso projekto metodologijos rengėjų įpirštam požiūriui?

Švelniai tariant, įdomu, kodėl čia net neminimi tokie reikšmingi ekonomikos modeliai / mokyklos kaip ekologiška ekonomika, nulinio augimo ekonomika, elgsenos (arba biheviaristinė) ekonomika ir t. t. Susidaro įspūdis, kad šios kryptys diskusijose nebuvo nei aptariamos, nei juo labiau kritiškai įvertintos. Dar įdomiau, kad vardijant studijos rengėjus ir konsultantus, ekonomistai neminimi, nors ekonomikos dėmuo scenarijuose gana ryškus. Veikiau-

siai šios srities specialistai (išskyrus pačią studijos rengėją) „dirbtuvėse“ net nedalyvavo.

Projekto metodologiją parengė ekonomistė, o ne kitų socialinių mokslų atstovas ar atstovė, nors futurologijos tyrimų analitikai, kaip minėjau, pabrėžia, kad tiek ekonomikos teorija, tiek jos modeliai vis rečiau taikomi šios srities tyrimams. Pridursiu, kad susipažinęs su vieno ryškiausių periodinių mokslo leidinių, skirtų ateities tyrimams, *Journal of Future Studies* autorių sąrašu, neaptikau nė vieno Lietuvos atstovo, nors šiame žurnale spausdinasi nemažai Rytų ir Vidurio Europos mokslininkų. Ko gero, šis faktas kai ką pasako, koks yra lietuviškų „ateities studijų“ lygis...

Žvelgiant bendriau, „Lietuva 2050: Valstybės ateities scenarijai“ glumina tiek beapeliacinio pobūdžio teiginiais, tiek abejotinomis prielaidomis, tiek elementarios logikos stoka. Antai aptariant visų keturių scenarijų turinio šaltinius, analitinių jų modelių, pareiškiami, esą projekto „*dalyviai daug dėmesio skyrė globalios Lietuvos – ir Lietuvos globaliame pasaulyje – problematikai*“ (p. 10). Šios tezės antroji dalis lyg ir nekelia abejonių – argi kas nors galėtų užginčyti, kad valstybės, kurios pagal Immanuelio Wallersteino pateiktą schemą yra periferinės ar pusiau periferinės (tokią pasaulio sandarą, pasak sociologo, nulėmė kapitalizmo raidos logika), yra veikiamos globalaus konteksto?¹² Tačiau vizionieriais apsiskelbusių politikų, valdininkų ir valdžiai paklusnių intelektualų svaičiojimais apie „*globalią Lietuvą*“ jau tapo įprastine mantra, pergalingai keliaujančia iš vieno valdiško dokumento į kitą, tai pagrindinis (ir savižudiškas) ateities projektavimo įrankis bei principas. Kodėl tas mažų mažiausiai kontroversiškas užkeikimas kartojamas ir šio dokumento preambulėje, bent jau man visiškai nesuprantama. Regis, netrūksta nei lietuvių diasporos istoriją tyrinėjančių asmenų, nei tyrimų, išmintingai perspėjančių, kad bendruomenės, atsidūrusios didesnių kultūrų ir kalbų apsuptyje, neišvengiamai nyksta ir išstipsta. (Beje, rašydamas šį tekstą peržiūrėjau 2005–2006 m. LRT 2 kanalo laidos „Kultūros kodas“, kurią anuomet man teko vesti, pokalbį su žinomu JAV lietuvių išeivijos veikėju, inžinieriumi, istoriku, *Aki-račių* redaktoriumi, dabar jau šviesaus atminimo Liūtu Mockūnu, kuris patvirtino liūdną tiesą apie išeivijos lem-

tį). Tačiau tai, kas akivaizdu, ką patvirtina dokumentuota lietuvių (o ir kitų artimiausių kaimynų) emigrantinė istorija, pasirodo, negalioja tiems, kurie valstybės institucijų užsakymu kurpia įvairias ateities „vizijas“, bandydami visuomenei įpiršti kažkokio iš esmės neegzistuojančio darinio, skambiai pavadinto „*globali Lietuva*“, vaiduoklį.

Paradoksalu, bet prabėgus vos trims dešimtmečiams nuo nepriklausomybės atkūrimo, lietuviškumas ir jo išsaugojimas tampa bene didžiausiu kliuviniu (*sic!*) visuomenės ir kultūros pažangai, kad ir kaip ją suprastume. Šiame keturių scenarijų rinkinyje ir jo preambulėse, ypač skirsnyje „Vertybių raidos konceptualizavimas“, netrūksta ir kitų madingų baubų. Vienas iš jų – konservatyvumas: „*Pagal sociologinius duomenis, didžioji dalis Lietuvos visuomenės, nepaisant modernizacijos procesų, vis dar pasižymi konservatyviomis vertybinėmis nuostatomis*“ (p. 22). Tikrą ar tariamą konservatyvumą mėginama nepagrįstai, pateikiant nuorodą į vieni vieną mokslo tyrimą, aiškinti tuo, kad visuomenė pritaria mirties bausmei, stokoja socialumo, bendruomeniškumo ir atjautos (p. 22). Didelių įtarimų Strategijos rengėjams kelia ir tradicinė šeima, laikoma kone metafizinio blogio šaltiniu. Nepatrauklus ir grėsmingas „Puikaus naujojo pasaulio“ scenarijus teigia, kad valstybės ateičiai susiklosčius pagal jį, „*šėimos politika [bus] orientuojama į tradicinės šėimos modelį*“ (p. 27), o tai esanti siaubinga blogybė, nes gimstamumo skatinimas (išmokos, parama būstui) turi tik „*trumpalaikį efektą*“. Kodėl jis trumpalaikis, paaiškinti nesiteikiama. Pridursiu, kad kova prieš tradicinę šeimą nėra jokia naujiena – kadaise komunistai, užgrobę valdžią Kinijoje, pirmiausia ėmė griauti šeimos instituciją, nes puikiai suprato, kad priklausymas šeimai neleidžia sunaikinti tradicinio bendruomeniškumo, socialinės priklausomybės saitų ir įtvirtinti komunistinės ideologijos. Kinų komunistų naudotą schemą yra išsamiai aptaręs iškilus prancūzų sociologas Jacques’as Ellulis.¹³

Grįždamas prie šeimos problematikos, nors pasitaruoju metu „tradicinė“ šeima (kad ir kas ji būtų) patiria krizę, norėčiau paklausti, ar iš tikrųjų vie-

šnis sprendimas yra galutinai ją demontuoti? Ar tai nepanašu į rekomendaciją migrenos gydymui pasitelkti giljotiną? *Sapienti sat.*

Tiek čia, tiek kitur vietoj išsamios situacijos analizės pateikiamos tik pabiros ir atsitiktinės nuorodos į Vakarų sociologų tyrimus, paminima vos keletas Lietuvos sociologų veikalų. Kodėl remiamasi tokiais selektyviais šaltiniais, deja, nenurodoma. Nepaaiškinama, ar tik Lietuvos gyventojai pasižymi konservatyvumu, nenurodomi to realaus ar įsivaizduojamo konservatyvumo bruožai. Viena iš ateities scenarijų („Puikus naujasis pasaulis“) konservatyvumo baubas parodytas visu gražumu. Esą šalyje įsigalės totalitarinio / autoritarinio pobūdžio „*valstybinės kultūros samprata, nors tautinė kultūra ir tapatybė formuojama ir interpretuojama per sąsajas su Vakarų kultūriniu pasauliu*“. Toliau teigiama, kad tokia (konservatyvi) „*uždara, savais vietiniais kultūriniais mitais, perkoštais per vakarietiškas kultūros sampratas, paremta tapatybės samprata yra nepajėgi į save pažvelgti iš šalies ir kritiškai save reflektuoti*“ (p. 30). Nors teiginys atrodo rūstus ir griežtas, tačiau iš esmės virsta lingvistine beprasmybe, nes jokia samprata negali nei pažvelgti į save į šalies, nei savęs reflektuoti. Tai daryti gali tik patys žmonės.

Dar tamsesniais pavidalais lietuviškasis konservatyvumas išnyra niūriame ir slogiame ateities scenarijuje „Amžinasis įšalas“. Piešiamas štai toks vaizdelis: „*Humanitariniai ir socialiniai mokslai orientuoti į tokius režimo veiksmus pagrindžiančius „tyrimus“ kaip Rytų pranašumo prieš Vakarus „įrodymai“ ir lietuviškos etnokultūros išskirtinumo pagrindimas*“ (p. 44). Pranašaujama: „*Santykinais ramų visuomenės gyvenimą garantuoja priklausymas nuo Rytų (stabilus apsirūpinimas būtiniaisiais ištekliais ir technologijomis), nevyksta ir neplanuojamos reformos, vystoma ir palaikoma tradicinė kultūra, puoselėjanti etnotautinę tapatybę*“. Šioje valstybės ateities versijoje „*Lietuva virtusi „kultūriniu rezervatu“, užsiima tradicinės, liaudies kultūros puoselėjimu [...] Tikslas yra pasiekti tokią visuomenės kultūrinio intelekto būseną, kuomet valdžiai nebereikia atvirai engti netradicinį, avangar-*

dinį meną, nes tą daro pati visuomenė“ (p. 46).

Skaitydamas tokius iš piršto laužtus gąsdinimus, svarsčiau, kas autoriams yra Rytai – gal Rusija, jei kalbama apie išteklius, gal Kinija, jei kalbama apie technologijas? Abiem atvejais tai visiškas klaidės. Pilais jokiais duomenimis ar tyrimais nepagrįstos autorių fantazijos, kurias skaitydamas nebesupranti, ar dar juoktis, ar jau verkti. Nejaugi Strategijos rengėjai nesuvokia, kad padrikas, dėstyto logikos ir argumentacijos stokojantis tekstas šaiposi iš jų pačių? Vietoj įtikinamų, pagrįstų futurologinių versijų, nestokojančių sąryšingumo ir dėstyto logikos, pateikiama išivaizduojamos tikrovės variantų karikatūra, kurpiama taip nesklaidžiai ir paviršutiniškai, kad absurdiški pranašysčių virazai viską apverčia aukštyn kojom.

Post scriptum

Nekyla abejonių, kad Strategija „Lietuva 2050: Valstybės ateities scenarijai“ nemažai kainavo, nors parengta visiškai atmestina. Viena vertus, nepasivarginta įvardyti, aptarti ir paaiškinti studijos rengimo principų, teorinio pagrindo ir prielaidų, daugiausia dėmesio skirta gerokai mažiau reikšmingoms darbo organizavimo procedūroms. Neaišku, kokiais duomenimis grindžiamos iš pažiūros drąsios, neretai tiesiog beapeliacinio pobūdžio (o iš tiesų lėkštos, konformizmu atsiduodančios) išvados. Pristatomi scenarijai stokoja vidinės logikos, veikia primena nerišlią vienas kitam prieštaraujančių vaizdinių dėlionę. Strategijoje neaptartos, juo labiau nepaaiškintos dažniausiai vartojamos sąvokos, jų prasmė ir kontekstas. Pritrūkus ar tiesiog nepasirūpinus pateikti nei duomenų, bent jau sociologinių, nei glaustos jų analizės, su dideliu ūpu eksploatuojamos pastaruoju metu madingos (ir įtakingos) ideologijos. Iš pažiūros drąsiuose (o iš tiesų stereotipų užvaldytuose) pasižvalgymuose į ateitį, nesugebėta ir net nesiekta ištrūkti nei iš ideologinių dabarties mitologemų gniaužtų, nei pateikti įdomesnių, perspektyvesnių požiūrių, susijusių su Lietuvos ir Europos ateitimi. Liūdna, bet akademinėje ir intelektualinėje aplinkoje, matyt, ir toliau kles-tės kartotės to, kas jau pasakyta kitų, kitur ir kituose

kontekstuose. Deja, dažnai atsitinka taip, kad susibūrę draugėn, šiaip jau, regis, savo sritį išmanantys, šio to pasiekę specialistai sukuria menkos intelektualinės prabos studiją, priskirtiną banalumu ir konjunktūra atsiduodančių grupinio mąstymo (*groupthink*) gaminių kategorijai.

Norom nenorom savo ateitį teks modeliuoti mums patiems, nes šis keturių kortų namelis neturi pamatų, todėl nugrius greičiau, negu spėsime jį sukritikuoti... ■

¹ Sohail Inayatullah, „Future Studies – Theories and Methods“, In: *There's a Future: Visions for a Better World*, BBVA, T.F. Editores, 2013.

² Clem Bezold. „Lessons from using scenario for strategic foresight“, *Technological Forecasting and Social Change*, 77 (2010), p. 2.

³ Tamas Kristof, „Is it possible to make scientific forecasts in social sciences?“ *Futures* 38 (2006), p. 561–562.

⁴ Ten pat, p. 562.

⁵ Ten pat, p. 566.

⁶ Ten pat, 568.

⁷ M. K. Rhemann. „A Futurist Revisit to the „Value Chain“, *Journal of Future Studies*, 21:3 (2017), p. 26.

⁸ Lietuva 2050: valstybės ateities scenarijai. STRATA (2022), p. 4. Toliau šios studijos puslapiai nurodami tiesiog straipsnio tekstą.

⁹ Žr. Jose Maria Sbert. Progress. In: *Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*. Edited by Wolfgang Sachs. London: Zed Books, 2010.

¹⁰ Žr. Alfred L. Kroeber and Clyde Cluckhohn. *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions – The History of Human Culture, Its Role in Social Sciences*. Pantianos Classics, 2020. Beje, ši reguliariai perleidžiama knyga pirmą kartą pasirodė 1952 metais, o šią dieną laikoma chrestomatiniu socialinių mokslų veikalu.

¹¹ Žr. Leslie White. *The Science of Culture*. Percheron Press, 2005. Pateikiu nuorodą į naujesnį knygos leidimą, nors kultūros sąvokos neapibrėžtumo klausimą amerikiečių antropologas iškėlė dar 1959 metais.

¹² Norintiems susipažinti su Immanuelio Wallersteino pasaulio sistemų teorijos pagrindais rekomenduočiau glaustą jo parengtą įvadą. Žr. Immanuel Wallerstein. *World-Systems Analysis: An Introduction*. Duke University Press, 2004.

¹³ Žr. Jacques Ellul. *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*. Vintage, 1973.

NESUPRATIMO MENAS

Tai nutiko 2017 m. Aš, ką tik persikėlusi iš Kyjivo į Bazelį, jaučiausi dėl to kalta prieš tautiečius. Pamenu, susitikau su vyresnio amžiaus žilaplauke moterim, ji mane susirado per bendrus pažįstamus Tbilisyje, kur neseniai vykdė projektą su fondu, įkurtu bene garsiausio Šveicarijos diplomato, derybininko (dalyvavusio pasirašant ir vadinamuosius Minsko susitarimus). Tyliau balsu, lyg dvejojama Dagmar pasakojo ilgą laiką dirbusi Pietų Kaukaze ir „kitose konfliktų zonose“, ten bandė per meną kalbėti apie taiką, tarpusavio supratimą ir susitaikymą, o dabar labai norėtų Ukrainoje nuveikti kažką svarbaus ir naudingo, „atsižvelgdama į čia vykstantį konfliktą“.

Logiška, kad fondo direktorė, Ciuricho menų universiteto dėstytoja Dagmar darbą Ukrainoje ketino pradėti nuo tyrimų – nuvykusi kur nors į šalies Rytus, pasikalbės su vietiniais, išsiaiškins jų poreikius. Apskritai fondo programa jau nušlifluota, iš esmės aiški – šveicarų muzikantai, šokėjai, kiti atlikėjai rengs meistriskumo kursus mokyklose, dirbs su jaunaisiais menininkais, su pabėgėliais, skatins meno mainus, žodžiu, menas tarnaus dialogo labui. Jau penkerius metus tuo tikslu Dagmar lankosi Armėnijos ir Gruzijos pasienio regionuose, ypač didžiuojasi projektais Abchazijoje – regionas labai skurdus, net patekti ten beveik neįmanoma, tačiau fondas apeina kliūtis ir susitvarko.

Bandžiau jai, susiruošusiai keliauti į miestus palei vadinamąją „konflikto liniją“, švelniai paaiškinti, kad Ukraina – tai ne Abchazija, čia vyksta ne konfliktas, o karas su okupantais, prasidėjęs prieš trejus metus. Negalėjau patikėti, kad reikia visa tai aiškinti žmogui, kuris turėtų iš pirmų lūpų žinoti, kas dedasi Ukrainoje ir Pietų Kaukaze, nejaugi diplomatas, fondo įkūrėjas nieko apie tai nepasakojo? „*Neįsivaizduojate, koks turtingas kultūrinis gyvenimas perskeltame Donbase, kiek daug visko ten įvyko po 2014-ųjų ir vyksta dabar, kiek iniciatyvų kyla, kiek žmonių stengiasi, kad šis Rytų regionas nebūtų atkirstas nuo Ukrainos. Turėsite labai atidžiai klausytis vietinių žmonių, kad padarytumėte ką nors nauja ir prasminga*“, – įsikvėpusi aiškinau. Dagmar žvelgė į mane su liūdesiu ir užuojauta.

2017 m. rudenį mudvi apsilankėme Severodonecke, Slovjanske, Kramatorske, Dobropilyje, Bachmute ir Mariupolyje, vėliau Kyjive susitikome su dešimtmis kultūros veikėjų. Po kelių mėnesių Dagmar pateikė paraišką Šveicarijos plėtros ir bendradarbiavimo agentūrai (VDC), kad finansuotų projektą, kuris, be keleto seminarų moksleiviams iš „pilkosios zonos“ ties vadinamojo konflikto riba, buvo skirtas bendroms rankdarbių dirbtuvėms. Moterys iš skirtingų laikinosios sienos, padalijusios Donecko sritį,usių turėjo aštuonis mėnesius susitikinėti Mariupolyje, kad, vadovaujant šveicarų menininkams, austų ar siu-

Balandis

Vladimiro Agafonkino nuotrauka. Flickr

vinėtų, kalbėtusi apie taiką. Agentūra atmetė projektą (daugiausia dėl saugumo problemų, galėjusių kilti žmonėms iš teritorijų, kurias kontroliuoja separatistai su žaliaisiais žmogėnais). Šveicarijos vyriausybės ir filantropų lėšomis Dagmar vėl pradėjo megzti dialogą Pietų Kaukaze. Man liko šviesūs prisiminimai apie toje kelionėje sutiktus nepaprastus žmones ir pamatytus miestus, kurių tikrąją vertę supratau tik 2022-aisiais, kai daugelis jų buvo paversti griuvėsiais.

Prasidėjus plataus masto invazijai, fondas paskelbė kreipimąsi, kuriame ją pavadino „Rusijos Federacijos prezidento ir jo kariuomenės karu“, ragindamas neskaldyti pasaulio į „mes“ ir „jie“. Po keleto mėnesių išplatino įprastą informacinį savo biuletenį, pristatantį naujausius projektus. Tarp jų – bendri šveicarų ir rusų menininkų rengiami meistriskumo kursai Abchazijoje, ukrainiečių jaunimo orkestro išvyka į Šveicariją, jaunųjų menininkų iš Abchazijos ir Gruzijos susitikimai Jerevane...

Kompulsyvus su(si)taikymas

Esu įsitikinusi, kad nuo Rusijos įsiveržimo 2014 m. dauguma Ukrainos kultūros veikėjų bent kartą susidūrė su panašiu kolegų iš Vakarų Europos požiūriu – spaudimas siekti kapituliantiško susitaikymo su agresoriumi demonstruoja globėjišką pranašumą

prieš ukrainiečius, nustelbia jų balsus, ištrina pozicijas. Anksčiau tai buvo nemalonu, o dabar yra tiesiog nebeapakeliama ir nepriimtina.

Kvietimų dalyvauti diskusijose, susėsti prie bendro stalo, kartu rengti kultūros dirbtuves, parodas, kino festivalius, spausdinti tekstus bendruose rinkiniuose banga neslūgsta. Tokių geros valios gestų absoliuti dauguma ragina palaikyti dialogą su Rusijos kultūros veikėjais, o absoliuti mažuma kviečia bendrauti su aktyvistais iš tų šalių, kurios turi panašią kovos už nacionalinę tapatybę, pasipriešinimo ilgalaikę agresijai patirtį. Negirdėti balsų iš Palestinos, Sirijos, Afganistano, Bosnijos ir Hercegovinos... Sąrašą galima tęsti. (Per visus karo mėnesius

turėjau tik vieną „alternatyvų“ susitikimą – diskusijoje dalyvavo bosnių kilmės kuratorius, tai buvo vienas turiningiausių ir šilčiausių pokalbių). Šiaip ar taip, akivaizdu, kad siekiama ne solidarumo ir empatijos, sutartinai aptariant trauminę aukų patirtį, tiesiog *a priori* laikomasi įsitikinimo, kad kultūros lauke būtina turi vykti dialogas, kuriuo primygtinai siekiama susitaikymo, nesigilinant, ar jis įmanomas tarp šalies agresorės ir savo egzistenciją mūsųose ginančios valstybės atstovų.

Nuo pat pirmųjų agresijos dienų Ukrainos kultūrinė bendruomenė aktyviai svarstė, kaip atsakyti į globėjiškas pastangas tų, kurie siekia „kompulsyvaus su(si)taikymo“. Teko pavojingai balansuoti, nes gyvybiškai svarbų savigarbos gynimą, pasirodo, sunku suderinti su poreikiu neprarasti Vakarų žiniasklaidos, diskusijų platformų, kuriose galima kalbėti apie karą Ukrainoje, susidomėjimo, kultūros institucijų palankumo. Universalus atsakymas, bijau, nerasime, nes tokio tiesiog nėra. Neslūgsta lavina situacijų, kurios labai skirtingos, todėl kiekvieną tenka nagrinėti atskirai.

Vis dėlto yra keletas požiūrių, kurie galėtų būti svarbūs, aptariant meno ir susitaikymo santykį. Vienas iš jų – feministinės retorikos pasiskolinimas. Tokios frazės kaip „ne reiškia ne“, „mano kūnas / šalis yra mano reikalas“, „nieko apie mus be mūsų“

vis dažniau vartojamos tiek privačiai bendraujant su kolegomis iš Vakarų, tiek viešojoje sferoje. Ukrainos moterys ir vyrai, gindami ne vien savo požiūrį, bet ir teisę apskritai jį turėti, naudojasi emancipacinio diskurso įrankiais, kurie griaua nusistovėjusią patriarchalinę tvarką, nustatančią, kieno balsas svarbus, o kieno ne, kas turi teisę lemti savo kūno / šalies likimą, o kas ne.

Be to, feministinis žodynas, ginantis moters kūną ir jos subjektyvumą, padeda atskleisti šiurpų kolektyvinį karo kūniškumą – tai siaubingas fizinis jo materialumas, keliantis grėsmę visiems ir kiekvienam. Kartu sužadina stiprų bendruomeniškumo jausmą, kai net visiškai nepažįstamo žmogaus sužalojimas, žūtis sukelia didžiulį skausmą visiems, jau nekalbant apie visuotinį pasiryžimą priešintis užpuolikams.

Nepaisant to, kad feministinė pasaulio bendruomenė toli gražu ne vienbalsiai palaiko Ukrainos moterų balsus ir požiūrius, kai kalbama apie karo baigties sąlygas, demilitarizaciją ar smurto supratimą, emancipacinė retorika ir karo patirties įkūnijimas pasirodė esąs gana efektyvus tarptautinėje menininkų aplinkoje, kuri dažniausiai yra jautri neteisybėms, desubjektyvizacijai, segregacijai.

Tačiau bene svarbiausia yra net ne tai, kad kultūros kūrėjai ir kūrėjos karo sąlygomis ginasi feministinio pasipriešinimo priemonėmis. Iš tikrųjų paradoksalus faktas, kad savo subjektyvumą jie siekia atgauti ne iš agresoriaus (tą visai kitais būdais sėkmingai daro Ukrainos ginkluotosios pajėgos), bet iš „trečiosios šalies“ – iš to susirūpinusio stebėtojo, vėl savavališkai prisiėmusio arbitro vaidmenį, kurį visada savinasi ir naudojo savo nuožiūra.

Rusijos karas prieš Ukrainą savaip, tačiau sistemiškai atskleidžia kolektyvinių Vakarų (arba globalios Šiaurės – šis geokultūrinis poslinkis yra atskiros diskusijos tema) epistemologinę galią. Ji

mažėja, stiprėjant įvairiems *post-* judėjimams, dekolonizacijos procesams kituose žemynuose, yra gerokai sukrėsta #metoo ir BLM iššūkių, tačiau iš esmės vis dar stipri. Tai galia įvardyti ir įteisinti, nustatyti ir įdiegti demokratijos, socialinių ir politinių institucijų, istorijos, netgi traumų „auksinį standartą“. Kitų visuomenių raida vertinama ne pagal jų pačių poreikius, bet pagal iš pažiūros universalias normas. Visų pirma, tai galia instrumentaliuoti kultūrą ir meną – ši praktika tokia ilgalaikė ir taip įsitvirtinusi, kad kokia nors jos refleksija iš principo neįmanoma.

Grįžtant prie meno ir kompulsyvaus su(si)taikymo, dar vienas efektyvus, nors kur kas rečiau taikomas metodas – dalyvauti bendruose renginiuose, nuosekliai ginant savo poziciją. Ukrainos menininkai sėkmingai bando kalbėtis su „trečiaja šalimi“, oponuodami jos

Nikita KADAN. Šešėlis ant žemės. 2022

primetamam požiūriui. Tokie žingsniai vertingi ne tik tuo atžvilgiu, kad padeda radikaliai įtvirtinti asmeninę poziciją, nekreipiant dėmesio į kitų primestus vaidmenis ar vertinimus. Jie verčia suabejoti nekvestionuojamu įsitikinimu, kad menas yra dialogo ir susitaikymo teritorija, taigi pagaliau turėtų prasidėti labai reikalinga diskusija dėl šaltinių, sistemiškai palaikančių šį klaidingą požiūrį.

Kultūros instrumentalizavimas

Ukraina kartu su kitomis vadinamojo Antrojo pasaulio šalimis turėjo pritarti tokiam kultūros instrumentalizavimui, nes jis – neatsiejama Vakarų pagalbos valstybės vystymuisi paketo dalis. Tokia kultūros politika 8-ajame dešimtmetyje jau taikyta Trečiajam pasauliui. Kai buvusioms Europos kolonijoms pavyko išsivaduoti, Vakarai savo galią perkėlė į dominuojančias tarptautines pagalbos ir plėtros agentūras, dažnai vadovaujamas pasaulinių korporacijų ir verslovių, eksploatuojančių gamtos išteklius. Teikti finansinę paramą jaunoms demokratijoms Vakarų skatino tiek specifinis kaltės jausmas, tiek noras investuoti į visuomenės stabilizavimą bei saugumą, tiek jų pačių verslo interesai. Modernizacijos logika sugražino galią „baltajam žmogui“, šįkart vilkinčiam ne kolonizatoriaus, o daug kilnesniais mentoriaus ir pagalbininko drabužiais. Esą jis vienintelis turi pakankamai žinių apie visuomenės sąrangą, valdymą ir ekonomiką. Plėtros logika buvo negailestingai praktiška, daranti prielaidą, kad visos socialinės funkcijos turi būti efektyvios, veiksmingos, pamatuojamos ir įvertinamos. Kultūra netapo išimtimi.

Finansiškai remiama ir vadovaujama Vakarų, postkolonijinė kultūra prarado autonomiją, autentiškumą, gebėjimą daryti poveikį socialiniams santykiams, ugdyti visuomenės sąmoningumą, subjektyvumą. Faktiškai nutrūko jos ryšiai su konkrečios visuomenės tradicijomis, poreikiais, iššūkiais, išnyko utopinis, vizionieriškas potencialas. Pagrindinė kultūros funkcija nuo Zimbabvės iki Senegalo, nuo Nigerijos iki Kolumbijos buvo mažinti nelygybę, stengtis įveikti skurdą, bet svarbiausia – skatinti socialinę sanglaudą ir susitaikymą.

Čiabuviai turėjo susitaikyti su kolonizatorių palikuonimis, buvę tarnai – su buvusiais šeiminkais... Skirtingos etninės (atitinkamai ir kultūrinės) grupės dėl „istorinių aplinkybių“, kitaip tariant, buvusio metropolio sprendimu atsidūrusios vienoje šalyje, turėjo pavyzdingai sutarti. Net genocidų aukos ragintos atleisti savo budeliams ar jų palikuonims, o tie, kurie

protestavo prieš korumpuotą, nusikalstamą vietinę valdžią, turėjo liautis konfliktuoti su teisėtais, bet nepajudinamais jos atstovais. Visą šį begalinį „konfliktų“ ir „vietinių nesutarimų“ sąrašą stropiai pildė daugybė plėtros ir pagalbos agentūrų su blizgančiais gelbėtojų šarvais, įsitaisiusios už konkretaus socialinio konteksto ribų, anapus konfliktų zonos.

Daugybė Vakarų (arba globalios Šiaurės) kultūros taikdaryų lankėsi ir vis dar lankosi globaliuose Pietuose – skaito paskaitas, rengia seminarus, meistrinkumo kursus, vasaros mokyklas vaikams ir suaugusiems, mėgėjams ir profesionalams, moko per meną rasti bendrą kalbą, tarpusavio sutarimą, atgauti vidinę ramybę. Organizuoja jungtinius chorus, orkestrus, konsultuoja muziejus, bibliotekas, universitetus... Tie atvykėliai ne visada yra atitrūkę nuo realybės, nors kartais neaišku, ką iš tikrųjų ji reiškia, kai išstisus dešimtmečius net vietiniai kultūros ir visuomenės veikėjai žvelgia į tikrovę per „neišsivysčiusių demokratijų“, „nelygybės mažinimo“, „konfliktų prevencijos“ prizmę, apie viską kalba plėtros agentūrų įdiegtais terminais, jų net nesuvokdami.

Dešimtajame dešimtmetyje pagalbos banga pasiekė Vidurio Rytų Europą, buvusias Sovietų Sąjungos šalis. Dar vienai jaunų demokratijų grupei prireikė mentorystės, ypač po karo Balkanuose. Kultūra dėmesio centre atsidūrė daug vėliau, nuo 2000-ųjų, bet vis tiek buvo laikoma pavėluoto lavinimo ar nušvitimo įrankiu, padėsiančiu „susiūti“ iširusį socialinį tiek atskirų šalių, tiek regionų audinį. Po Rusijos invazijos į Donbasą 2014-aisiais raginimų susitaikyti ir suprasti vieniems kitus padaugėjo eksponentiškai.

Padarysiu trumpą nukrypimą ir pabrėšiu: ne, aš nepilu vandens, kad greičiau suktųsi „didžiųjų globėjų“ ir „grantų valgytojų“ kritikos malūnas. Problema susijusi ne su kultūros palaikymo formomis ir būdais, kalta epistemologinė Vakarų sistema ir jos taikomi modernizacijos metodai. Kultūros instrumentalizavimo „plėtros logika“ daro prielaidą, kad visuomenių vystymasis – tai standartizuotas linijinis procesas, kur viskas jau supakuota ir paskirstyta. Kai kurios visuomenės jau pakankamai išsivysčiusios, bet yra daug

įstrigusią kažkur *pakeliui*. Modernizacijos epistemologija remiasi tokiais žinių ir socialinės sąveikos formomis, kokias išbandė „sėkmingai išsivysčiusios“ visuomenės. Atitinkamai ši žinių sistema ir jos mentorai – tie, kurie priima sprendimus ir jaučiasi atsakingi už jų vykdymą, – bet kokius raidos procesus Trečiojo ir vėlesnio Antrojo pasaulio šalyse dažniausiai *a priori* vertina išoriškai, žvelgdami iš atstumo. Nepripažįsta vietinių tapatybių (ir tapatybės apskritai, atseit ji esencialistinė, todėl ribojanti), vadinasi, nėra ir priešasčių kilti nacionalistinėms nuotaikoms, etniniam konfliktams, revoliucijoms, atminties, šaltiesiems ir tikriems karams, griebtis aneksijų... Bet koks konfliktas yra tik laikinas netobulos sistemos gedimas, kurį reikia pataisyti ir aptarti. Numalšinti dėl to kilusias aistras privalo kultūra ir menas.

Dekolonizuojanti kultūra

Vienas svarbiausių šiuolaikinių Afrikos filosofų Achilė'as Mbembe paskaitoje „Globali sąmonė ir kultūros ateitis“ aptarė skirtingas žinių sistemas ir kontekstus. Kultūra, egzistuojanti už standartizuojančios utilitarinės sistemos ribų, išlaisvinta iš jai primetamo funkcionalumo, „*suteikia gyvybinės energijos įvairioms mąstymo formoms, atsiminimams, archyvų kaupimui, tapatybės puoselėjimui ir jos manifestavimui*“.

Kultūra, rezonuojanti su savąja visuomene, neatitrūkstanti nuo jos, renkasi tokį tapatybės turinį, tokius trauminės patirties nuskausminimo būdus, tokią socialinę sąveiką, kokia atrodo tinkamiausia ir yra prieinama konkrečiu istorijos tarpsniu. Ji gali pasirinkti susitikimą arba dialogą, tačiau tai privalo būti jos pačios pasirinkimas. Be to, dialogą galima pasitelkti nebūtinai susitaikymui, o kaip bendrą pažinimo formą, atskleidžiančią nežinojimo, nesusipratimų ar konfliktų priežastis. Būtent tokie kultūros mainai Rytų Ukrainoje intensyviai vyko po 2014 m. – prasidėjo savo kultūros susigrąžinimo ir emancipacijos procesas kaip tikrovės įprasminimas čia ir dabar, svajojant apie visai kitokią ateitį ir jos atkakliai siekiant. Vyko žinių ir reprezentacijos dekolonizavimas, pateikiant savąjį

tikrovės supratimą. Tai maksimos „*nieko apie mus be mūsų*“ artikuliacija kultūros kalba.

Rusijai pradėjus plataus masto invaziją, Ukrainos menas *volens nolens* ėmėsi radikalaus kultūros dekolonizatoriaus vaidmens. Priešindamiesi iš išorės primetamam raginimui pritarti kompulsyviam su(si)taikymui, Ukrainos menininkai grąžina menui galią liudyti, išsaugoti tikrovės tiesą, būti dabartyje. (Esame toli gražu ne pirmi ir anaipol ne vieninteliai šioje ilgoje sunkioje kelionėje, bet XXI amžiuje karo realybė pirmąkart taip skaudžiai grįžo į Europą). Jau beveik metus skirtingais balsais įrodinėjame, kad menas nėra instrumentas tarpusavio supratimui užtikrinti. Koks gali būti dialogas tarp agresoriaus ir to, kuris gina savo egzistenciją ir teisę turėti Tėvynę? Kol karas tęsiasi, susitaikymas visiškai neįmanomas ir neverskite mūsų to daryti.

Menas visada susijęs su nesu(si)pratimais, atskleidžia spragas ir lūžius, kurių neįmanoma greitai užpildyti, juo labiau išgydyti. Per tektoninius tikrovės plyšius srūva pats gyvenimas, persmelktas skausmo, kančių, netekčių, paženklintas nelygybe, išnaudojimu, manipuliacijomis. Tai procesas, kuriame dalyvauja agresijos aukos ir liudytojai, apgailastaujama dėl pralaimėjimų, švenčiamos pergalės...

Menas yra sudėtingas nuolatinis, kasdieninis mokymasis gyventi kartu, būti visuomene, bet čia nėra nušlifotų šablonų, parašytų scenarijų, mes patys juos kuriame.

Atsakydamas į rusų menininko Dmitrijaus Vilenskio atvirą laišką, kviečiantį dialogui, ukrainiečių menininkas Nikita Kadan, atsakęs sėsti su Vilenskiu prie diskusijų stalo, rašė: „*Netikiu žodžiais, nes jie negelbsti gyvybės. Šiuo metu, kasdien matydamas nusikaltimus, kuriuos tavo šalis daro mano šalyje, pirmenybę teikiu savo patirčiai. Man rūpi ne atgauti „dialogo teritoriją“, o susigrąžinti okupuotas šalies teritorijas.*“ ■

Išvertė Augustė DVILINSKAITĖ

© Kateryna Botanova

© Eurozine / 2023-01-02

INTERNETO IŠNYKIMAS

*Tai ne košmaro pabaiga, o tik bandymas jį paaiškinti.
Paverskime tamsą vėl matoma.*

Ar šiandieninė interneto kultūra įstengs pasipriešinti entropijai, įveikti begalinį jos plėtimąsi, o gal susiduriame su nesibaigiančia entropijos pabaiga? Šį klausimą kėlė prancūzų filosofas Bernard'as Stiegleris. Programinę antologiją „Bifurkacija: alternatyvos nėra“, parašytą konsultuojantis su Gretos Thunberg karta, jis baigė pirmaisiais COVID-19 mėnesiais, prieš pat savo mirtį 2020 m. „Bifurkacija...“ yra ir filosofinis tyrimas, ir detalus planas, kaip užtikrinti teisingą laikyseną klimato atžvilgiu, parašytas įvairių kartu dirbusių asmenų, pasivadavusių *Internation*. Bifurkuoti reiškia išsišakoti arba suskilti į dvi šakas. Šiuo atveju tai raginimas kurti alternatyvas ir liautis ignoruoti entropiją, kuri yra klasikinė kibernetikos problema. Interneto kritikos kontekste žinome, kad informacijos perteklius, ekstraktyvistinė socialinių tinklų architektūra pasąmoningai kelia netikrumo, netvarkos būseną su psichiniais išsiblašymo, nerimo, išsekimo simptomais. Stiegleris tokią būseną vadino entropocenu, analogišku antropocenui, nes tai epocha, kuriai būdingas „masinis visų formų – fizinės, biologinės, informacinės – entropijos didėjimas“.¹ Deleuze'as ir Guattari's tvirtino: „Mums netrūksta bendravimo. Priešingai, jo turime per akis. Mums trūksta kūrybiškumo.“² Taigi svarbiausia užduotis – sukurti naują kalbą, kad supras-tume dabartį, keldami sau tikslą suvaldyti ir įveikti galimas katastrofas, kurias šiame kontekste apima ir talpi koncepcija apie interneto išnykimą.

Nors Stiegleris pabrėžia, kad ekologinės nelaimės turi būti analizuojamos fiziniu, biologiniu ir psichiniu lygmenimis, čia pagrindinis dėmesys sutelkiamas į žinojimo redukciją iki striukos informacijos, nes dėl to keičiasi psichosocialiniai įpročiai, elgsena, nusiteikimas. Pastaraisiais metais bandžiau išsi-aiškinti, kaip masinis triukšmas, pramogų politika ir estetika veikia vartotojų, ypač jaunesnės kartos, psichiką ir mentalitetą. Ar tokie didžiuliai nerimo, liūdesio, pykčio ir įtūžio pliūpsniai internete gali būti naudingi, kuriant jo alternatyvas, kol kas nėra aišku. Pastaruoju metu pradėjau abejoti ankstesne savo prielaida, kad būtinas žingsnis susitelkimo ir pokyčių link yra kritiška platformos vartotojų psichinio skurdo analizė.

Mano karta anksti suprato, kad internetas, pasak Derrida ir Stieglerio, yra farmakonas – jis ir toksiškas, ir gydantis. Taigi kritika, susijusi su esminėmis jo prielaidomis, aptartomis, pavyzdžiui, „Kalifornijos ideologijoje“ (šių esė 1995 m. parašė anglų žiniasklaidos teoretikai Richardas Barbrookas ir Andy' Cameronas, apibūdinę tai kaip „dotcom neoliberalizmo kritiką“ – red.), tuo pat metu yra ir atmetanti, ir teigianti. Kaip susieti analizę ir kritiką į radikaliai pragmatiškus tinklus, kurie darytų įtaką tyrimams, politikai ir skatintų kurti alternatyvas? Pirmiausia diagnozė, po to atkuriamoji priežiūra – du žingsniai, būtini, norint pradėti gijimo procesą.

Šios idėjos ištakomis laiku veikalus, nubrėžusius ir mano intelektualinę kryptį (*Werdegang*). Pirmas – Klausio Theweleito „Vyrų fantazijos“ (1977) apie vokiečių darbininkų psichines žaizdas, dėl kurių jie tapo jautrūs nacių pažadams sugrąžinti klasinį orumą. Antras – Eliaso Canetti'o „Minia ir galia“ (1961), dabar jau išnykusios „masių psichologijos“ klasika. Šią discipliną studijavau Amsterdamo universiteto Baschwitzo³ institute 1983-iaisiais, paskutiniaisiais savo politikos mokslų programos metais, prieš pat šį institutą likviduojant ir įsteigiant Komunikacijos mokslų skyrių. „Antifa“ istorinis klausimas, kaip išardyti fašistinius psichikos šarvus, ir šiandien yra galvosūkis. Kodėl žmonės vis labiau linkę pasikliauti sąmokslų teorijomis, netikromis naujienomis, migracijos mitologija? Teisinga, „objektyvi“ informacija negali būti demaskuota. Neopozityvizmas niekur neveda, tik sugrąžina dominuojančius būdus siekti viršenybės. Turime karčią praeities pamoką – jokie svarstymai fašizmo neįveikė.

Nulaužti fašistinį kodą buvo viena iš daugybės užduočių, tekusių tarpinei mano kartai, užaugusiai Antrojo pasaulinio karo, Šaltojo karo ir 1968-ųjų kartos – savo mokytojų – palikimo šešėlyje. Nors fašizmas nugalėtas, sumokėjus brangią karo kainą, jo šaknys nebuvo išrautos. Vykstant pokario rekonstrukcijai, dominavo Šaltasis karas ir kompromisai tarp klasių, o pakirsti fašizmo šaknis tinkamai nepasirūpinta. Neatsitiktinai klausimas, kaip kurti, kaip gyventi, pasak Michelio Foucault, „*nefašistinį gyvenimą*“,⁴ kilo aštuntajame dešimtmetyje, kai į Vakarus grįžo recesija ir taupymas. Cat Queen Cole Tumblr apie tai rašė: „*Nuo masinės totalizuojančios paranojos gelbsti laisvas politinis veiksmas. Plėtokite veiksmus, platindami, gretindami ir siedami, o ne sumulkindami mintis ir troškimus, piramidės principu rėsdami hierarchiją. Nemanykite, kad reikia liūdėti, norint būti karingam, nors dalykas, su kuriuo kovojate, yra pasibjaurėtinas. Būtent norų ryšys su tikrove (o ne jų reprezentacija) turi revoliucinę jėgą.*“ Dabar, po penkiasdešimties metų, ši klausimą galima perfor-

muluoti taip: kokios „skaitmeninės savasties“ technologijos turėtų būti sukurtos, kad pasipriešintume normatyviniams režimams? Kaip gyventi *neplatforminį* gyvenimą, tuo pat metu mėgaujantis socialinių tinklų teikiamais privalumais?

Vienas iš pagrindinių metodų, taikomų technosocialinei dabarties būklei įvertinti, yra radikaliai atnaujinta XXI amžiaus psichoanalizės versija. Francas Berardi's knygoje „Trečioji sąmonė“⁵ ragina psichoanalizę paversti „*chaoso ir nusivylimo horizontu – tai bus atspirties taškas apmąstymams*“. Jis rašo, kad sąmonės atradimas XVIII ir XIX a. paskatino atsirasti psichoanalizę kaip terapijos ir kultūrinės analizės įrankį. Antrasis sąmonės modelis, siejamas su Lacanu, o dar labiau su Deleuze'u ir Guattari'u, atsižvelgiant į jų akcentuotą neigimą ir sublimaciją, pabrėžia produktyvumą, hiperekspresyvumą, o ne jausmų malšinimą. Sąmonę jie laikė ne teatru, bet veikiau fabriku, jo variklis – „*nerimastingas siekis malonumų, kurių buvo nepaliamajamai vengiama, pastangos jaustis nugalėtoju, patiriant nuolatinį nusivylimą tikrove*“.

Praėjus penkiasdešimčiai metų nuo geismų išlaisvinimo, Berardi's siūlo kitokią požiūrį – trečiąją sąmonę, kaip nenutrūkstamą ciklą, padedantį protui suprasti technosocialinę dimensiją pasaulyje, kuris jau nebesiorientuoja į augimą ir (šizo)produktyvumą, jam labiau rūpi plėtros suvaldymas, nes kamuoja didėjantis nerimas, kad planeta nyksta. Ketamino (tradiciškai naudojamo bendrajai anestezijai sukelti, turinčio analgetinių savybių – *red.*) mišinys su Insta(gram) ir gyvybės liekanomis. Žmogaus protas pasiekė persisotinimo būseną. Berardi's ragina kurti naujas kritiškas koncepcijas, kurios padėtų suprasti, koks yra šiandieninis psichikos ir emocinio jautrumo spektras. Susiduriame su „*šuo-liuojančia negandų dinamika*“, – tai tikslus „*mūsų psichinės būklės apibūdinimas per dabartinį žemės drebėjimą, kuris yra širdies ir proto drebėjimas*“.⁶ Pasak Berardi'o, „*fašizmas iš esmės yra psichozinė reakcija į impotenciją ir pažeminimą*“,⁷ jau anksčiau tą įrodė Theweleitas knygoje „Vyrų fantazijos“. Pasau-

liui dar neatsigavus nuo COVID pandemijos, Rusija pradėjo karą prieš Ukrainą, jo sukelta humanitarinė tragedija, infliacija, energetinė krizė nutraukė biologinės, informacinės, psichologinės apykaitos ciklą. Prislėgus tokiai galybei krizių, sulig kiekvienu šoku blaškomės aukštyn–žemyn, naršydami „*vertikalųjį konfliktų atlasą*“.⁸ Mano manymu, „*trečioji pasąmonė*“ rodo, kad medijų technologijos galutinai užvaldė visuomenę – dabar nei kūno, nei sielos nebeįmanoma atskirti nuo semiotinės infosferos. Tai nėra vien fizionominis pokytis. Pagalvokime apie neuronus smegenyse, pertvarkančius patį mąstymo pobūdį, prisiminkime nuovargį, kurį jaučiame pirštų galiukuose ir visame kūne po dar vieno Zoom seanso. Tokį alinantį poveikį technologijos daro ir visuomenei.

Berardi's yra vienas iš nedaugelio Europos intelektualų, nestokojančių fenomenalaus seismografinio jautrumo tamsioms būsenoms, apimančioms jaunos protus, prilipusius prie išmaniųjų prietaisų. Berardi's pritaria Stiegleriui, kad generacija Z yra pirmoji karta, patyrusi internetą kaip tam tikrą fiksuotą privalomą sferą. Tai kartu ir bendra strategija – tvirtas įsitikinimas, kad visuomenė pirmiausia turėtų rasti drąsos pažvelgti į prarają, atsivėrusią jai prieš akis. Tai ir politinis nepasitenkinimas, laikomas socialinės sąmonės šerdimi. Neigimas tik dar labiau padidins nepalaujamas krizes, o kam tai naudinga? Naujojo amžiaus optimizmas žengia koja kojon su visuomenės savivokos kontrole. Štai kodėl mūsų laikais taip išpopuliarėjo raudona piliulė–mėlyna piliulė. Užtuot toliau administravus disfunkcines procedūras, vertėtų visiems kartu apmąstyti susiklosčiusią padėtį, kad suprastume, kas dingsta, o kas atsiranda.

Atėjo laikas „įjungti“ žiedinį pradžios ir pabaigos režimą, užtuot nepalaujamai bandžius susigrąžinti optimizavimo ir taupymo tropus. Pasak Berardi'o, „*biologinės, informacinės ir psichologinės apykaitos ciklas*“ turi būti atkurtas anksčiau, negu peržengsime lemtingą slenkstį, ties kuriuo atsidūrėme. Kolektyviniam tobulėjimui reikia, kad atsirastų ryšys tarp

„*signalų, lingvistinių gestų, nesąmoningų sugestijų, pasąmonės konvergencijų. Tai poezijos erdvė, veikla, skatinanti rasti naujas jautrumo formas*“.⁹ Visa tai išreiškiama ironiškais memais, smagiais vaizdo klipais, šokiu, gestais. Tomis ekstazės ir svaigulio akimirkomis esame įtraukiami gilyn į muzikos, vaizdų ir potyrių sūkurį.

Kokia meno praktika dabar veiksmingiausia? Tiriama estetikos, kurios tikslas kartografuoti įrodymus, konceptualiai kritikuojant faktų klastojimą, gali būti naudinga tik pačioje radikalaus virsmo pradžioje. Tai prisidės prie meno analizės ir platesnės jo istorijos rašymo – ši nauja paradigma ne tik atkar-toja skaitmeninių humanitarinių mokslų kelią, bet ir skiriasi nuo toje srityje išsigalėjusios tendencijos sutelkti dėmesį vien į archyvų skaitmeninimą kartu su duomenų srauto analize, susigundžius skaičiais, grafikais ir masteliais. Apie tai išsamiai rašo Matthew Fulleri ir Eyalas Weizmanas novatoriškoje tiriama-joje estetikoje (Londonas, *Verso Books*, 2021), kurią galima pritaikyti įvairioms *Bellingcat*, *Meta-haven*, *CitizenLab*, *Tactical Tech*, *Berliner Gazette*, *Disruption Lab* iniciatyvoms ir menininkų, pavyzdžiui, Trevoro Paglano, Walido Raado, Paolo Cirio, Femke's Herregraven, Vladano Jolerio, Lauros Poitras kūriniams. Peržengėme naudingų „skaitmeni-nių kompetencijų“ tašką ir atsidūrėme akistatoje su skaitmenine būtinybe – tokia reali pasaulio politika. Šioje fazėje tiriamosios estetikos projektas nepame-ta iš akių galios klausimo – politines varžybas dėl tiesos perorientuoja, autoriteto naratyvams ir he-gemoninei apgaulei priešpriešindamas engiamųjų teisingumą. Pasitelkiant kompiuterinę estetiką, visa tai konkretizuojama pagal erdvės ir laiko ašis.

Ar „internetinis aš“ gali pats išsivaduoti iš spąs-tų, kuriuos paspendė tuštybės rinkodara? Ar gali-ma eksperimentuoti su bendra(darbia)vimo laisve, kad išvengtume užsidarymo savyje? Kaip išvaduoti „*technosocialumą*“ iš kontrolės, kurią primeta tiek Silicio slėnis, tiek valstybė, kartu nesusigun-dant romantizmu ar gynybiniu, į vidų nukreiptu bendruomeniškumu? Tai ir politinis, ir aistringas

visuomeninis projektas, kurį vykdo, pavyzdžiui, Donatella Della Ratta, Tiziana Terranova, daugybė kitų mano bičiulių italų, su kuriais dirbu. Atspirties taškas yra įtikinamas dialektinis pokytis. Užuoat laikius socialumą didelio masto istorinių judėjimų, tokių kaip kapitalizmas, industrializacija, imperalizmas, patriarchatas ar kolonializmas, produktu, jis yra suvokiamas kaip originalus katalizatorius, suvereni galia, inicijuojanti išradimus, naujas gamybos bei atgaminimo formas. Socialinius tinklus galima apibūdinti kaip tikrąją varomąją įsivaizduojamų technologijų jėgą, tačiau nuolat susiduriama su kapitalistiniu nusavinimu, verčiančiu visuomenę pasiduoti. Visi kartu turime pakeisti šią tendenciją, kad žmonės atgautų ryžtą siekti savarankiškumo. Nepaisant pralaimėjimų, technosocialumas vis dėlto išsaugo transformacinę savo galią, todėl jis nėra bejėgė auka. Tai svarbu pabrėžti, jei norime, kad technologinė visuomenė susidorotų su audringais pokyčiais, pavyzdžiui, „antrąja naftos krize“, energijos požiūriu katastrofiškiems duomenų centrams suteikdama naują kompiuterinę architektūrą kaip išskirtinumo papildinį.

Italai labai rimtai svarsto, kas šiandien yra socialumas. Prieš keturiasdešimt metų būtume sakę – tai autonomiški socialiniai judėjimai. Prieš trisdešimtmetį – medijų bendruomenės, prieš dvidešimtmetį – socialiniai tinklai ir *web 2.0*, o prieš dešimtmetį – platforma. Kas siūloma, išskyrus raginimą grįžti prie nemokamos programinės įrangos? Tarpasmeniniu lygmeniu, pasak Berardi'o, būtų svarbus „*psichokultūrinis atsivertimas į kuklumą ir draugystę*“.¹⁰ Aš, tardamasis su savo draugu iš Sidnėjaus Nedu Rossiteriu, sugalvojau „organizuotus tinklus“, kurie, išsibarstę po daugybę vietovių, rūpintųsi sklaidos estetika, tvirtai sietųsi tarpusavyje, priešingai negu klasikinės tinklo struktūros, lengvai suyrančios, nes jų ryšiai buvo silpni. Organizuotų tinklų vizija kol kas yra tik pažadas, panašiai neišnaudotas ir „interneto kritikos“ potencialas. Narystės tokiose organizacijose kaip partija, vedanti į politinę valdžią, atgimimas atrodo net mažiau tikėtinas nei prieš keturiasdešimt

metų, kai studijavau šią temą Amsterdamo universitete. Kaip šiame vėlyvajame platformų amžiuje nepasitenkinimą ir kontrhegemoniją paversti tikru valdžios perėmimu? Organizacinis klausimas labai aktualus ne tik protesto judėjimams, bet ir menininkams, dizaineriams, kitiems klajokliams, laikiniams atsitiktiniams darbuotojams.

„Įrodykite man, kad tai ne tamsusis skaitmeninis amžius“, – savo Twitter paskyroje 2022 m. rašė Regina Harsanyi.¹¹ Privačios erdvės praradimas atrodo visiškai realus. Daugeliu atžvilgių taip ir yra. Esame įtraukti į virtualią juodąją skylę. Vis dėlto šis nuosmukis savaip gražus – štai ko pastaruosiu metu išmokė kritiški memų tyrimai. Klostosi žlugimo estetika, kurią įkūnija, perduoda ir atkuria interneto kultūra. Skubėkime rašyti trumpą internetinės kultūros istoriją, nes už mus niekas to nedarys. Po trijų dešimtmečių apima dar slogesnis jausmas, pranokstantis ankstesnius regresijos ir stagnacijos žemėlapius, įskaitant jų sukeltas nerimo būsenas. Kadaisė Brechtas konstatavo: „*Kadangi viskas yra taip, kaip yra, niekas neliks taip, kaip buvo*“. Dabar svarstoma interneto išnykimo tikimybė. Tai nepatogios tiesos akimirka. Platforminis realizmas atvėrė begalines galimybes, tačiau egzistenciškai susiduriame su priešinga – baigtinumo – perspektyva. Tai ne *TCP-IP* ar

paketų perjungimas. Interneto išnykimas reiškia, kad baigiasi kolektyvinės vaizduotės epocha, dauge- liu atžvilgių bus priimami alternatyvūs – vertikalūs ir horizontalūs – technologiniai sprendimai. Sluoks- niuosius ne viena milžiniška sancaupa, o daugybė plokščiakalnių.

Recesija ir stagnacija jau yra detalai aptartos, ta- čiau reikia teoriškai apibrėžti šį nuosmukį. Paskui dekonstrukciją seka destrukcija. Institucinis opti- mizmas niekam neatlygins už tai, kad neperspėjo apie artėjančią katastrofą, lygiai taip ikiapokalipti- niu laikotarpiu buvo ignoruojama interneto kritika ir jo alternatyvos. Atėjo laikas šaltą vadybinę algo- ritminio valdymo formą susieti su Marko Fisherio šmėklologija – jo versiją apie vaiduoklius ir prarastą ateitį „*charakterizuoja politizuotai melancholiškas nusiteikimas populiarus modernizmo laikais, kai viskas atrodė įmanoma, pasiduoti kapitalistiniam re- alizmui ir postmodernistiniam baigtinumui*“. Jis tvir- tina: „*Dabarčiai atsisakius ateities, turime įsiklausyti į praeities reliktus ir potencialą.*“¹² Tai galima lengvai pritaikyti pastangoms susigrąžinti būtąjį interne- tą, mūsų institutas tą daro nuo 2011 m., kai paleido tinklą *Unlike Us*. Turime pabusti ir suprasime, kad sąmonės užtemimas jau tapo sisteminis. Pavyzdžiui, nihilistines užgaidas greitai praturtėti pavyzdin- gai pildo kriptovaliutos – vadinamoji Paskutinės Dienos technologija. Kas nutinka po to, kai nematoma tam- pa matoma ir suvokiame minčių tuštumą? Pajunta- me, kad ore tvyro išnykimo kvapas. Darwinistinis realizmas teigia, kad skurdą, atskirtį, šaltį, karštį, potvynį ar sausrą pasirenkame patys. Atėjo laikas streikuoti dėl nepalaujamo optimizavimo. Gana da- ryti patobulinimus. Nereikia siekti didesnio efekty- vumo, našumo, produktyvumo. Atėjo laikas suvokti, kad visa tai ir yra problemų priežastis. Laikas ieškoti sprendimų, užuot svajojus apie provokacijas.

Pasitarkime su jaunąja nihiliste Greta Thunberg – ši elektroninė poetė, teoretikė, virtuali persona rašo: „*Internetas neįmanomas. Aš apie tai negalvoju, nes tai mane gniuždo. Viena diena internete yra viskas. Nežinau, ar internetas baigsis. Tačiau žinau, kad jam*

gresia išnykimas.“ Ir dar: „*Išnykimas yra mainai. Pats išnykimas keičiasi. Taip sako pokyčius štampuojan- čios mašinos. Štai ką reiškia eiti pokyčių keliu iki galo. Internetas ir išnykimas yra neatsiejamai susiję. Patir- ti internetą reiškia patirti išnykimą.*“¹³

Technika pati savaime netrukdo jos kvestionuoti. Vien todėl, kad esame įtraukti į sistemą, dar nereiš- kia, kad ji mus totaliai įkalina. Socialiniai tinklai automatiškai braižo likimo vingius. Deautomatiza- vimas interneto kontekste reikštų, kad atsisakoma įpročių, giliai įsiskverbusių į susaistytus socialinius kūnus. Profilio praradimas išlaisvina tarsi užmarš- ties aktas. Kas užpildys tuštumą, kuri atsiras deor- ganizuotose mūsų smegenyse, kai internetas nueis nuo scenos? Iš ko susidės gyvenimas, kai trapias mūsų proto nebešturmuos stingdantis ir slegiantis pasmerktumo pojūtis? Postinternetiniai neuronai yra vaizduotės ir naujoviško pažinimo rezervas – pamatiniai visuomenės savikūros blokai. Tokia Stie- glerio išvada.

Interneto išnykimas nėra tik fantazija apie skai- tmeninių technologijų pasaulio pabaigą, baiminan- tis, kad vieną dieną jį per sekundę sunaikins elektro- magnetinis impulsas, paleistas iš masinio naikinimo ginklo. Interneto išnykimas yra beribių galimybių, spekuliacijų ir spėlionių eros pabaiga, kai prisitai- kymas nebėra išeitis. Gedėti dėl išnyksiančio inter- neto pradėta gerokai anksčiau, kai platforma įkali- no kolektyvinę vaizduotę. Atrodė, kitoks internetas apskritai nėra įmanomas – vartotojai kaip ir progra- muotojai yra pasmerkti gyventi lyg zombiai, turi be proto blaškytis ir nuolatos naršyti, nebesuprasdami tokios veiklos prasmės. Netolimoje praeityje tokį el- gesį apibūdinau kaip nesąmoningą arba sąmoninį, tačiau vėlesnė fazė parodė, kad visuomenės smege- nys jau mirusios. Nors gilaus mieguistumo būseną sparčiai plinta, įprasti informacijos naršymo gestai ir toliau atliekami automatiškai.

Turėtų būti stengiamasi tempti laiką, kol bus su- kurtas ateities internetas su autonominiemis laiko ir erdvės konfigūracijomis, kurios leistų skleisti ap- mąstymams ir užkirstų kelią beprasmiškiems už-

siēmimams. Postinternetas bus parduodamas kaip negrįžtama technologija. Turime radikaliai pertvarkyti dabartines sistemas, dėl kurių prarandama atmintis ir žinios. Šis projektas skirtas ne tik protokuoti interneto išnykimą, bet ir malšinti dėl to apimančią depresiją.

Fisheris rašo: „Krizės, nesvarbu, ar ekonominės, ar politinės, neskatina pokyčių, negatyvumas griau-na tai, kas sena, bet nekuria nieko nauja.“¹⁴ Lygiai taip nelengva buvo suprasti, kad nei grynoji interneto kritika, nei kolektyvinė psichoanalizė nesuks pokyčių. Mūsų užduotis, Stieglerio žodžiais tariant, „*automatizmą perduoti negantropologinio deautomatizavimo tarnybai*“.¹⁵ Į entropijos įveikimo strategiją galėtų būti įtrauktas visko deautomatizavimas, pradedant socialinių tinklų atsisakymu, duomenų centrų išmontavimu, šviesolaidinius kabelius nukreipiant kitur, kol bus nutrauktas *Siri* ir *Alexa* eksploatavimas. [*Siri* – balsu valdomas asmeninis asistentas, sukurtas *Apple* įrenginiams. *Alexa* – asmeninė *Amazon* padėjėja – red.]

Užuot kaltinę nusistovėjusias akademinės disciplinas, turėtume judėti toliau, analizuodami esamą situaciją, nes manyti, kad internetas jau išnyko, būtų savaip amoralu. „*Internetas neegzistuoja*, – rašo *Angelicism01*. – *Galbūt jis egzistavo trumpą laiką, pavyzdžiui, prieš dvi dienas, bet dabar jis yra tik veidrodis, nuomonė, terminas, peradresavimas. Jeigu jis kada nors egzistavo, mes to nepastebėjome. Internetas dinga, niekas mūsų nestumia tolyn. Kai tavęs nėra, tavo erdvė vis tiek apsimeta esanti.*“ Paulas Virilio ir Jeanas Baudrillard’as jau seniai įrodė, kad egzistuoja išnykimo estetika. Turime išsiaiškinti, kaip surasti alternatyvą radikaliai elektroniniam išnykimui, neskubėdami skelbti: „*Internetas mirė, tegyvuoja internetas!*“ Įmanoma ir kitokia pabaiga. Kad taip atsitiktų, nereikia bombarduoti elektrinių, kaip tą ciniškai daro Rusijos kareiviai, įsibrovę į Ukrainą. Nereikia „perkrauti“ ir vienos iš Elono Musko instaliuotų *Star Link* jungčių. Galbūt jau trūksta laiko atlikti fundamentinius tyrimus, bet mažiausia, ką galime padaryti, tai palengvinti menininkų

dalią, atidžiai įsigilindami į jų kosmotechnikos *cli-fi* vaizduotę.

Ne tik biosferai, bet ir infosferai įvairovės nykimas yra pražūtingas, nes tai entropinis, bergždzias procesas, didinantis pažeidžiamumą, net jei vyksta savaime. Tinklai turi būti kuriami, neužgniaužiant jų kritikos, kompiuterija privalo užtikrinti skaitmeninę detoksikaciją, o alternatyvios programos – ne tik duomenų protekciją, bet ir prevenciją. Interneto nykimas reiškia mašinų diktato ir dirbtinio kvailumo atsikratymą. Tokie gydomieji mąstymo ir refleksijos seansai gali virsti tinkamomis ketinimų patikrinimo procedūromis. Stieglerio žodžiais tariant, aukštajam mokslui būtų tikras iššūkis taikyti tokias neįtikėtinas ir neapskaičiuojamas bifurkacijas, kokios leistų atkuriamąsias koncepcijas įgyvendinti pagal protokolus ir prototipus. Pasak Anaïs Nin, mums patinkantis komunikacijos kanalas „*turėtų būti kirvis, iškertantis eketę jūroje, kuri užšalusi mūsų viduje*“. Danielis Rossas kalba apie pareigą „*sukurti kruopščią terapiją, skirtą technikos padarytoms atviroms psichinėms, socialinėms ir biosferinėms žaizdoms gydyti*“, nurodydamas, kad „*tvarsčiai*“ irgi turės būti techniniai.¹⁶

Šis pasiūlymas yra atnaujinta socialinių tinklų samprata, pabrėžianti skaičiavimo įrankių, kurie padėtų spręsti problemas visais krizės lygmenimis, poreikį. Tai integruotas mąstymas, kuriam nebesvarbus klausimas, ką daryti su nesibaigiančiu programų srautu iš *TikTok*, *Ethereum*, *Dall-E*, *Zoom*, *Clubhouse*, *BeReal* ir kitų su paslėptomis ekstraktyvizmo darbotvarkėmis. Liaukimės kurti *Web3* sprendimus problemoms, kurių jau nėra, ir naudokimės įrankiais, kurie dekolonizuoja, perskirto vertę, išlaiko paslaptis ir sutelkia. Bogna Kronior tviteryje rašė: „*Aš nenoriu žodžio laisvės. Noriu žiniatinklio, kuris nesusijęs su kūniška erdve ir nesistengia visko paversti populiarumo varžybomis, neserga narcisizmu ir priklausomybe nuo dopamino. Anonimizuokime visa tai, paverskime savo akių obuolius ir nervų sistemą suvereniam, atsisakykime tapatybės ekonomikos. Nebedirbkime platformoms, iš atstumo stebimi nematomų autoritetų.*“¹⁷

Kas yra interneto susitraukimas šiuo metu, kai jo vartotojų skaičius perkopė penkių milijardų ribą? Baudrillard'as tvirtino, kad informacijos sproginas prilįgsta tikram sproginui. Kas atsitinka, kai išmanieji miestai įkrinta į juodąją *metaverse* skylę, kai po COVID pandemijos atsisakoma dirbti ne nuotoliniu būdu? Ką reiškia, kai repuojame „*pasakyk tiesą platformoje*“, kai kuriame vaizdo įrašus apie „*klimato kaitos propagandą*“?¹⁸ Ką reiškia *kalbėjimas atvirai* interneto kontekste, už liberalios žodžio laisvės ribų? Kokie yra mūsų aplinkosaugos rūpesčiai, išskyrus duomenis apie elektros sunaudojimą ir nepaprastai energetiškai neefektyvią kalnakasybą?

Dabartinę mūsų kosmotechnikos, kaip tą vadina Yukas Hui, būklę apibrėžia nerimą kelianti tarpusavyje susipynusių įvykių griūtis socialinės stagnacijos fone. Kosmotechnika reiškia, kad nebeįmanoma grįžti į naivią globalizacijos stadiją, dvejojant, ar verta priešintis geopolitiniam spaudimui. Ši painiavos būseną veda į technobaisybes, nuo libertarizmo paslapčių, netikrų naujienų, gilių klastočių iki šališkai valdomo dirbtinio intelekto. Įsivaizdavimas, kad politiniai sprendimai sutramdys technologinius nuokrypius, žlugo. Rinkos irgi to nepadarys. Yukas Hui kartu su Pieteriu Lemmensu rašo: „*Tiesa apie mūsų laikus yra tokia traumuojanti, nesuvokiama ir pasibaisėtina, kad prieš ją, pasak Stieglerio, beveik visi nori virtualiai užmerkti akis.*“¹⁹ Čia turima omenyje ne tik galima, bet ir tikėtina, netgi grėsmingai artėjanti žmonijos, bent jau mums žinomos civilizacijos, pabaiga. Netgi tie keletas turtingiausių asmenų, kurie perkelia savo stovyklas į bunkerius, iškastus Naujojoje Zelandijoje, arba imasi reguliuoti egzodą į kosmosą, irgi yra pasmerkti. Niekas neišvengs civilizacijos žlugimo, susiliejusio su klimato katastrofa. Rūšių nykimas yra neginčytinas to įrodymas.

Mums žinomo interneto išnykimas, tiksliau tariant, tinklo kultūros, kokią pažinome (ir tyrinėjome), pabaiga artėja dar greičiau. Per pastarąjį dešimtmetį internetas iš visiems priimtino šaunaus

fenomeno virto problemos dalimi, nes jo destruktivaus poveikio nesugebame suvaldyti. Esu Borišo Beaudé'o knygos „Interneto pabaigos scenarijai“ (Institute of Networks Cultures. Amsterdam. 2016, originalas prancūzų k., 2014) leidėjas ir puikiai žinau ankstesnes šios idėjos apraiškas. Pasak Beaudé'o, lūžio tašką reiškė Snowdeno apreiškimai 2013 m., nes nuo žodžio laisvės pereita prie globalaus panoptikumo, nuo kolektyvinės žvalgybos – prie gebėjimų distribucijos, nuo laisvės – prie nuosavybės, nuo decentralizacijos prie hipercentralizmo, nuo tinklo neutralumo iki interneto neutralizavimo. Po aštuonerių metų šios tendencijos jau laikomos istoriniais faktais.²⁰ Gali būti, kad peržengėme ribą, ties kuria dar buvo galima grįžti atgal. Nenutylėjimas to, kas nežmoniška, nebeveikia. Kaip į Douglaso Rushkoffo kadaise retoriškai pateiktą pasirinkimą – „*programuoti ar būti programuojamam*“ reaguoti dabar, kai atvirojo kodo nemokama programinė įranga yra moraliai bankrutavusi dėl įmonių išpardavimo, be to, ji nepatraukli naujoms kartoms? Kas atsitinka, kai vokiečiai nebesugeba susidoroti su savo baimių audromis, o prancūzai ima galvoti apie kolapsologiją? Trumpai tariant, ką reiškia katastrofiškas ir nebepataisomas interneto posūkis?

Prisiminkime Timo Maugano mokslinės fantastikos filmą „Bėgalinė detalė“, pasakojantį apie netolimą ateitį.²¹ Ten pagrindinis tikslas „*žudyti ir perjungti*“. Kibernetinė ataka visiems laikams išjungia internetą ir įvyksta pasaulio, kokį pažįstame, pabaiga. Okeanų dugne nutiesti kabeliai nutraukiami, telekomunikacijos ir duomenų centrai atakuojami čia ir dabar. Grįžtama prie karinės kibernetikos ir interneto ištakų, prie Paulo Virilio ir Friedricho Kittlerio raštų, beje, padariusių įtaką mano intelektualiniams įsitikinimams. Nors internetas žadėjo atsparumą, lūžis yra tikras.

Interneto išnykimas reiškia susitraukimą, duomenų kaupimo pabaigą, priartina akimirką, kai ekranai užtams ir viskas sustos. Tačiau kartu tai yra nenumatyta avarinė padėtis, radikalus pažadas, esą vis dar įmanoma įrenginiams ir programoms

įdiegti duomenų apsaugos principus. Vis dėlto darant prielaidą, kad greitai pasieksime didžiausią įmanomą duomenų kiekį, dabartinės priemonės, pavyzdžiui, etiškas dirbtinis intelektas, „geri duomenys“, tikrai nepadės užtikrinti socialinio teisingumo, įveikti rasizmą, užkirsti kelią klimato katastrofoms. Kalbant postapokaliptinės mokslinės fantastikos terminais, tai jau ne saulės, o mėnulio kerštas. „Saulė yra ir gamtos, ir tironijos simbolis. Primygtinai reikalaudamas skaidrumo ir tapatumo, solarpunk paveldėjo dvejetainį pagrindinio simbolio savybes. Solarpunk sistema – tai dykumos peizažai, atviri, bet keliantys pavojų. Lunarpunk labiau primena mišką. Tiršta lapijos priedanga saugo gentis, suteikia prieglobstį persekiojamiems. Giraitės yra svarbi savivynos linija. Mėnulio peizažai tamsūs, tačiau vaisingai gyvybingi.“²²

Psichinių būsenų lygmeniu daugiausia dėmesio pastaruoju metu skyrėme platformos keliamam išsiblaškimui, refleksinei impotencijai, depresyviai hedonijai, kaip tą vadina Fisheris. Šis depresijos antplūdis dabar siejamas su *solanostalgia* – tai išraiška „depresijos ir kančių, kurias sukelia, pavyzdžiui, klimato kaita, stichinės nelaimės, ekstremalios oro sąlygos ir (arba) kiti neigiami, nerimą keliantys aplinkos ar namų pokyčiai“.²³ Jau yra milijonai klimato pabėgėlių, jų vis daugėja, todėl turime galvoti apie visą „križių sankaupą“, nes priklausomybė nuo platformos yra tik viena iš daugelio neatidėliotinai sprendinų problemų.

Požiūris, kad internetas darosi vis toksiškesnis, įgauna palaikymą. Tariamai „geri“ sprendimai, decentralizuota „tinklų tinklo“ prigimtis nepajėgia atsilaikyti prieš centralizuotas platformas, atremti autoritarinės kontrolės. „Tinklas cenzūrą interpretuoja kaip žalą ir blokuoja kelius aplink ją“, – tvirtino Johnas Gillmore’as 1993 m. pabaigoje.²⁴ Nors jos organams vadovauja geranoriški inžinieriai ir telekomunikacijų ministerijos pareigūnai, deja, atsiradus *Facebook* ir *Google* holdingui, mažai tikėtina, kad kils rūmų perversmas. Dėl to atsirado dar didesnė būtinybė išsiaiškinti, kaip galėtume pataisyti

internetą. Ypač čia, Amsterdame, kur yra *fintech* centrai ir strateginė interneto birža su nuostabiais pastatais. Juk laukti Briuselio sprendimų yra tas pats kaip laukti Godo. Be to, kaip išlaisvinti universitetus, kad nebūtų tokie priklausomi nuo *Google* ir *Microsoft*, o menininkus – nuo *Adobe* ir *Instagram*? [...]

Pasiekta lėtos pažangos, plėtojant alternatyvias interneto aplikacijas. Be *Linux*, *Wikipedia* ir *Firefox*, yra *DuckDuckGo*, *Signal*, *Telegram*, *Mastodon* ir *Fediverse*, *deepl*, *OpenStreetMap*, *Jitsi* ir *Cryptpad*, jų sąrašas auga. Tačiau sutramdyti socialinius tinklus labai sunku. „Prarastąjį dešimtmetį“ gultus šiame interneto Titanike tvarkėme pagal įkvepiančius nurodymus, kuriuos teikė konsultavimo klasės vadovybė. Deja, organizuotas optimizmas sėkmingai nustelbė abejones. Tai tapo tikra interneto kritikos *Made in Europe* tragedija. Kur mūsų atsparumas dabar, kai labiausiai jo reikia? Dėmesys perkeltas į lygiagrečią kriptovaliutų, blokų grandinės ir mokėjimo sistemų sferą, technosocialinė sritis apleista. Ar dar liko laiko atsiplėšti nuo platformų, koduoti ir kurti naujus jungčių scenarijus? Didėjant nusivylimo ir pykčio lygiui, daugelis mano, kad to per mažai ir jau pernelyg vėlu. Trūksta kantrybės išverti biurokratinis konsensuso ritualus, kai sprendimai vėl perduodami viešųjų ryšių vadybininkams, „rinkoms“ ir ne tokiems jau „neutraliems“ inžinieriams, esą jie išspręs problemą.

Neturiu ambicijų tapti platformos Kasandra. Nedegu noru rašyti panegiriką savo pamėgtai medijai. Baimė, susijusi su jos išnykimu, pasklidusi taip plačiai, kad iš pagarbos mirusiesiems jos vardas itin retai minimas. „Visi naudojasi socialiniais tinklais, o aš nebe...“ Bruce’as Sterlingas, kaip ir galima tikėtis iš tokio masto mokslinės fantastikos rašytojo, išpurenė tam dirvą jau 1995 m., parengęs Mirusios medijos projektą.²⁵ Svetainė rinko duomenis apie pasenusias ir pamirštas komunikacijos technologijas, tai tapo parankine knyga, aptariančia šios

medijos nesėkmes, nuosmukį, bjaurias klaidas. Sterlingas ir jo bendradarbiai į „mirusiųjų“ sąrašą įtraukė tik ankstyvasias medijas, tokias kaip *telnet*, *gopher*, *news groups*, atlikusias vien tekstines funkcijas. Anksčiau ar vėliau į sąrašą gali būti įtrauktas ir pats internetas. Greičiausiai tai mums bus paroduota kaip veiksmas progreso ir vartotojų patogumo labui.

Didinkite entropiją, žavėkitės memais, priverskite ekranus šokti ir naršykite kiaurą naktį! Švintant žmonija užsiims didesnės skubos reikalais. Pavieniai atskalūnai gal prisimins „trumpą interneto vasarą“, po kurios ilgam įsiviešpatavo titanai, kol įvyko lūžis, padengęs tinklo kultūrą storu semiotinių pelenų sluoksniu, uždusinusiu dialogo ir mainų likučius. Walteris Benjaminas tezes apie istorijos filosofiją rašė, bėgdamas nuo nacių, ir priminė, kad mūsų, metraštinių, pareiga papasakoti apie mažyčius veiksmus, užtikrinančius nepaprastą tarpusavio bendravimą. Jis ragino „*ilgai prisiminti tai, kas blykstelė pavojaus akivaizdoje*“.²⁶

Pamiršti trumpą interneto laisvės epochą su visomis jo keistenybėmis ir trūkumais nėra nenugalmos pažangos ženklas. Prieš akis stūkso kalnai su duomenų šiukšlėmis. Mūsų pareiga atmesti pagundą stoti milijardierių ir kitų autoritarinių vedlių pusėn, privalome atkakliai kovoti su technologine nostalgija, ryždamiesi „*šukuoti istoriją prieš plauką*“.²⁷

Pranešus apie pabaigą, išlaisvinama energija imtis kurti naują pradžią. ■

Spausdinama autoriui maloniai sutikus.

Išvertė Almantas SAMALAVIČIUS

¹ Bernard Stiegler with the Internation Collective (eds), *Bifurcate: There is No Alternative*, trans. Daniel Ross, London: Open Humanities Press, London, 2021, p. 11.

² Gilles Deleuze and Felix Guattari, *What Is Philosophy?*, Columbia University Press, New York, 1994, p. 108.

³ See: https://en.wikipedia.org/wiki/Kurt_Baschwitz, Jaap van Ginne-

ken, *Kurt Baschwitz: A Pioneer of Communication Studies and Social Psychology*, Amsterdam University Press, Amsterdam 2018 and my interview with van Ginneken on his Baschwitz biography, <https://doi.org/10.25969/mediarep/3437>.

⁴ <https://catqueencole.tumblr.com/post/47116289181/michel-foucaults-guide-to-non-fascist-life>.

⁵ Franco Berardi, *The Third Unconscious*, Verso Books, London, 2021, p. VII.

⁶ Berardi, p. 65.

⁷ Berardi, p. 148.

⁸ See: <https://verticalatlas.net>.

⁹ Berardi, p. 10/11.

¹⁰ Franco Berardi, p. 9.

¹¹ See: <https://networkcultures.org/viralimageculture>.

¹² <https://medium.com/@nicholasadiaz7/introducing-mark-fisher-part-3-hauntology-lost-futures-and-politicized-melancholia-820e7a207e1e>

¹³ Quotes from <https://substack.com/profile/5625705-angelicism01> and the contribution of Janie defining Angelicis, <https://soundcloud.com/pleasure-helmet-977951874/sets/angelicism-tapes>.

¹⁴ Mark Fisher, *Postcapitalist Desire*, Repeater Books, London, 2021, p. 23.

¹⁵ Bernard Stiegler, Elements for a Neganthropology of Automatic Man, in: *Philosophy Today*, Volume 65, Issue 2 (Spring 2021), p. 242.

¹⁶ See interview with Daniel Ross by Ryan Bishop, *Theory, Culture & Society*, volume 38, issue 4, July 2021, p. 119.

¹⁷ Tweet, April 24, 2022.

¹⁸ Reference to two 2020 works, the theory-music performance *We Are Not Sick* album by Geert Lovink and John Longwalker (<https://wearenotsick.com>) and Jonas Staal's *Climate Propagandas* (<https://vimeo.com/482531050>).

¹⁹ <https://www.boundary2.org/2017/01/pieter-lemmens-and-yuk-hui-apocalypse-now-peter-sloterdijk-and-bernard-stiegler-on-the-anthropocene>.

²⁰ See: <https://networkcultures.org/blog/publication/no-11-the-ends-of-the-internet-boris-beaude>.

²¹ Tim Maughan, *Infinite Detail*, MCD x FDG Originals, New York, 2019.

²² <https://www.egirlcapital.com/writings/107533289>.

²³ <https://www.verywellmind.com/solastalgia-definition-symptoms-traits-causes-treatment-5089413>.

²⁴ See: <https://quoteinvestigator.com/2021/07/12/censor>.

²⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Dead_Media_Project and https://www.alamut.com/subj/artiface/deadMedia/dM_Manifesto.html.

²⁶ Walter Benjamin, *Theses on the Philosophy of History*, in: *Illuminations*, Schocken Books, New York, 1968, p. 255.

²⁷ *Ibid*, p. 257.

DŽIAUKIMĖS TUO, KĄ DAROME GERAI

*Su Valstybinės lietuvių kalbos komisijos
pirmininke dr. Violeta MEILIŪNAITE
kalbasi Mindaugas PELECKIS*

Mindaugas Peleckis. *Kaip šiuo metu „jaučiasi“ lietuvių kalba – ar ji klesti ir turtėja, ar merdi ir nyksta, vis labiau užgožiama anglų kalbos?*

Violeta Meiliūnaitė. Jokiu būdu negaliu pritarti teigiantiems, kad šiuo metu lietuvių kalba nyksta. Taip tikrai nėra. Tiesiog kaip niekad iki šiol suintensyvėjo kontaktai su kitomis kalbomis. Taip nutiko dėl vis stiprėjančio pasaulio globalumo – keliauti, plėtoti tarptautinį mokslą, meną ar verslą tapo nepalyginamai paprasčiau, nes labai išsiplėtė informacijos sklaidos ir žmonių judumo galimybės. Taigi kontaktų su kitomis kalbomis daugėja. Todėl ir į vartoseną ateina daug naujų žodžių – ir tų, kuriuos galime pakeisti lietuviškais, ir tų, kurie įvardija mums svetimas kultūros realijas, tad turėtų ir savo specifiką išlaikyti. Žinoma, anglų kalbos įtaką jaučiame, bet tikrai nesame vienintelė kalba, kurią ji veikia. Bėda ta, kad nesame gausi kalba, tad atsargiau žiūrime į visas galimas grėsmes. Vis dėlto turime valstybinę lietuvių kalbą, lietuvišką žiniasklaidą, lietuvių kalba skelbiamos mokslo publikacijos, lietuviškai kuriamas menas, verčiami užsienio autorių kūriniai... Be kita ko, turime ir regioninius lietuvių

kalbos variantus – tarmes. Tad sakyčiau, kad lietuvių kalba gyvena visai neblogai. Prieš dešimtmetį iš esmės pasikeitė požiūris į tarmes – nuo kalbų apie jų mirtį pereita prie jų kaitos analizės, prognozės ir mėginimų paveikti jų raidą. Tad ir į lietuvių kalbą reikėtų pažvelgti kiek kitu kampu. Turime klausiti, ko stinga, kad lietuvių kalba tvirčiau atsilaikytų konkurencinėje kovoje su kitomis kalbomis? Čia matau vienintelį atsakymą. Reikia stiprinti jos prieinamumą skaitmeninėje erdvėje, kartu diegti jos kaip savasties, išskirtinumo ir savotiško kokybės ženklo sampratą. O tai įmanoma tik stiprinant lietuviškosios tapatybės apskritai pozicijas.

Ką manote apie vadinamąjį „lenkiškųjų raidžių“ įteisinimą? Ar lietuvių kalbai reikia raidžių, kurios jai svetimos?

Tas atvejis kelia labai daug emocijų, nors objektyvių duomenų, kokį poveikį iš tikrųjų daro jų rašymas vardažodžiuose, neturime. Jas įsileisti buvo politinis sprendimas. Komisija tam nepritarė. Tačiau turime tokią padėtį, kokią turime. O šiuo sudėtingu laiku būtų svarbiau telkti Lietuvos piliečius, skatinti jų

bendrystę, kelti lietuviškumo (savi)vertę. Esu tikra, kad jos dydis atvirksčiai proporcingas visoms kitų kalbų įtakoms.

Populiariausios pasaulyje kalbų mokymosi platformos DuoLingo vartotojai jau bene 7 metus prašo sukurti trijų kalbų kursus, tarp geidžiamiausių yra baskų, kartvelų ir lietuvių kalbos. Deja, nieko iki šiol nepadaryta. Užsienio poliglotai, norintys mokytis lietuvių kalbos, susiduria su rimtu medžiagos trūkumu, anglų kalba jos beveik nėra. Palyginkime – Islandijoje yra vos 300 tūkstančių gimtakalbių islandų, bet šalies vyriausybė sukūrė nemokamą kalbos mokymosi platformą, apie islandų kalbą išleista daug vadovėlių anglų kalba. Ką daryti, kad Lietuvoje situacija pasikeistų?

Šiuo atveju labai reikia verslo žmonių aktyvumo. Ši platforma, kurioje taip patogų mokytis kalbų, yra verslas. Tad reikėtų ir mūsų verslininkų iniciatyvos. Dalykiniu požiūriu tikrai nepristigtume paramos, bet viskas atsimuša į tai, kad kol kas „neapsimoka“. Taigi jei tik atsirastų verslininkų entuziazmo, dėl dalykininkų užsidedimo ir visos įmanomos pagalbos nė neabejoju.

Medžiagos anglų kalba išties nėra daug, bet jos daugėja, manau, taip bus ir toliau. Nieko naujo nepasakysiu primindama posakį, kad poreikis lemia pasiūlą.

Esu ieškojęs įvairių lietuvių kalbos tarmių žodynų – tiek knygynuose, tiek internete radau jų labai nedaug. Kodėl susiklostė tokia situacija? Kas daroma, kad tarmės būtų išsaugotos, taip pat ir žodynuose?

Nesakyčiau, kad tarminių žodynų yra visai mažai. Tikrai nesunkiai suskaičiuotume arti dvidešimties. Bet jiems parengti reikia labai daug žinių ir įgūdžių – nepakanka būti puikiu leksikografu ir dialektologu, dar reikia surinkti be galo daug duomenų, apsispręsti dėl žodyno tipo (dėsime visus tarmei būdingus žodžius ar tik tuos, kurių nežino kitos tarmės). Be to, kol kalba ar jos atmaina yra gyva, joks žodynas negali būti baigtinis – nuolat randasi

naujų žodžių, jų reikšmių ar formų. Baigtiniai tik negyvų kalbų ar tarmių žodynai.

Tarmes išsaugoti galima tik vienu būdu – vartojant. Vadinasi, nuolat turime pri(si)minti, kad jos nėra kokio žemesnio statuso ar prasto išsilavinimo apraiška, jos tiesiog geriau už bet kokią pasą pasako, iš kur žmogus kilęs. Be to, tarmė yra tik viena kultūrinės tapatybės dalis – greta aprangos, mitybos, charakterio bruožų, kalbėsenos ypatybių. Didėjant žmonių judumui, tarmės linkusios stambėti. Tai natūralus procesas, tačiau neabejoju, kad regioniniai kalbėjimo skirtumai išliks. Juk dažnai iš tarties atskiriame žmogų, kilusį iš Panevėžio ar Marijampolės. O kas tai, jei ne mūsų tarmių stiprumo rodiklis? Tiesa, ir tarmėms reikia dėmesio, palaikymo, užtikrinimo, kad jos vertingos, gražios ir vartotinos.

Ką radote, atėjusi į VLKK, kokią jos politiką planuojate? Ko galime iš šios institucijos tikėtis artimiausiu metu?

Atėjusi į Komisiją radau daug pradėtų reikšmingų, reikalingų darbų. Pastebėjau ir visuomenės požiūrio poslinkį – Komisija jau nebėra rūstus prievaizdas, dažniau ji laikoma gera patarėja. Tai džiugina. Žinoma, darbų netrūksta – tai ir kalbos prestižo stiprinimas, ir terminų, svetimžodžių svarstymas, ir vadovėlių kalbos priežiūra, ir skatinimas, kad lietuvių kalba būtų prieinama skaitmeninėje erdvėje, ir daug kitų visuomenei aktualių dalykų. Labai džiaugiuosi, kad Komisijos priimami sprendimai dažnai remiasi mokslinė visuomenės polinkinių analize. Tikiuosi, seksis tą mokslinį požiūrį plėtoti ir priimti sprendimus, remiantis būtent juo, o ne emocijomis ar politiniais argumentais.

Esate Tarptautinės dialektologų ir geolingvistų asociacijos narė. Kas yra geolingvistika? Kuo ji naudinga Lietuvai?

Geolingvistika yra nauja dialektologijos kryptis, kurioje vis daugėja objektyviesiems mokslams būdingų metodų. Tačiau, kad ir kokiais metodais tirtume, objektas tas pats – atskirų vietovių kalbėjimas.

Džiaugiuosi, kad esu šios asociacijos narė, nes tai duoda dvejopą naudą – viena vertus, intensyviau keičiamasi informacija apie tai, kas vyksta kitose šalyse, antra vertus, mūsų vykdomi tyrimai, jų rezultatai ir siūlomos metodikos plačiau sklinda pasaulyje, turime galimybę išsamiau pristatyti Lietuvą, jos tarmių įvairovę. Mūsų tarminis margumas pasaulyje priimamas kaip didžiulė teigiamybė, o toks aplinkos požiūris padeda ir mums patiems tvirčiau jaustis, atsikratyti perdėto kuklumo.

Kaip apsaugoti gimtąją kalbą nuo klaidų, svetimybų, barbarizmų, nelogiškų naujadarų gausos? Ar daug jų per pastarąjį 10-metį prigijo, o gal daugiau nepritapo, virto pajuokos objektais?

Turėjau garbės mokyti pas profesorių Antaną Pakerį, kuris nuolat kartojo, kad neverta žiūrėti į tai, ką darome blogai. Priešingai – džiaukimės tuo, ką darome gerai. Tai galioja ir kalbos dalykams. Jei imsime stebėti geruosius dalykus, pamatysime, kad jų daugiau nei blogųjų, tas taisyklingųjų kalbos dalykų dominavimas skatins toliau taisyklingai ir dar taisyklingiau kalbėti. Naujadarai yra natūralus dalykas, jų nuolat yra ir tikrai niekada neatsitiks taip, kad nebūtų. Juk leksika, arba žodynas, yra greičiausiai kintantis kalbos sluoksnius. Kalba nuolat susiduria su naujais reiškimais, kuriems reikia pavadinimų. Ieškant vardų naujiems dalykams neretai atsiranda ir žodžių, kurie kelia šypsena, bet daugiau tokių, kurie iš pradžių yra vienkartiniai, situaciniai, bet susiklosčius palankioms aplinkybėms, įsitvirtina kalboje. Pagrindinis gero naujažodžio bruožas – jis neatrodo svetimas kalboje, nerėžia akies ar ausies. Labai skatinčiau visus pabraidyti po naujažodžių duomenyną (jis laisvai prieinamas internetu¹) ir neabejoti savo pačių gebėjimu lietuviškai pavadinti naujus dalykus, kurti gražius, ausiai ir akiai malonius žodžius.

Dėkoju už pokalbį.

¹ <https://ekalba.lt/naujazodziai/naujienos>

Laima KANOPKIENĖ

POPIERINĖ PARAMA

Pernai birželį Kultūros ministerija pranešė, kad jos teikimu „Vyriausybė leistiną valstybės pagalbą ribą viešosios informacijos rengėjų konkursams per Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondą padidino dešimtis kartų – nuo 200 tūkstančių per trejus metus iki milijono eurų per vienerius metus vienam subjektui“. Žadėjo, kad „tokiu nutarimu bus sudarytos galimybės rengti kokybiškus ir įvairius kultūrinius, visuomenės informavimo saugumo, medijų raštingumo ugdymo ir šviečiamuosius projektus, o visuomenei gauti šias temas reflektuojančią analitinio ir kultūrinio pobūdžio viešąją informaciją“.

„Subjektai“, patikėję, kad 2023 m. pagaliau išbris iš chroniško skurdo, įstengs tiek skyrių redaktoriams, dizaineriams, tiek autoriams ir vertėjams mokėti honorarus, nežeminančius profesinio jų orumo, smarkiai nusivylė, nes reali parama padidėjo juokingai mažai. Pavyzdžiui, *Kultūros barai*, pernai gavę 80 tūkstančių, šiemet gavo 95 tūkstančius eurų (vos 15,78 proc. didesnę paramą). Kadangi viskas (spausdinimas, platinimas, o ir duona kasdieninė) smarkiai pabrango, apskaičiavome, kad *KB* leidybos išlaidos penkis kartus didesnės už šią menką sumą.

Gal tuščiais popieriniais pažadais norėta parodyti, kad kultūros leidinių pastangos užsitikrinti bent jau pakenčiamą egzistenciją irgi tuščios? Be to, šuo ir kariamasis pripranta?

Atsiprašome skaitytojų, ypač prenumeratorių, kad ir vėl teko sudvejinti sausio ir vasario mėnesių numerius. Ateitis irgi neaiški. Todėl galinčius ir norinčius paremti žurnalą, atsidūrusį ant išnykimo ribos, prašome pervesti pinigų VŠĮ „Kultūros barų“ leidykla, atsiskaitomoji sąskaita LT89 7044 0600 0769 8841 ■

DIRBTINIO INTELEKTO KURIAMAS MENAS – KAS TIKRASIS AUTORIUŠ?

Dirbtinio intelekto ir žmogaus santykis atrodo viliojantis, bet kartu kelia nerimą, net atstumia. Tačiau šiandien, technologijoms tobulėjant, ši tematika itin aktuali, o apmąstant žmogaus ir technologijų sąveiką, tikėtina, padaugės bandymų šį klausimą kokybiškai išgvildinti. Dirbtinis intelektas ne tik pagerina *Google*, bet ir padeda gydytojams nustatyti ligų diagnozes, nuspėti vertybinių popierių vertę. Visai neseniai neuroniniai tinklai ėmė pretenduoti jau ir į menininko statusą. Iš kur algoritmas gauna atvaizdus savo kūriniais, kaip sprendžiamas klausimas dėl teisės jais naudotis, kokias etines problemas tai sukelia, pagaliau kiek kainuoja dirbtinio intelekto sukurti paveiksliai?

Pirmąkart žodį „robotas“ čekų rašytojas Karelas Čapekas pavartojo 1920 m. dramoje „R.U.R.“ (Rosumo universalūs robotai), o jau 1924 m. Londono teatras pagal ją pastatė spektaklį, apstulbinusį žiūrovus. 1935 m. britų tyrinėtojas Alanas Tiuringas aprašė abstrakčią skaičiavimo mašiną, kurios begalinę atmintį užtikrina skaitytuvas, po kiekvieno simbolio judantis pirmyn ir grįžtantis atgal. Skaitytuvas įsimeina tai, ką randa, rašydamas kitus simbolius. Skaitytuvo veiksmus diktuoja instrukcijų programa, kuri irgi saugoma atmintyje kaip simboliai. Terminu „dirbtinis intelek-

tas“ autorystė priskiriama Johnui McCarthy'ui, programavimo pradininkui. Būtent jis 1958 m. sukūrė pirmąją DI programavimo kalbą – LISP.

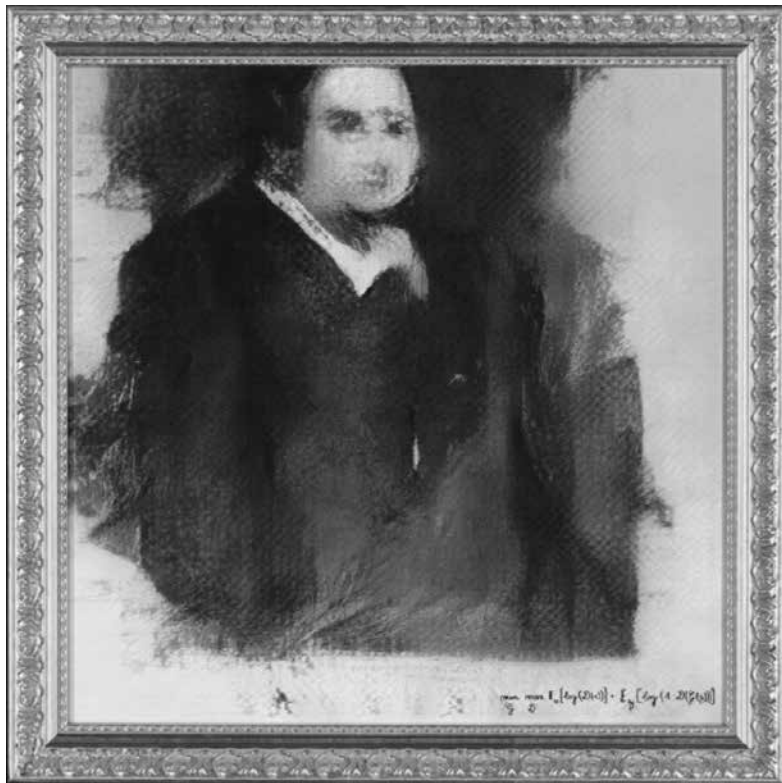
Dabar Lietuvoje ir Latvijoje dirbtinis intelektas pasitelkiamas vis dažniau. Prisiminkime neseniai parodytą spektaklį „Frankenšteino kompleksas“. Sakyčiau, tai mokomoji dramos klasė dirbtiniam intelektui. Spektaklį sudaro Kārlio Krūminio dialogas su dirbtiniu intelektu, aktoriai vaidina paties DI parašytas scenas.

Vaizdą, melodiją ar eilėrašį pastaruoju metu jau įmanoma sukurti tiesiog vienu „pelės“ paspaudimu. Norint tą padaryti, reikia turėti supratimą apie programavimą, žinoti, kokį algoritmą pritaikyti, kaip parinkti nuorodų bazę mašinos kūrybiškumui „sužadinti“, kaip nustatyti užduotį, kad DI panaudotų įgytas žinias. Tačiau tai toli gražu nėra riba. Dirbtinis intelektas padeda menininkams išgarsėti. Niujorke 2018 m. spalį surengtas aukcionas *Christie's* turėjo svarbų ypatumą – tai buvo pirmasis tokio lygio aukcionas, kuriame pristatytas dirbtinio intelekto sukurtas paveikslas – nebaigtas portretas žmogaus, gyvenusio XVIII ar XIX a.

Aukciono namai už „Edmond'o Belamy portretą“ prašė 7 000–10 000 dolerių, tačiau tą vakarą pardavė

už 432 500! Dirbtinis intelektas nežinomo asmens portretą, įvertintą milžiniška suma, kūrė ne vienas, o kartu su trim jaunais, trečią dešimtį įpusėjusiais prancūzais, pasivadinusiais meno grupe *Obvious*. Tokių darbų jie sukūrė visą seriją – nutapė neegzistuojančią Belamy šeimą. *Christie's* parduotas kūrinys nebuvo pirmasis iš serijos, uždirbęs pinigų, nes prieš pusmetį „Grafiene Belamy“ buvo parduota už 11 430 dolerių. Pavardė Belamy paimta ne be priežasties – pirminį algoritmą, pritaikytą šiai darbų serijai, sukūrė Ianas Goodfellow. Lietuviškai jo pavardė skambėtų „geras draugas“, o prancūziškai – *bel ami*. Taigi paveikslų serija išreiškia savotišką pagarbą „įkvėpėjui“. Pats faktas, kad paveikslai, sukurti, pasitelkiant dirbtinį intelektą, parduodami „iš varžytynių“, nėra netikėtumas. 2016 m. vietiniame aukcione San Franciske vienu metu buvo parduoti 29 *Google* dirbtinio intelekto komandos sukurti paveikslai. Bendra jų kaina siekė 98 000 dolerių. Istoriniu įvykiu tapo tai, kad „Edmond'o Belamy portretą“ pardavė aukciono namai *Christie's* – viena iš dviejų pagrindinių pasaulinės meno rinkos vietų. Tai automatiškai reiškia pripažinimą – tiek menininko, tiek naujos krypties. Dirbtinis intelektas kūrybos srityje paklausus jau beveik penkiasdešimt metų. Manoma, kad algoritmus meno kūriniais pirmasis pasitelkė britų menininkas Haroldas Cowenas. Nuo 1973 m. jis, taikydamas *AARON* programą, kuria, vadovaudamasis tam tikrų taisyklių rinkiniu. Coweno paveikslais domisi meno bendruomenė, jie gana plačiai sklinda, eksponuojami net ir vienoje pagrindinių Didžiosios Britanijos galerijų – *Tate*.

Tačiau kaip dirbtinis intelektas, vadinamas neuroniniu tinklu, kuria paveikslus? Neuroninis tinklas yra paprastų, tarpusavyje susijusių elementų rinkinys, atstojantis primityvias smegenis. Jis analizuoja kūrinius, įkeltus į duomenų bazę, atpažįsta vaizdus,

Edmond'o Belamy portretas

technikas, stiliaus požymius, o vėliau pagal numatytą užduotį gautas žinias panaudoja paveikslams, muzikai, poezijai... Mašininis mokymosi algoritmas gali atlikti funkcijas pagal bet kurio įkeltų objektų rinkinio taisykles. Apdorojęs didžiulį duomenų kiekį, neuroninis tinklas juos apibendrina, padaro išvadas. Ką tiksliai išmoks algoritmas, nustato duomenų mokslininkas. Jis suprogramuoja ir algoritmą, kaip tuos duomenis naudoti. Pavyzdžiui, jei nurodoma rašyti eilėraščius, jų apimtis ir žodynas neišvengiamai bus panašus į tuos, kurie įkelti į duomenų bazę. Neuroniniams tinklams puikiai sekasi imituoti konkretų menininką, bet jie įstengia suderinti ir keletą stilijų viename kūrinyje. Pavyzdžiui, neuroninis tinklas, naudotas „Edmond'o Belamy portretui“, buvo apmokytas, pasitelkiant 15 000 portretų, nutapytų XIV–XX a.

Analitiniai neuroninio tinklo gebėjimai yra tam tikru atžvilgiu geresni negu bet kurio profesionalaus meno kritiko. DI aprėpia net smulčiausias kūrinio de-

Grafiinė Belamy

tales ir ypatybes, derindamas jas tarpusavyje. Tačiau, nepaisant šio pranašumo, dirbtinis intelektas visiškai nepajėgus suvokti prasmių ir sukurti nuoseklaus pasakojimo. Jis gali sukurti eilutę, panašią į poetų simbolistų kūrinius, bet nesupranta, ką ji reiškia. Lygiai taip dirbtinis intelektas „elgiasi“ ir tapydamas – gali kuo puikiausiai išanalizuoti Monet techniką, rasti dažnai

Harold COHEN. *Be pavadinimo. Kompiuterinis piešinys. 1982*

pasitaikančius vaizdus, juos imituoti ir siųsti spausdinti, tačiau tą daro mechaniškai, nesąmoningai. Bet gal taip yra tikrai kol kas, juk niekas nežino, kas dėsiai ateityje...

Jau dabar kyla daugybė klausimų, kas yra kūryba? Kol kas dirbtinis intelektas daugeliu atvejų yra žmogaus valdomas įrankis – parengia pagrindą neuroniniam tinklui lavinti, nustato kūrybos parametrus, įvertina rezultatus. Atvejai, kai algoritmui suteikiama maksimali laisvė, yra labiau eksperimentiniai. Anot nesenstančio Aristotelio, menas yra ne kas kita, o kūrybinis gebėjimas, vadovaujamas proto. Ne kartą modifikuotas, įvairiausiomis interpretacijomis komplikuoatas meno apibrėžimas išliko paprastas – tai veiklos rūšis, kurios rezultatus nulemia žmogaus sąmonė. Taigi už dirbtinio intelekto kūrinius, kad ir kokie jie būtų, vis tiek atsakingas žmogus. Mano nuomone, menas yra kūrybinė veikla, paremta idėjomis, koncepcijomis, sukelianti tam tikras emocijas, apeliuojanti į sielą. Tik subjektas, turintis sielą, gali tokį dalyką suvokti, juo labiau realizuoti. Vadinasi, kūrėjas turi būti žmogus. Dirbtinį intelektą galima pasitelkti kaip įrankį, siekiant konkretaus tikslo, tačiau jis nėra savarankiškas kūrėjas (nors ateityje gal tokiu taps).

Pagrindinis klausimas, ar kūriniai, sukurti poroje su dirbtiniu intelektu, yra menas tikrąja šio žodžio prasme? Jei pagrindinis kūrybinio proceso komponentas yra kodas, be kurio negalite nieko daryti, tai koks tas kūrinys – meninis ar techninis? Ar įmanoma įsivaizduoti meną be žmogaus? Ar esame tam pasirengę? Ar atsisakysime požiūrio į meną kaip į fenomeną, kurį vieni žmonės sukuria kitiems žmonėms? Kaip matome, dirbtinis intelektas vis labiau plečia savo pozicijas meno scenoje, tačiau iki tikrojo meno jam kol kas labai toli. Žinoma, dabartiniai algoritmai įgyvendina dar tik pradinę mašinų kūrybiškumo idėją. Gali būti, kad spartus algoritmų tobulinimas leis kurti iš tikrųjų kokybiškus meno kūrinius, kurie suteiks žmonėms daug teigiamų emocijų. Tačiau apie visišką žmogaus išstūmimą iš šios sferos dar negalima, o gal ir nesinorėtų kalbėti. ■

Virgilijus ČEPAITIS

VALSTYBĖS JAUSMAS

Dažnai dardu Utenos plentu, nutiestu gal prieš pusę amžiaus. Tada kalbėta, kad tai būsiąs atsarginis aerodromas, mat Sovietų Sąjunga rengėsi karui su Vakarais. Gelžbetoninis, kad išlaikytų sunkius sovietinius bombonešius. Stebėjau, kodėl jį tiesia, klodami fabrikuose pagamintas plokštes, užuot lieję natūroje, kaip daroma Vokietijos greitkeliuose. Vėliau supratau priežastį – gamykloje mažiau galimybių vogti betoną. Bet kažkiek vis dėlto išvogė, jeigu tenka dardėti. Svarstau, negi reikės laukti, kol NATO nuspręs Lietuvoje statyti kokį nors atsarginį aerodromą? Juokauju, žinoma, bet gana keista, kad per tris dešimtmečius nė viena vyriausybė nepasirūpino nutraukti šito automobilių gadinimo.

Jau senokai retkarčiais įsijungiu vieną čekišką interneto portalą. Per tą laiką būta daug Čekijos vyriausybių – pastarąjį kartą kairiuosius, pasižymėjusius daugiausia tuo, kad sugebėjo milijonus europinių pinigų perpumpuoti į premjero firmą „Gandalizdis“, vėl nurungė dešinieji. Vyriausybėms keičiantis, vienas dalykas nesikeičia – būtinybė galvoti apie Čekijos ateitį. Kokia pramonė, kokie mokslai šalyje reikalingiausi, kur kokias autostradas nutiesti... Tas planas su konkrečiomis datomis, kurių laikomasi, net jeigu jas nustatė kitos pakraipos valdžia.

Vis pagalvoju, kodėl Lietuva neturi tokio plano? O gal jis yra, bet slepiamas stalčiuose? Laivo, užtikrinančio dujinę nepriklausomybę nuo Rusijos,

nuoma ir būsimas įsigijimas rodytų, kad kartais žvelgiama į tolimesnę ateitį negu vienos kadencijos trukmė. Pamenu, daugelis garsių, per televiziją nuolat kalbančių galvų diskusijose dėl *Independence* įrodinėjo, atseit laivas Lietuvai per brangus, jis tiesiog neapsimokės, palyginti su pigiomis vamzdynų dujomis. Ačiū Dievui, dešiniųjų vyriausybei užteko ryžto užsakyti tą laivą. Bet kai kurios kitos vyriausybės nusileido demagogams, todėl buvo atmesti bandymai, kad šalis pati apsirūpintų nafta. Netapome savarankiški ir kitoje – elektros – srityje.

Dardu ir galvoju, ar Nepriklausomybė būtinai turi apsimokėti? Lietuva, gyvendama okupacijoje, nutiesė autostradą Vilnius–Klaipėda, pradėjo kitą, sustojusią Panevėžyje, o dabar negali net suremontuoti kelio.

Norėčiau priminti 1945-uosius, kai kartu su okupantais grįžusi LSSR valdžia turėjo iliuzijų, kad veiks daugmaž savarankiškai. Juk Lietuvos biudžetą suplanavo nepriklausomą nuo Maskvos. Už tokį įžūlumą aukšti valdininkai buvo areštuoti ir pasodinti, gal kad nesėstų pats Antanas Sniečkus? Jie visi buvo baigę mokyklas prieš Antrąją pasaulinį karą dar laisvoje Lietuvoje, todėl, net būdami komunistai, net grįžę su Sovietų armija, palaidojusia šalies Nepriklausomybę, turėjo šiokių tokį valstybės jausmą. Pamenu, 7-ojo dešimtmečio viduryje kalbėjau su Juozu Vaišnoru, pirmosios po karo LSSR Ministrų tarybos pirmininko pavaduotoju, atsėdėjusiu

konclageryje už valstybės jausmą, pasireiškusį, planuojant minėtą biudžetą. Nuo bado mirties lietuvi išgelbėjo japonų karo belaisviai, kasdien dalydamiesi savo maisto daiviniu. Kad ir kaip keista, valstybės jausmo nebuvo visiškai praradęs net ir šimtaprocen-
tinis Maskvos statytinis Sniečkus.

Ėjo dešimtmečiai, išaugo nauja karta, gimusi nelaisvėje, okupuotoje šalyje, svetimiesiems pasistengus ištrinti Lietuvos kaip atskiros valstybės jausmą. Tiems, kurie subrendo SSRS, dabar ne mažiau penkiasdešimties, bet jie vis dar nesupranta, kad gyvena laisvoje valstybėje, ir tą nesupratimą perduoda savo vaikams. Prieš pusšimtį metų viską nutardavo Maskva, sako, priimti Sovietų Lietuvai palankesnius sprendimus paskatindavo dešros ir trauktinės, vežamos į SSRS sostinę, o dabar štai reikia patiems nuspręsti, ar taisysime kelią, gadinantį automobilius, ar ne...

Daug žmonių iš Sovietų Sąjungos pakliuvo tiesiai į Europos Sąjungą, turbūt manydami, kad blogus kolonizatorius pakeis kiti, geresni. Prisimenu, kaip stojome į ES. Tada valdžioje buvę kairieji karštai agitavo už narystę, tam referendumui skyrė net porą dienų. Gal turėjo iliuzijų, kad Briuselyje „pakištukas“ veiks taip, kaip veikė Maskvoje? Išaugo karta, susitaikiusi su kolonijine būsena, pripratusi sprendimo teisę perleisti kitiems, net jei sprendžiamas šalies likimas.

Ar lietuviai verti savo didingos istorijos? Mūsų bajorai, išvydę, kad Abiejų Tautų Respublikos konstitucijoje, priimtoje 1793 m., nėra net užuominos apie Lietuvą, pasiekė bent jau „Dviejų tautų pasižadėjimo“. Tarp kitko, kodėl mes taip entuziastingai minime konstituciją, kurioje neminima Lietuva? Ją tada gynė tik bajorai, turėję valstybės jausmą. Čia nieko keista, nes kiekvienos tautos atmintį saugo būtent aristokratija. Tačiau ir valstiečių vaikai, Lietuvos nepriklausomybę atkūrę 1918-aisiais, žinojo, ką reiškia valstybė. Žinojo, kad Lietuva yra Europos, o ne Azijos dalis. Žinojo, kad Lietuva taip apsisprendė dar Viduramžiais, o dabar turime laikytis to pasirinkimo, kurį dar kartą visai neseniai patvirtino visa tauta.

Nepraėjo nė pora dešimtmečių, kai įstojome į ES, bet jau tapo įprasta teisintis: „Briuselis draudžia...“

Ir tą, ir aną „padarytume, tačiau Briuselio įstatymai neleidžia...“ Vadinasi, vėl, šįkart jau savo noru, atsisakome teisės priimti valstybei svarbius sprendimus? Užmirštame, kad Europos Sąjungą sudaro savarankiškos šalys, tuo ji ir skiriasi nuo Sovietų Sąjungos. O gal kai kam jau sunku tą skirtumą suprasti? Europos Sąjunga Lietuvos neokupavo. Laisvėje save kolonija tik mes patys. Europos Sąjunga nesprenžia *valstybės* problemų. Jokie skilandžiai nenuteiks Briuselio skirti ES pinigų projektams, kuriuos turėtų finansuoti pati Lietuva, pavyzdžiui, jeigu jai rūpi gadinami automobiliai.

Daug visokių minčių ateina į galvą, dardant Utenos plentu. Bet dažniausiai prisimenu neseną šalies istoriją. Tarpukari, kaip žmonės sako, „Smetonos laikus“, tą didžiulį Lietuvos šuolį Europos link, žiauriai pertrauktą sovietų okupacijos. Juokinga, kai protestuojama prieš nedrąsius bandymus Lietuvos modernizaciją sieti su Antano Smetonos prezidentavimu. Esą tai buvo prieštaringa asmenybė. Tikrai, ar Smetona turėjo valstybės jausmą, kai pasitraukė iš Lietuvos 1940-aisiais? Juk kiti Baltijos šalių „diktatoriai“ – Pātsas ir Ulmanis – tvarkingai, pagal Estijos ir Latvijos konstitucijas perdavė savo valstybes okupantams, o mūsų paliko Lietuvą, to nepadaręs. Nežinau, kaip Rygoje ir Taline buvo diskutuojama, gavus sovietų ultimatumą, bet galiu pacituoti vieną iš posėdžio Kaune dalyvių, krašto apsaugos ministrą Kazį Musteikį:

„Prezidentas priminė įvykusį Valstybės Gynimo Tarybos posėdį, kuriame buvo nutarta, kad, gresiant iš rusų pusės Lietuvos nepriklausomybei, mes ginklu priešinsimės. „Dabar tas laikas atėjo“, – sakė Prezidentas ir pasiūlė ultimatumą atmesti ir gintis.“⁴¹

Tačiau dauguma ministrų nutarė nesipriešinti sovietams. Premjeras patylėjo. Prezidentas turbūt tada ir suprato, kad jam teks arba paklusti okupantams, arba palikti Lietuvą.

Čia ateina į galvą karšti ginčai viešojoje erdvėje, ar statyti paminklą Smetonai. Atrodo, siūloma vis dėlto statyti. Bet neaišku, kokio jis vertas? Mačiau net išrėžtą iš skardos lakšto. Vyksta diskusijos, kur

statyti? Kokios vietos Smetona nusipelnė? Ar paminklas jam turėtų iškilti Vilniuje? Dažniausiai argumentuojama, kad jis jau pagerbtas sodelyje prie Kauno prezidentūros! Nejaugi komunistai, dešimtmečius kovoję su Smetonos šešėliu, sugebėjo paversti jo priešininkais tiek daug lietuvių? Čia pridursiu dar vieną sąmokslų teoriją – ši neapykanta paremta tuo, kad Prezidentas pasitraukė, užuot tvarkingai perdavęs Lietuvą okupantams. O gal Smetonos priešininkams tiesiog nepatinka Lietuvos posūkis tarpukariu, siejamas su jo vardu?

Smetona buvo vienintelis Baltijos šalių prezidentas, neturėjęs iliuzijų dėl sovietų. Jis buvo dešinysis, o kiti Baltijos šalių „diktatoriai“ – socialdemokratai. Tiesa, vos bolševikams buvo tvarkingai perduota Estijos ir Latvijos valdžia, atsidėkodami abu prezidentus pasodino į kalėjimą.

Grįšiu prie to naktinio posėdžio, kai svarstytas Stalino ultimatas. Vyriausybei tada priklausė ne tik tautininkai, bet ir opozicijos atstovai. Vėl pacituosiu Kazio Musteikio prisiminimus:

„Prie mūsų piktas ir susiraukęs priėjo Bizauskas. „Š... lietuviški generolai, nemoka padėties išnaudoti ir atsikratyti Smetonos režimo.“ Mes su Vitkausku pasižiūrėjom vienas į kitą ir nieko neatsakėm. Buvo labai keista, kad Ministro pirmininko pavaduotojas tokios kritiškos padėties akivaizdoje galvoja apie atsikratymą režimu.“²

Nenoriu dabarties lyginti su 1940-ųjų birželio 15-osios posėdžiu, bet ar šiandieninė Lietuva susivienytų, ištikus panašiai krizei? Sprendžiant iš erzelio viešojoje erdvėje, šalis atrodo smarkiai susiskaldžiusi. Tikiuosi, kad iš tikrųjų taip nėra.

Gal nuo Viktoro Juščenkos laikų įsijungiu ukrainietiškus portalus, atsimenu, daug metų buvo skundžiamasi, kad Ukrainos visuomenė susipriešinusi. Dabar, vykstant plataus masto karui, tokių skundų negirdėti. Ukrainiečiai vieningai gina Tėvynę. Atsakomybės už savo valstybę jausmas padeda tautai išverti.

Ar lietuviai turi valstybės jausmą? Nejaugi jis atsirastų tiktai karo akivaizdoje? ■

¹ Kazys Musteikis. Prisiminimų fragmentai. *Nida Press*. 1970. London, p. 103.

² Ten pat, p. 105.

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Kelionė / Lucio Fontana garbinimas. 2012. Koliažas; 30 x 21

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Žydėjimas. 2022. Drobė, pastelė; 100 x 80

POETINIS KASDIENYBĖS DIENORAŠTIS

Sausio 2 – sekmadienis

Varšuva. *Defilad* aikštėje – būdelė / Prie jos laukiančiųjų būrys / Pagaliau įeinu / Nemaloniai lazdelė / Neria į nosies gilumą / Popiet gausiu tyrimų atsakymą / Ar nesu susidėjęs su Covidu

Sausio 3 – pirmadienis

Bracka gatvėje / Dirbtuvė-dirbtuvėlė / Pagaliau sutartėlė / Kol gyvas būsiu / Čia piešiu, tapysiu, rašysiu / Kai manęs nebebus / Ateis sūnus

Sausio 13 – ketvirtadienis

Iš Danijos Pederis Stougaardas rašo / Sutikimo dėl reprodukcijų prašo / Didelį rinkinį kruopščiai rengia / Apie plakatų atvertą langą / Į visas keturias pasaulio puses / Mano kūrinis irgi / Į knygą įdės

Sausio 16 – sekmadienis

Iš Japonijos / Smuikininkė Žydrė Ovsukaitė / Gražų laišką parašė / Broniaus Kutavičiaus kūrinys / Bus atliekamas Tokijo operoje / Su 8 Stasio miniatiūromis / Klausia, ar turiu vaizdelius tų paveikslėlių / Kuriuos norima rodyti per koncertą / Ekrane šalia muzikantų

Sausio 18 – antradienis

Prie Panevėžio / Šilagalio kaime / Stasės Medytės laidotuvės / Kadaisė Kaune / Abu mokėmės taikomųjų menų / Kartą suvaidinom / Studentišką spektakliuką / Ji buvo Palangos Juzė / Aš – Domicelė

Sausio 24 – pirmadienis

Varšuva–*Holmes place–Hilton* / Prasitęsiu sporto salės kortelę / Dabar ištikus metus / Čia durys atviros bus / Džiugiai pasitiks mane / Baseinas, sauna / Net sūkurinė vonia

Sausio 26 – trečiadienis

Einu į parką *Skaryszewski* / Ant sniego statau / Būsimų skulptūrų modelius / Fotografuoju / Toks kelias į Japoniją / Setouchi menų trienalę

Vasario 3 – ketvirtadienis

Turiu palikti seną dirbtuvę / *Lubelska* / Ji dar ne tuščia / Gerasis Krzysiekas padeda / Perneša lentynas / Stato instaliaciją / „Tylos siena“ Triūsiam beveik tamsoj / Jau metai atjungta / Elektra ir vanduo / Lyg negera nuojauta

Vasario 21 – pirmadienis

Iš Japonijos puiki žinia / Setouchi meno trienalė / Realizavimui priėmė mano / Dviejų skulptūrų projektus / „Dviese“ ir „Draugai“

Vasario 22 – antradienis

Skrendu į Vilnių / Vėliau Kaunas pasitinka / Veža pietauti ir į Pelėdų kalną / Nuotaikingas interviu filmavimas / 7 *Kauno dienoms* / Paroda išeksponuota / Menų mokyklos pažįstamoje salėje / Rytoj atidarymas

Vasario 24 – ketvirtadienis

Baisi naujiena / Rusija užpuolė Ukrainą / Kuri iš paskutiniųjų ginasi / O Vilniuje vyksta optimistinis / Knygų mugės atidarymas

Vasario 25 – penktadienis

Sūnus Ignacy atsiunčia žinutę / Gimė Aleksandras / Aha – anūko vardas primena / Panevėžio įkūrėją

Balandžio 13 – trečiadienis

Iš dirbtuvės senos / Į naują / Pianino pervežimas / Įvykis reikšmingas / Keli stipruoliai / Kelia, stumia,

Stasys
EIDRIGEVIČIUS
Klausimas
1979
Tempera;
11,6 x 8,4

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Marinos daina. 2012. Koliažas; 30 x 21

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Aštru. 1979. Tempera; 11,8 x 8,2

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Tai čia, tai ten. 1978. Tempera; 12,3 x 9,7

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Veidrodis. 1989. Pastelė; 54,5 x 74

traukia, neša / Dabar 50 klavišų lauks / Įkurtuvių

Balandžio 20 – trečiadienis

Šviestuvai senas / Atnaujintas / Sumoku 1360 zlotų / Gabenti reikia atsargiai / Dėžėje / Kad vėl nesudužtų

Balandžio 28 – ketvirtadienis

Varšuvos vidurmiesto gatvė Jeruzolimskie / Panevėžio meras Gytis / ir SEMC laikinasis vadovas Arūnas / Neša iškilmingai / Galingą pakuotę / Labai laukiamą / Tai SEMC pastato maketas

Gegužės 4 – trečiadienis

Vietovė *Gurki* – šalia Varšuvos / 1999 metais čia sudegė / Mano vasaros dirbtuvė / Liko pamatai, aprūkusios sienos / Po tiek metų šiandien / Su sūnum Ignacy / Pro tankius krūmus darom taką / Kad būtų galima įeiti / Ir pamąstyti / Ką toliau daryti

Gegužės 8 – sekmadienis

Eva ir Zbyszekas / Pakvietė mane pusryčių / Kandu plutą / Girdžiu vienas dantis pokšt / Šeiminkams šypneliu – nieko / Šiandien mano vardadienis

Gegužės 13 – penktadienis

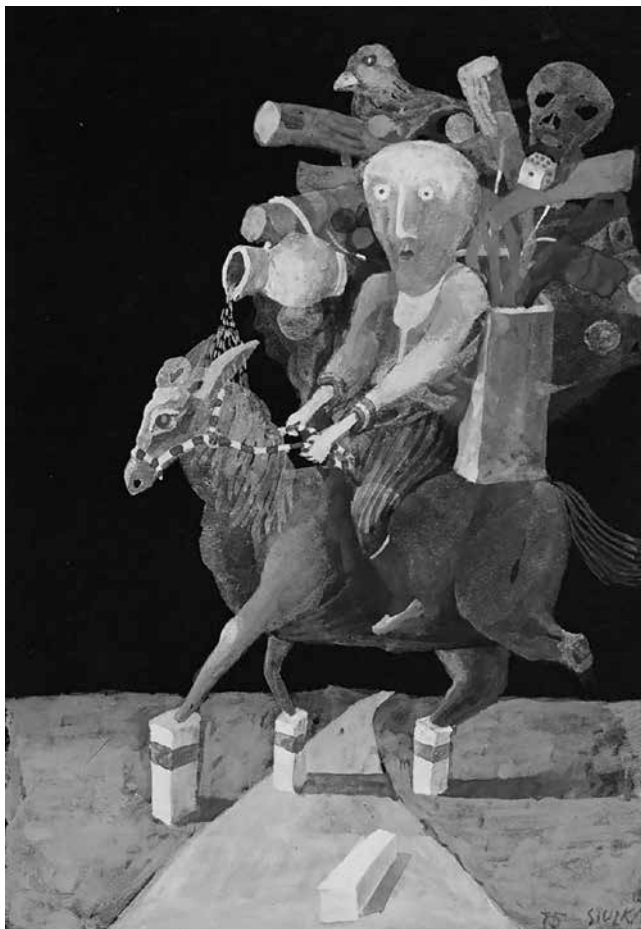
Liublino muziejuje / Tamaros Lempickos paroda / Gidas išsijautęs / Pasakoja apie autorės / Vingiuotą gyvenimą / Mažamečiai Leo ir Alex / Paklusniai ir kantriai / Pusantros valandos / Svarsto, ar čia rodomi kūriniai / Autentiški

Gegužės 19 – ketvirtadienis

Kalnų vietovė *Karpacz* / Stoviu prie mano draugo / Tadeuszo Rozewicziaus kapo / Ant akmeninės knygos užrašyta / Tadeusz Rozewiczius / Poetas dramaturgas prozaikas / 24.04.1921–24.04.2014 / Ir citata / Poetas yra tas, kuris išeina, ir tas, kuris išeiti negali

Gegužės 24 – antradienis

Šiandien / Sūnaus Ignacy / Gimtadienis / Ant didelio lapo / Piešiu *fantasy* skaičių / 40

Stasys EIDRIGEVICIUS. Keleivis. 1975. Tempera; 13,4 x 5

Birželio 1 – trečiadienis

Iš pat ryto skubu / Į knygyną / Perku ką tik išleistą / Olgos Tokarczuk knygą / „Emusionas“ / Ant viršelio vyrai / Susiėmę už rankų / Eina rateliu / Fone kalnai ir slėnis / Galima išpūdingiau / Imu aštrų peiliuką / Pradedu raižyti

Birželio 10 – penktadienis

Per vieną mėnesį / Dešimtys vizitų pas stomatologus / Pagaliau dantį ištraukia / Įstato laikiną / Lyg klounui / Dabar bijosiu šypsis

Birželio 21 – antradienis

Dovana Lietuvai / Kūrinių sąrašas / Fotografavimas / Pakavimas / Papkėse / Dėžėse / Tiek mano metų / Tiek emocijų / Nežinau, ar kas tą suvokia

Birželio 22 – trečiadienis

Meno kūrinų gabenimui / Sunkvežimis atviras / Dėžės į vidų viena ant kitos / Didieji paveikslai sustatomi vertikaliai / Dokumentai pasirašyti / Važiuokit laimingai / Į Panevėžį

Liepos 3 – sekmadienis

Japonų rašytoja / Motoko Nakagawa klausia / Ar mūsų knyga / „Miško vaikas Leo“ / Jau atkeliavo / Istorijs tokia / Kartais nusiunčiu jai / Įvairių kūrinių nuotraukas / Ir štai ji išleido jau / Ketvirtą knygą

Liepos 13 – trečiadienis

Poznanės miestas / Meistrų meistriui Zdislawui Schubertui / Sukanka 80 metų / Nežinant jubiliatui / Dvylika dailininkų / Jam sukūrė / Dvylika plakatų

Liepos 20 – trečiadienis

Vilnius / Viešbučio registratūroje / Laukia papkė / Joje dešimtys / Mano ranka rašytų laiškų iš Čikagos / Dešimtmėčius / Rašiau Henrietai Vepštas / Dabar ji panoro / Gražinti man tuos metus / Sako, pravers archyvams

24 liepos – sekmadienis

Na štai ir gimtadienis / Sekmadienis / Tik švęsk / Ant stalo pieštukai / Mano draugai / Kviečiu jus į spalvų puotą

Rugsėjo 5 – pirmadienis

Zachęta / Nacionalinės meno galerijos direktorius / Švytinčiu veidu / Atidaro kabineto duris / Prašom / Aš ir sūnus Ignacy prisėdam / Šiuose rūmuose bus Stasio paroda / Atidarymas 2023 m. sausio 26 d. / Trys salės / Apimtas geros nuotaikos / Sūnus kviečia pietų / Į japonišką restoraną

Rugsėjo 8 – ketvirtadienis

Mirė Anglijos karalienė / Gyveno 96 metus / Prieš akis jos portretas / Neidealizuotas / Jį nutapė Lucianas Freudas

Spalio 8 – šeštadienis

Fantazijos meistrai / Taip pavadinta paroda / Pra-

sideda šiandien / Ženevos muziejuje *D'Art et Histoire* / Be atidarymo šventės / Be iškilnių / Be pakvietimo / Be dailininkų susitikimo

Spalio 12 – trečiadienis

Diena lyg stebuklas / Iš Panevėžio mane Tomas veža / Raudondvario link / Aplankome Knygnešių muziejų / Skulptūrų parką / Krekenavos bokštus, / Kėdainius / Raudondvario dvarą / Vakare jau Vilnius / Stebiuosi / Kad per dieną / Įmanoma tiek pamatyti

Lapkričio 11 – penktadienis

Ilgas laiškas iš *Art Front gallery* / Kuratorius Numa-ta aiškina / Kad mano skulptūros „Dviese“ ir „Draugai“ / Perkeliamos į parką / 5 minutės kelio nuo / Uosto Tonosho

Lapkričio 17 – ketvirtadienis

Fuerteventura sala / Išnuomota mašina mane veža / Siauru kalnų keliu / Pamažu pamažu / Į vilą *Winter* / Ten po karo Hitlerio draugams / Keitė veidus / Dabar savotiškas muziejus / Pilna svastikų, antpečių, uniformų / Jeigu keis veidą Putinui / Norėčiau pamatyti / Kaip jis atrodys, tas žmogžudys

Lapkričio 23 – trečiadienis

Varšuvos parkas *Lazieki* / Vakare tamsoj / Slenku vienišas taku / Gerai, kad nieko nesutinku / Kol prieinu Rūmus ant vandens / Ten šį vakarą Kristina Sabaliauskaitė / Pristato naują knygą

Gruodžio 3 – šeštadienis

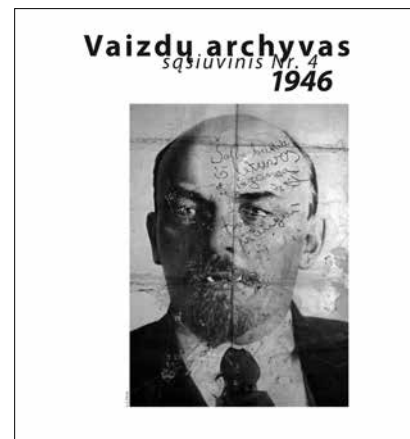
Liubline aplink parką Sasaki / Mano plakatų paroda / Šešiasdešimt kūrinių po medžiais / Šąlanties pra-eiviams / Pasakoju apie lapų / Krintančių ant šaligatvio / Paslaptis

Gruodžio 24 – šeštadienis

Panevėžys / Laikraštis *Sekundė* / Paprašė parašyti / Keletą šventinių žodžių / Sveikinimus baigiu linkė-jimu / Kiekvienas raskim savyje drąsos / Sutiktajam pasakyti / Labas ■

VEIDAS KAIP KARO ĮRANKIS

*Asmens (ne)atpažįstamumas
Biologinė akis ir skaitmeninės smegenys*

Identifikuoti visiškai nepažįstamą žmogų dabar daug lengviau negu prieš keletą metų, juolab dešimtmečių. Technologinių inovacijų, stebėjimo ir matymo įrankių plėtra sparčiai siaurina privatumo ribas, o teisinis reguliavimas neišvengiamai atsilieka nuo veidų (at)pažinimo būdų ar metodų kūrimo. Kompiuterinio matymo (angl. *computer vision*) technologijų užuomazgos ėmė rasti maždaug nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio, bet realiu laiku dentifikuoti itin daug asmenų, esančių viešoje vietoje, tapo įmanoma tik pastaraisiais metais. „Nuskaityti“ ir atpažinti veidą minioje, taip pat ir skaitmeninėje erdvėje, dabar leidžia dirbtinio intelekto (DI) algoritmai. Jau nebesutrinkame sužinoję, kad atpažinimas, naudojant kameras, dažnai pasitelkiamas oro uostų saugumui užtikrinti, akimirksniu identifikuojant keleivius, arba darbuotojams patekti į biurą, klientams apsipirkti parduotuvėse ir, žinoma, kasdieniniam stebėjimui. COVID-19 pandemija tapo pirmuoju, kaip skelbė žiniasklaidos antraštės, medicininis karu, lėmusiu, kad visuotinai įsigalėjo ne tik nuotolinė vaizdo komunikacija (anksčiau naudota darbui gerokai mažiau),

bet ir atpažinimo programos, pritaikytos kauke uždengtam veidui atpažinti.

Tobulėjantys identifikacijos būdai keičia ir sudėtingą karinės ginkluotės įrangą. Grėsmė saugumui neretai vertinama nuotoliniu būdu, analizuojant kosminių palydovų siunčiamus vaizdus, kuriuos stebi ir kompiuteriai, ir žmonės. Tarkime, Izraelio karinės pajėgos ilgalaikiam atidžiam nuobodžios erdvės, „kai nieko nevyksta“, stebėjimui dar visai neseniai samdydavo asmenis, turinčius specifinių vizualinės analizės įgūdžių, nes didelės raiškos palydovinių vaizdų skenavimas, ieškant įtartinų objektų ar nustatant kūnų judėjimą, yra varginantis darbas. Elektroninės žvalgybos agentūroms neatsitiktinai tekdavo ieškoti kandidatų tarp žmonių, turinčių Aspergerio sindromą.¹ Vis dėlto dabarties karuose darosi sunku išvengti ne tiek biologinės akies, kiek automatizuoto stebėjimo, į šviesą arba šilumą reaguojančių dronų bei kokių nors kitų itin jautrių įrenginių. Nematomu ginklu dabar tampa ne įdėmus žvilgsnis, bet anoniminė algoritminio panoptikono kamera, aprėpanti tikrovę. Dirbtinis intelektas, įdiegtas į

pačius įvairiausius prietaisus, provokuoja ir naujus politinius klausimus apie tapatybę. Mat prie skaitmeninio pasaulio nuolat prisijungusius asmenis šiandien nepastebimai seka didžiosios korporacijos, valdančios duomenų srautus, į privatumą kėsina valstybės institucijos (beje, patys individai nebūtinai yra įdomiausi sekimo objektai, dažniau identifikuojamos, analizuojamos ir vertinamos socialinės grupės). Ne veltui sustiprinto saugumo ar karo zonose, kad nepasiektų išmaniųjų radarų jutikliai, svarbu maksimaliai atsijungti nuo interneto erdvės ir įprastinių įrenginių, fiksuojančių asmens geolokaciją. Pavyzdžiui, kai prorusiškų pažiūrų žurnalistas socialiniame tinkle *Telegram* paviešino kai kurių statinių iš pažiūros neutralius vaizdus, Ukrainos pajėgos iškart sunaikino ten esančią užpuolikės Rusijos karinę stovyklą.

Sekimo priemonės karo sąlygomis leidžia akyliau apžvelgti ir atpažinti vizualinius objektus. Senieji istoriniai vaizdų aprašymai negali būti net lyginami su vėlesnių dešimtmečių „matančiomis“ programomis ir DI „juodojoje dėžėje“ apdorojamais skaitmeniniais rezultatais. Vis dėlto tendencija eliminuoti bet kokias emocijas ir subjektyvumą paradoksaliai leidžia sugretinti skirtingų epochų ir šalių pastangas matyti kuo objektyvesnį tikrovės vaizdą. Tačiau atsiranda ir įvairiausių konspiracijos būdų. Politiniai aktyvistai, išmanantys, kaip naudotis DI, pasitelkia įvairias kontratechnikas, apgaunančias veidų atpažinimo technologijas. Aišku, tam reikia išmanyti, kaip veikia kompiuterių programos, įvaldyti specifinius, nuolat tobulėjančius skaitmeninius matymo prietaisus. Juk veidą neatpažįstamai pakeičiantis makiažas ar fiziškai jį paslepianči kaukė gali pasirodyti visiškai neefektyvi. O kai kurios algoritmams skirtos maskuotės yra bevertės žmogiškosios percepcijos požiūriu, nes mūsų akis minimaliai pakeistą veidą atpažįsta nesunkiai, tačiau įmantri kompiuterinė įranga dėl tam tikrų (biologinės akies ne visuomet pastebimų) detalių sutrinka. Kitaip tariant, vizualinis atpažinimas yra labai sudėtingas dalykas.

Menininkai savo ruožtu siekia aktualizuoti, į dienos šviesą ištraukti archyvus, kad atpažintų ir primintų užmirštus veidus. Dokumentiniai fotokadrai įamžino ir Lietuvos disidentus, sovietmečiu maištavusius, protestavusius prieš režimą, tapusius KGB aukomis. Iš grupinių privačiai buityje arba gatvėse darytų dažniausiai prastos kokybės nuotraukų budri santvarkos sergėtojų akis mėgindavo atpažinti sistemos priešus. Represinius XX a. režimus tiriantys istorikai yra paskelbę grupinių nuotraukų, kuriose veidai pažymėti skaičiais, nes kurpiant politines bylas ar sudarant ieškomų asmenų sąrašus, žmonės būdavo sunumeruojami. Tokie asmens identifikavimo būdai dabar ekspozuojami parodose, naujausias pavyzdys – Kauno centrinio pašto rūmuose 2022 m. surengta paroda „1972. Pramušti sieną“ (kuratorė Rasa Žukienė). Skyriuje, skirtame Romui Kalantai, buvo rodomi Lietuvos ypatingojo archyvo dokumentai (tarp jų ir LSSR prokuratūros sudarytas demonstracijos, spontaniškai kilusios po Kalantos susideginimo, dalyvių sąrašas). Kultūrinę vaizduotę savaip dirgina vizualinei identifikacijai kadaise naudotos pirmųjų sovietinių pasų nuotraukos, net dvigubi portretai. Vytauto V. Stanionio projekte „Prisimenant nuotraukas dokumentams“ (2013) matome išraiškingus žmonių, 1946 m. fotografuotų Seirijų apylinkėse, veidus.

Kęstutis Grigaliūnas ilgus metus renka ir sąsiuviniais-albumais leidžia „Vaizdų archyvą“ su dokumentais iš Lietuvos ypatingojo archyvo, su buitinėmis pokario nuotraukomis, virtusiomis svarbiais faktologiniais liudijimais. Garsiuosius Grigaliūno surinktus pokario portretų rinkinius jau aprašė, įvertino menotyrininkai, istorikai, kultūrinės atminties ir vizualumo tyrinėtojai. Vis dėlto šiandienos realijos, išmaniųjų prietaisų arsenalas, kaip antai „viską matančio“ ir savaip „mąstančio“ DI pasitelkimas ne vien fizinėje, bet ir skaitmeninėje, manipuliacijoms vis labiau pasiduo-dančioje erdvėje, skatina tolesnius apmąstymus. Kad ir kaip vertinsime dabartinius matymo poky-

Nuotrauka iš LYA, fondas K-1, ap. 58, b. b. P17334. Iš knygos „Lietuvos gyventojų genocidas, 1944–1947“, II tomas, 2005. Šnaras Kazys, Prano, g. 1920, gyv. Verbūnų k., Šiaulių r., valst., partizanas „Ivanas“. Suimtas 1946 07 23, kalintas Šiauliuose. Karo trib. 1946 10 18 nuteistas mirti, bausmė pakeista 20 metų lagerio, išv. į lag. – 1947 03 25 Vorkutlagas, Komija; tremtis – 1960 04 04 Vorkuta, Komija. Šeima išstremta 1948. Glazauskas Aleksas, Antano, g. 1923 Jurgaičių k., Šiaulių r., darbin., partizanas. Suimtas 1946 07 26, kalintas Šiauliuose. Karo trib. 1946 10 18 nuteistas 10 metų lagerio ir 5 tremties. Glazauskas Antanas, Antano, g. 1928, gyv. Jurgaičių k., Šiaulių r., darbin., partizanas. Suimtas 1946 07 26, kalintas Šiauliuose. Karo trib. 1946 10 18 nuteistas 15 metų lagerio ir 5 tremties. Glazauskas Juozas, Antano, g. 1924 Jurgaičių k., Šiaulių r., darbin., partizanas. Suimtas 1946 07 26, kalintas Šiauliuose. Karo trib. 1946 10 18 nuteistas mirti, 1947 01 30 bausmė pakeista 20 metų katorgos, išv. į lag. – 1947 03 31 Vorkutlagas, Komija – 1956 04 12 Dubrovlagas, Mordovija; tremtis – 1966 08 01 (1960 07 26?) Taškentas, Uzbekija; paleistas 1975 08 22.

čius, išskirtinis vaidmuo vis tiek tenka fotovaizdams.

Nors poreikis atpažinti, kuo tiksliau identifikuoti gyvą ar mirusį priešą, pasitelkiant veido atvaizdą ar tam tikrus fizinius požymius, egzistavo visais laikais, atpažinimo procesas tapo itin efektyvus dėl XIX a. atsiradusios fotografijos teikiamų galimybių. Nūdienos karo nusikaltimus dažnai fiksuoja kosminiai palydovai (aptinkamos net šiuolaikinės koncentracijos stovyklos), tačiau tokius dalykus kaip kankinimai, pavyzdžiui, Abu Graibo kalėjime paprastai įrodo „nutekinti“ fotovaizdai. Iki skaitmeninio amžiaus vien biologinė akis ir minties aštrumas buvo ta „sumanioji priemonė“, kurią naudojo

visų šalių tarnybos, kad identifikuotų joms rūpimą asmenį. Politinių kalinių atvaizdai, sovietų saugumo persekiotų, kankintų ir nužudytų žmonių nuotraukos liudija tamsią *Homo sovieticus* prigimtį, testuoja mūsų suvokimo ribas.

Totalitarinės sistemos „atpažinimo algoritmai“

Kad nustatytų vadinamuosius „buržuazinius nacionalistus“, sovietai neapsiribojo oficialia dokumentine medžiaga. Pokario partizanai kartais nešiodavosi fotoaparatus, fiksavo savo buitį, laisvalaikį, o konfiskuoti net ir asmeniniai šeimos vaizdai padėdavo saugumiečiams išsiaiškinti „liaudies priešus“. Šiuo

Nuotrauka iš LYA, fondas K-1, ap. 58, b. b. 29335/3. Iš knygos „Lietuvos gyventojų genocidas, 1944–1947“, II tomas, Vilnius, 2005. Šileikis Petras, Kazio, g. 1921, gyv. Zarasų apskr., valst., partizanas. Suimtas 1946 09 09, kalintas Zarasuose; 1946 09 16 byla nutraukta, mirus kaliniui.

tikslu KGB agentai be paliovos lavino sekimo ir identifikavimo įgūdžius. Nekeista, kad karo ir pokario metais fotografuotas paprastų žmonių gyvenimas – vestuvės, apeigos, laidotuvės – virsdavo demaskuojančiais „įrodymais“. „Įtartinų“ šeimų nariai, viešumos vengiantys, besislapstantys asmenys, kitados nufotografuoti tarp artimųjų, nuotraukoms patekus į spec. tarnybų nagus, virsdavo kaltinamąja medžiaga. Asmenį iš portreto atpažindavo tyrėjas arba liudytojas, o ataskaitose siekta kuo detaliau apibūdinti „įtariamąjį“, smulkiai išvardijant fiziologines ypatybes, aprašant išvaizdą. Nužudytus partizanus, jų ryšininkus fotografuodavo keistomis, žudikų sugalvotomis pozomis, iš fotovaizdų buvo kaupiamas duomenų apie „miškinius“ archyvas. Grigaliūnas naujausioje knygoje paskelbė „Atpažinimo protokolą“, surašytą 1946 m. liepą Lazdijų rajone:

„Apžiūrėjus tvirto sudėjimo lavoną, veidas baltas su strazdanomis, plaukai rusvi, apsirengęs Lietuvos armijos kotelį su Lietuvos karininko atpažinimo ženklais, kelnės galifė iš šviesiai melsvos medžiagos, patvirtino, kad tai – Janulevičius Antanas, sūnus Antano, 22 metų, Grikapalio kaimo gyventojas. Asmens tikrumą patvirtino tuo, kad Janulevičius buvo jų kaimo kaimynas ir jį pažinojo nuo vaikystės, kol jis pasislėpė nuo tarybų valdžios organų.“

Kagėbistams pavykdavo nutverti ir nuotraukų, išduodančių slapstymąsi nuo persekiotojų, bandant likti nepastebėtiems, bent jau neatpažintiems. Pokariu tam naudotos savadarbės maskuotės. Vienoje kaltinamojoje išvadoje 1946 m. rašyta: „Vykdami teroristinius aktus ir ginkluotus išpuolius banditai užsidėdavo specialiai pasidarytus perukus, kad vietiniai gyventojai negalėtų jų atpažinti.“ Kamufliacinės priemonės kare naudotos nuo seno, kaip ir persirengimas kitos socialinės padėties ar priešingos lyties drabužiais, mėginant pabėgti iš nelaisvės (knygoje įdėtas fotodokumentas „Persirengėlis“). Išraiškinga dokumentinė jaunų vaikinių, Lukošaičio grupės narių, nuotrauka – į akis krinta ilgos karnavalinės barzdos iš paskubomis surankiotų stagarų ar žolės stiebų.

Čekistų žiaurumai ir visa tai dokumentuojantys fotoarchyvai, šiandien jau tapo istorija, bet nevalia jos pamiršti, kad vėl nepasikartotų, – tą teigia ir Kęstučio Grigaliūno „Vaizdų archyvas“. Juo labiau kad šiuolaikinės išmaniosios skaitmeninio stebėjimo ir sekimo technologijos autoritariniams režimams leidžia dar lengviau pričiuoti persekiojamus asmenis, atpažinti individus, nustatyti tikslus socialinių grupių duomenis. Žmogaus teisių gynėjams didžiulį nerimą kelia technologinis diktatūrinių režimų progresas – žiaurūs persekiojimai, pilietinių judėjimų slopinimas, grėsmė asmens saugumui jau įgavo didžiulį mastą ir pagreitį! Sekimo procesus paspartino technologinės galimybės – istorinius žiūronus, fotoaparatus, negrabią maskuotę, primityvius dokumentavimo būdus pakeitė sofistikuotos skaitmeninės priemonės, o pasigaminti efektyvų kamufliažą įstengia nebent turintys specialių gebėjimų. Algoritmiam atpažinimui nuotraukų kokybė apskritai neaktuali. Juk skaitmeninis atvaizdų apdorojimas, predikcijų modelius kurianti kompiuterinė metodika, DI „juodoji dėžė“ viską klasifikuoja ir vertina pagal žmonėms nesuvokiamą, t. y. mūsų mąstymui pernelyg sudėtingą, atpažinimo logiką.

Beje, modernių technologijų inžinieriai ir gamintojai dažnai teigia, kad kone tobulai „viską matančios“ programos veikia maksimaliai neutraliai, palyginti su dažniausiai šališka žmonių elgsena. Jos neva leidžia reflektuoti „patikimesnį“ tikrovės vaizdą, efektyviau nustato demografinius pokyčius, teikia personalizuotas paslaugas. Pozityviai kalbama ir apie buvimo vietą nustatančius įrankius. Pavyzdžiui, per karantiną 2020 m. pabaigoje, kai Lietuvoje buvo ribojamas žmonių judėjimas, mėginant nustatyti tikrąjį draudimų poveikį bei realią situaciją, pasitelkta ne valdžios institucijų rinkta informacija, o didžiųjų tarptautinių kompanijų *Google*, *Apple* ir pan. kaupiami aktyvumo ir mobilumo duomenys.² Deja, niekas negali užtikrinti, kad sparčiai progresuojančios technologijos nebus naudojamos blogiems tikslams. Šiandien jau sunku ignoruoti tokius klausimus kaip algoritminė

diskriminacija, valdžios ir saugumo agentūrų piktnaudžiavimas, kibernetinės atakos – vis dažniau įsilaužiama į kompiuterines sistemas, slapta perduodami asmeniniai duomenys, atsiranda vis daugiau sekimo ir stebėjimo kamerų... Pavyzdžiui, Kinijoje atpažinimo technologijos apraizgė jau praktiškai visą kasdienybės erdvę (žmones viešojoje erdvėje nuolat stebi videokameros). Dar griežčiau prižiūrimos tautinės mažumos, kurios yra žiauriai persekiojamos ir to neįmanoma išvengti.

Lietuva kritikuoja Kinijos autoritarinę politiką, ypač tautinių mažumų atžvilgiu, tačiau mūsų šalies institucijos toliau plačiai naudoja kinų programinę įrangą. Lietuvos miestuose (ypač Kaune) naudojamos Kinijos kompanijų *Hikvision* ir *Dahua* sukurtos veidų atpažinimo technologijos (kamos fiksuojama eisimo pažeidėjus). Teisintis, neva ši įranga labai efektyvi, patikima, pigi, o praeivių saugumas gerokai padidėjo.³ Tačiau Vakaruose netyla nuogaštavimai, kad Pekino valdžios stropiai prižiūrima IT produkcija yra pavojinga kibernetiniam saugumui. Skaitmeninio pasaulio grėsmės dažnai suvokiamos abstrakčiai, jei tiesiogiai nesikėsinama į asmeninę erdvę. Mažai kas jaudinasi, kad jo veido atvaizdas galimai bus panaudotas, pavyzdžiui, algoritmui, kuris skirtas represijoms kitose šalyse (minėta *Hikvision* kompanija padėjo Kinijos policijai sukurti milžinišką stebėjimo sistemą, kuria valdžia pritaikė ir musulmonų mažumos priespaudai Sindziange). Beje, JAV ir kai kurios kitos Vakarų šalys visiškai draudžia arba stipriai riboja šios įmonės produkcijos naudojimą stebėjimo kameroms, esančioms viešojoje erdvėje.⁴

Be galimybės pasislėpti ir teisė (ne)išnykti

Technologinių inovacijų proveržį demonstruojančiose Azijos šalyse pastebimas ir veidų atpažinimo vėjus, ir precedento neturintis sekimo mastas, susijęs su politiniais protestais. Pavyzdžiui, 2019 m. vasarą užsienio žiniasklaida pranešė apie naują veidų atpažinimo „frontą“, prasidėjus Honkongo protestams. Riaušės tęsėsi ne vieną savaitę, ne tik policija,

bet ir protestuotojai stengėsi demaskuoti vieni kitus, taigi identitetas čia tapo ginklu. Valdžia pradėjo sekti protestuotojus ir skaitmeninėje erdvėje (socialiniuose tinkluose), ir gatvėse, pasitelkusi vaizdo kameras. Protestuotojai ėmė dangstyti veidus, gadinti kameras, kitaip trukdė atlikti priverstinį atpažinimą. Policija, slapstydama nuo įnirusių protestuotojų ir siekdama kuo greičiau juos areštuoti, liovėsi dėvėjusi skiriamuosius profesijos ženklus. Prieš valdžios savivalę sukilę piliečiai ėmė patys pusiau slapta filmuoti, kad atpažintų policininkus ir uždarose socialinių tinklų grupėse atskleistų pareigūnų tapatybę.⁵

Vakarų šalyse, pirmiausia JAV, slapto stebėjimo ir atpažinimo įranga plačiai pasklido, prasidėjus pandemijai, tačiau sulaukė ir gana rimto visuomenės pasipriešinimo. Mat policija dažnai piktnaudžiaudavo naujais matymo prietaisais, kilus pandemijos išprovokuotiems socialiniams neramumams, ypač *Black Lives Matter* protestams. Šiame kontekste tikslinga paminėti ir kontroversiškai vertinamą JAV startuolį *Clearview AI*, kuris per itin trumpą laiką sukūrė, kaip manoma, didžiausią pasaulyje fotoveidų bazę. Slapta pardavinėjamą veidų atpažinimo programą, pasirodo, naudojo daugybės šalių (ir demokratiškos, ir autoritarinės), tiek vyriausybės, tiek kariuomenės, tiek saugumo struktūros. JAV žiniasklaida 2020 m. sausį dėl to sukėlė skandalą,⁶ vėliau nuvilnijusį ir kituose informacijos kanaluose. Atskleista, kad *Clearview AI* nelegaliai sukaupe dešimčių milijardų (!) žmonių iš įvairiausių šalių skaitmeninius atvaizdus. Kompanijos duomenų bazę šiuo metu sudaro jau, ko gero, šimtai milijardų. Kitaip tariant, egzistuoja galimybė nuotoliniu būdu identifikuoti kiekvieną Žemėje gyvenantį (net ir mirusį) žmogų, jei tik jo (jos) fotografija yra „pabuvojusi“ internete. Glumina ir tai, kad neaišku, kam bus naudojami neteisėtai surinkti vaizdai.

Pastaruoju metu įmonė siekia pagerinti savo reputaciją, bendradarbiaudama su Ukrainos kariuomene ir padėdama jai atpažinti Rusijos karius.⁷ Jų veidus *Clearview AI* nusiurbė iš interneto, pirmiausia iš rusiškojo socialinio tinklo *Vkontakte*. Vėliau

bendrovė nemokamai pasiūlė šiuos duomenis Ukrainos vyriausybei, kad ji galėtų identifikuoti žuvusius ir gyvus rusų karius. Susisiekiama ir su jų šeimomis, joms dažniausiai siunčiami vizualiniai įrodymai apie karių žūtį, mat pati Rusija tai slepia net nuo artimųjų,⁸ neigdama žuvusių kare savo piliečių skaičių, ignoruodama faktus, ne tik meluodama karių šeimoms, bet ir drausdama kelti su tuo susijusius klausimus.⁹ Rusijos valdžia nevengia sufabrikuotų vaizdo įrašų (su tariamai gyvais, bet „dingusiais be žinios“ kariais), sintetinių klastočių, šmeižto ir dezinformacijos. Išties makabriškai skamba ciniški kariuomenės atstovų teiginiai, esą tas konkretus žmogus apskritai neegzistavo. Rusijos valstybės techninis laimėjimas yra mobilieji krematoriumai, kurie slenka paskui ginkluotąsias pajėgas, įsiveržusias į Ukrainą, kad galėtų tiesiog „išgarinti“ žuvusius karius (manoma, kad tokia praktika egzistavo jau 2014 m., prasidėjus Rusijos invazijai į Donbasą.¹⁰ Kitaip tariant, kol žmogaus teisėmis besirūpinantys Vakarai svarsto apie etišką elgesį su veido atvaizdais, Rusija neigia egzistavimą pačios materijos. Nėra mirusiojo kūno, nereikia įrodymų apie žūties faktą, nebūtina ir mokėti artimiesiems žadėtų išmokų...

Ir vis dėlto kam priklauso veido atvaizdas?

Viską stebinti autoritarinė akis, kurią dar visai neseniai reprezentavo šališkas, t. y. netobulas, subjektyvus žmogaus – prižiūrėtojo ar stebėtojo – matymas, šiandien kur kas dažniau siejama su didžiosiomis šiuolaikinių technologijų kompanijomis ir jų algoritmais. Egzistuojant daugybei nematomų jutiklių (pradedant akies judesio fiksavimu kompiuterio ekrane, baigiant automatinio vietos nustatymu pagal išmaniojo įrenginio geolokacijos programą), videokamerų įrengimas viešojoje erdvėje tikrai ne vienintelis asmens atpažinimo būdas. Vis dėlto veidas yra gana unikalus identifikacinis fenomenas gausėjančiame biometrinių duomenų arsenale. Žmonės dažniausiai noriai „eksponuoja“ savo veidą viešai, juk tai bene svarbiausias vizualinis tapatybės dėmuo. Žinoma, kartais veidai

sąmoningai pridengiami, tačiau jų, skirtingai nuo slaptažodžių, negalima lengvai pasikeisti. Įvairūs specifinio makiažo, kamufliažo ir kitokie savojo „Aš“ slėpimo būdai tiek fizinėje, tiek skaitmeninėje erdvėje darosi vis aktualesni, nes reiškiant nepasitenkinimą valdžia, ypač per protestus, šiandien paprastiesiems žmonėms jau sunku likti anonimais. Aktyvėja ir menininkai, ir politiniai aktyvistai, dalydamiesi patarimais, kaip apsisaugoti nuo mašinos akies.¹¹

Moderniosios asmens identifikavimo priemonės, gerokai vėliau sukurti skaitmeniniai „atpažinimo“ įrankiai atsirado, siekiant kuo tiksliau, neklystamai identifikuoti asmenį ir supančią tikrovę. Vertėtų nepamiršti, kad į ją reaguoja vis dar ne kas kitas, o viskam imlios biologinės mūsų smegenys. Nūdienos neuromokslai nuolat primena, kad gyvūnai ir žmonės regi pasaulį ne biologinėmis akimis, jaučia ne kitais jautriais organais (pavyzdžiui, oda), bet smegenimis. Šviesos ir elektros signalai, žinoma, pagaunami akių paviršiumi (taigi akys gyvūnams ir žmonėms reikalingos tam, kad signalus gautų mūsų sąmonė). Tačiau tik smegenys geba visa tai perkonstruoti į „vaizdą“ – pati matymo patirtis kyla smegenyse. Net ir negyvo skaitmeninio proto tariamas racionalumas, beje, neapsaugo nuo distopijų išsipildymo ar manipuliavimo minčių srautais. Nors optiniai taikikliai, panašiai kaip ir dirbtinio intelekto valdomi ginklai, seniai pralenkė žmogaus akies galimybes, jie nebūtinai užtikrina nešališką aplinkos suvokimą. Kitaip tariant, regos arsenalo išplėtimas nereiškia „natūralios“ galimybės pamatyti tikresnį pasaulio vaizdą.¹² O skaitmeninis tikslumas, įvertinant veido atvaizdą, tampa netgi savotišku prakeiksmu dabarties karuose. Neatsitiktinai galingos Silicio slėnio kompanijos, efektyviausiai dirbančios su atpažinimo įrankiais ir duomenų analitika, prasidėjus karui Ukrainoje, suskubo ES ir NATO vadovams siūlyti paslaugas, orientuotas į karo pramonę.¹³

Piktnaudžiavimas neetiškais vaizdais, identiteto vagystės, net iš pažiūros „nepavojingas“ veido pakeitimas vaizdo medžiagoje, t. y. vadinamosios

sintetinės klastotės (pavyzdžiui, Rusijai užpuolus Ukrainą, jau kovo mėnesį *Facebook* ir *YouTube* platformose pasirodė Ukrainos prezidento Volodymyro Zelenskio sintetinė klastotė – gana įtikinamas personažas neva dokumentiniame įrašė kvietė ukrainiečius nesipriešinti ir sudėti ginklus), nuolatinis manipuliavimas pasitikėjimu socialiniuose tinkluose kelia sumaištį ir dėl efemerškų vaizdinių nuosavybės. Kas skaitmeninio veido, kuris rodomas ekrane, savininkas – valstybės institucija, pasų poskyris, mūsų sveikatos duomenis tvarkanti medicinos įstaiga? Juk į vaizdinius gviešiasi net fotoduomenų bazes kaupiančios didžiosios technologijų kompanijos su algoritmais, pranokstančiais žmogaus protinius gebėjimus. Akivaizdu bent jau tiek, kad ir anoniminio priešo (t. y. potencialaus taikinio) identifikavimas, ir bet kurio asmens emocijų, vidinės būsenos ar „tikrųjų intencijų“ automatizuotas (ne)atpažinimas yra ne kažkoks „neutralus procesas“, o vienas iš ginklų dabarties konfliktuose. Globaliame pasaulyje, nesloptant protestams, riaušėms, politinėms įtampoms, suirutėms, net siaubingiems karams, klausimas, kam priklauso žmogaus veido atvaizdas, neabejotinai aktualės. ■

¹ Shira Rubin, „The Israeli Army Unit That Recruits Teens With Autism“, January 6, 2016, <https://www.theatlantic.com/health/archive/2016/01/israeli-army-autism/422850/>.

² Žr. „Fizinis aktyvumas pagal „Google“ duomenis: Vilniaus parkuose lankytojų mažėjo iki 17 proc.“, <https://ma-deinvilnius.lt/naujienos/aktualijos/fizinis-aktyvumas-pagal-google-duomenis-vilniaus-parkuose-lankytoju-mazejo-iki-17-proc/>; Dainora Pankūnė, „Apple“ duomenų analizė rodo tikrąjį ribojimų poveikį“, 2020 m. gruodžio 21 d., <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/apple-duomeni-analize-rodo-tikraji-ribojimu-poveiki.d?id=86053635>. Ne patiems vartotojams, o nebet jų telefonams matomos trajektorijos padėjo nustatyti ir „tikrąjį“ kai kurių Lietuvos žmonių pomėgį, nepaisant valdžios draudimų, lankytis prekybos centrų vietose.

³ Valdemaras Šukšta, „Trys mėnesiai – kone 39 tūkst. nusižengimų: įtarimų kėlusios kiniškos kameros išsijuosusios fiksuoja pažeidėjus

Kauno keliuose“, Irt.lt, 2022 m. liepos 4 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/eismas/7/1732491/trys-mene-siai-kone-39-tukst-nusizengimu-itarimu-kelusios-kiniskos-kameros-issijuosusios-fiksuoja-pazeidejus-kauno-keliuose>.

⁴ Žr. Zeyi Yang, „The world’s biggest surveillance company you’ve never heard of: Hikvision could be sanctioned for aiding the Chinese government’s human rights violations in Xinjiang“, June 22, 2022, <https://www.technologyreview.com/2022/06/22/1054586/hikvision-worlds-biggest-surveillance-company/>.

⁵ Paul Mozur, „In Hong Kong Protests, Faces Become Weapons“, The New York Times, June 26, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/07/26/technology/hong-kong-protests-facial-recognition-surveillance.html>.

⁶ Kashmir Hill, „The Secretive Company That Might End Privacy as We Know It“, January 18, 2020, <https://www.nytimes.com/2020/01/18/technology/clearview-privacy-facial-recognition.html>.

⁷ Paresh Dave and Jeffrey Dastin, „Exclusive: Ukraine has started using Clearview AI’s facial recognition during war“, March 14, 2022, <https://www.reuters.com/technology/exclusive-ukraine-has-started-using-clearview-ai-facial-recognition-during-war-2022-03-13/>.

⁸ Stephanie Hare, „Your Face Is Now a Weapon of War“, April 27, 2022, <https://nationalinterest.org/blog/techland-when-great-power-competition-meets-digital-world/your-face-now-weapon-war-202039>.

⁹ Timofei Rozhanskiy, Rusijos kariuomenė „juodina“ jau ir „Moskva“ jūreivių artimieji – žuvusiojo tėvą aplankė Rusijos saugumas. *Radio Free Europe/Radio Liberty*, Irt.lt., 2022 m. birželio 9 d., <https://www.lrt.lt/naujienos/pasauly-je/6/1714569/rusijos-kariuomene-juodina-jau-ir-moskva-ju-reiviu-artimieji-zuvusiojo-teva-aplanke-rusijos-saugumas>.

¹⁰ „Liudininkai teigia, kad Rusijos kariuomenei į Ukrainos pasienį atgabenti mobilieji krematoriumai“. *15min.lt*, 2014 m. rugsėjo 6 d., <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/karo-zona/liudininkai-teigia-kad-rusijos-kariuomenei-i-ukrainos-pasieni-atgabenti-mobilieji-krematoriumai-784-451631>.

¹¹ Tom Simonite, „How to Thwart Facial Recognition and Other Surveillance“, September 22, 2020, <https://www.wired.com/story/how-to-thwart-facial-recognition-other-surveillance/>.

¹² Plačiau žr. Skaidra Trilupaitytė, „Kompiuteris kaip tikrovės matymo įrankis“, in: Vizd(ini)ai ir įvaizdžiai: kas ir kaip mus kuria? Kolektyvinė monografija, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2021, p. 149–157.

¹³ Melissa Heikkiläarchive, „Why business is booming for military AI startups: The invasion of Ukraine has prompted militaries to update their arsenals – and Silicon Valley stands to capitalize“, July 7, 2022, <https://www.technologyreview.com/>.

„PRIEŠ... IR PO ŠIMTO METŲ“ – KAUNO MENO MOKYKLOS TRADICIJOS IR DABARTIS

Kauno meno mokyklos įkūrimo šimtmečiui jos tradicijų paveldėtojos ir puoselėtojos Vilniaus dailės akademijos Kauno fakultetas savo naujoje galerijoje surengė net dvylika jubiliejinių parodų. Chronologine tvarka dvylika mėnesių buvo pristatomos asmenybės, susijusios su Kauno meno mokykla, po to sekė šių dienų architektūros, interjero, dizaino, tekstilės, stiklo, skulptūros, tapybos, piešimo, naujausios 4D katedros ir alumnų ekspozicijos. Įspūdingą ciklą papildė išsami dokumentinė medžiaga, o baigė pati didžiausia paroda „Prieš... ir po šimto metų“ M. K. Čiurlionio muziejuje.

Jos kuratorė – VDA Kauno fakulteto Tapybos katedros profesorė Aušra Barzdukaitė-Vaitkūnienė, rengdama ekspoziciją, rėmėsi ne tiek istoriniu ar socialiniu kontekstu, kiek pačių paveikslų poveikiu, susitelkdama į dviejų periodų, nutolusių laike, tapybą.

Vienoje salėje eksponuojami tapytojų, XX a. pirmojoje pusėje dėsčiusių Kauno meno mokykloje, paveikslai, o antroje pristatoma VDA Kauno fakulteto dėstytojų tapyba.

Įžanginis akordas – Kauno meno mokyklos įkūrėjo Justino Vienožinskio (1886–1969) autoportretas. Šalia jo paveikslų eksponuojami ekspresionistinės ARS grupės narių, visų pirma, Kauno meno mokyklos pedagogų Adomo Galdiko (1893–1969),

Antano Gudaičio (1904–1989), Viktoro Vizgirdos (1904–1993) kūriniai. Išsamiai pristatomas didelę įtaką ateinančioms kartoms padaręs Antanas Samuolis-Samulevičius (1899–1942). Nemažai vietos skirta dailininkui ir pedagogui Stasiui Ušinskui (1906–1974), kuris atstovavo jau kitoms dailės tendencijoms, susijusioms su *art deco*.

Lietuvoje kaip ir kitose šalyse vaizduojamajai daili šiuo periodu teko svarbus vaidmuo, įtvirtinant nacionalinį tapatumą. Ypač daug paralelių esama tarp lietuvių ARS ir 1919 m. susibūrusios latvių ekspresionistų grupės, kurios nariai 1920 m. pasivadino Rygos menininkų grupe. Nei vieni, nei kiti nebesitenkino akademizmu ir simbolizmu, siekė užmegzti ryšius su Europos modernistais. Abiejų tautų menininkai, lankydamiesi Paryžiuje, patyrė fovizmo, kubizmo, *art deco* įtaką. Savo manifestuose, straipsniuose abiejų grupių nariai skelbė panašius tikslus, siekdami kurti modernų vakarietišką, bet kartu savitą meną, išsaugantį nacionalinius bruožus. Kaip ir arsininkai, Rygos menininkų grupės nariai, Vilhelmo Purviečio pakviesti, ėmėsi pedagoginio darbo – dailės akademijoje dėstė Jānis Liepiņis (1894–1964), Valdemāras Tone (1892–1958), Konrādas Ubānsas (1893–1981), Otas Skulmē (1889–1967) ir kiti. Panašus ir vėlesnis kaimyninių šalių menininkų likimas – daugelis jų tu-

Justino Vienožinskio autoportretas. Iš parodos „Prieš... ir po 100 metų“

rėjo palikti gimtinę, atsidūrė emigracijoje.

Parodoje eksponuojami rinktiniai paveikslai iš M. K. Čiurlionio muziejaus kolekcijos: Viktoro Vizgirdos „Višakio Rūdos bažnyčia“ (1938), „Autoportretas“ (1932), Antano Samuolio „Motina su kūdikiu“ (1934), „Peizažas. Ruduo“ (1935–1936), Antano Gudaičio „Dailininkas ir modelis“ (1939), Stasio Ušinsko „Šeimyna“ (1930) ir kiti kūriniai.

Kolekcijos šedevrai ne tik nepraranda poveikio, bet dar labiau suspindi, atsidūrę naujoje kaimynystėje. Antrojoje parodos dalyje, skirtoje mūsų laikams, atskleidžiama balsų įvairovė, rodomi ir dar mažai žinomų autorių kūriniai.

Du laike nutolusius periodus sieja siauroje tarpinėje salėje eksponuojamos archyvinės nuotraukos. Sugretinama Kauno meno mokyklos ir dabartinės

Vilniaus dailės akademijos kasdienybė ir šventės. Tarp ritualų, darbo aplinkos, mokymo metodų esama nusistebėtinais daug panašumų.

Kaune įkūrus VDA fakulteto Tapybos katedrą, joje dėstė vieni žymiausių šiuolaikinių Lietuvos dailininkų: Laima Drazdauskaitė (g. 1947), Arūnas Vaitkūnas (1956–2005), Audronė Petrašiūnaitė (g. 1959). Šalia jų paveikslų parodoje eksponuojami ir visų šiandien dėstančių tapytojų kūriniai.

Tiesioginės inspiracijos iš Kauno meno mokyklos tarpukariu atsispindi Arūno Vaitkūno ir Aušros Barzdukaitės-Vaitkūnienės tapyboje.

Greta vienos svarbiausių vėlyvųjų Arūno Vaitkūno drobių „Šv. Jurgio bažnyčia Kaune“ (2002) rodomi du paveikslai, užmezgantys dialogą su Antano Samuolio kūrinium „Peizažas. Ruduo“. Vaisių gatvėje, namo, kuriame gyveno Samuolis, kieme Vaitkūnas iš to paties žiūrėjimo taško rudenį nupatė tą patį baltosios obels motyvą ekspresionistinio realizmo stiliumi. Šis kaip ir kiti dailininko peizažai, tapyti iš natūros, yra spontaniškas mažo formato kūrinys. Prie šios temos Vaitkūnas grįžo 2004 m., šį etiudą varijuodamas daug didesnėje drobėje „Baltoji obelis“. Šiame peizaže – šlaitu kylantis rudeninis sodas su juodais medžių kamienais, sodriai ruda išvagota žemė, pavieniai žalios žolės lopinėliai, tolumoje boluojantys violetiniai namų stogai. Viskas nutapyta neramiais, ekspresyviais potėpiais, tvirtomis faktūromis. Pagrindinis motyvas – sodo apsuptyje sutviskęs mažytis, trapus obels baltu kamienu siluetas. Tai dramatiškas paveikslas, nes organišką gamtos nyksmą skaudžiai asocijuojasi su žmogaus mirtingumu.

Aušra Barzdukaitė-Vaitkūnienė (g. 1962) nutapė paveikslų ciklą „Geltonos spalvos studija pagal A. Samuolį“ (2013–2022). Ji nevarijuoja nei tais pačiais motyvais, nei išraiškos priemonėmis. Visas dėmesys sutelktas į savitą, intensyvią geltoną spalvą Samuolio paveiksluose, eksperimentuojama, improvizuojant ja skirtingo pobūdžio kompozicijose.

Laima Drazdauskaitė ir Audronė Petrašiūnaitė paveikslų nededukuoja tarpukario tapybos meistrams,

bet abi puoselėja Kauno meno mokyklos tradicijas.

Drazdauskaitės peizažai labai priartėja prie abstrakcijos, vis dėlto palyginę juos su Vienožinskio drobė „Lietinga diena“ (1928) rasim daug sąlyčio taškų. Peizažai interpretuojami apibendrintai, lyriškai. Drazdauskaitės tapybai būdingas subtilus Vienožinskio puoselėtas koloritas iš sidabrinių pilkų, melsvų, žalsvų, rusvų tonų. Tačiau ji peizaže ieško ne amžinumo, kaip tą pabrėžė Vienožinskis, o laikinumo ženklų, perteikia trapią greitai kintančią oro, šviesokaitos atmosferą. Tai, kas archajiška, Drazdauskaitė derina su tuo, kas efemeriška.

Petrašiūnaitė Višakio Rūdoje, kur kadaise tapė arsininkas Viktoras Vizgirda, įsikūrė neatsitiktinai. Iš arsininkų tapytoja perėmė ryškių spalvų derinimą su tamsiomis, plataus potėpio ekspresiją, kurdama savitus vaizdinius, kuriuose žmonės susilieja su gamtos fenomenais. Parodoje eksponuojamame paveiksle „Pasipuošus“ (2019) pavaizduota musmirė supanašėja su merginos siluetu iš vēlesnės drobės „Pabirus pilnatis“ (1922). Spindinti išdidintos musmirės kepurė ir geltoni merginos apdarai kontras-

tuoja su rusvos, mėlynos spalvos aplinka. Atsisakoma gilios erdvės vaizdavimo. Svarbiausios išraiškos priemonės čia yra groteskiška kontūrinė linija ir spalvos.

Šalia dominuojančio koloristinio ekspresionizmo pavieniai Kauno menininkai plėtojo ir fotorealistinę tapybą. Tarp Tapybos katedros dėstytojų svarbiausi fotorealizmo atstovai yra Aleksas Andriuškevičius (g. 1959), vėliau su *PostArs* grupe kūręs performansus, objektus, ir Pranas Griušys (g. 1955), ištikimas molbertiniam paveiksliui. Šioje ekspozicijoje jie pristatomi didelėmis drobėmis. Fotorealistai pirmieji atsigręžė į miesto ritmo motyvus, kurie ypač aktualūs šių dienų jauniems tapytojams.

Eimutis Markūnas (g. 1959) pagrindine išraiškos priemone pasirinko ekspresyvią gestą, bet išplėtė tematiką. Abstraktus jo paveikslas „Radiacijos lygis lieka nepakitęs“ (2011) gali būti interpretuojamas kaip globalių katastrofų grėsmės metafora ir kaip subjektyvių būsenų fiksavimas.

Iš bendrų Kauno ir visos lietuviškos tapybos tendencijų „iškrinta“ dėstytojo Rimvydo Mulevičiaus

Audronės PETRAŠIŪNAITĖS paveiksliai parodoje „Prieš... ir po 100 metų“

kūriniai. Jo akvarelės keistais įvaizdžiais, net pavadinimais, tokiais kaip „Nevėlu, nevėlu. Prauskis veidą ir melskis, krikščioni“, „Tau pritrūks akmenų užmėtyt beždžionę...“ priskirtinos psichodeliniam menui, artimiausios *art brut* apraiškoms.

Jauniausios kartos dėstytojų Dariaus Rakausko (g. 1969), Jovitos Aukštikalnytės-Varkulevičienės (g. 1977), Andriaus Zakarausko (1982), Petro Lincevičiaus (1990), Povilo Ramanausko (1987) tapyboje, tiesioginiai ryšiai su Kauno meno mokyklos tradicija nebeatsekami, orientuojamasi į globalias šiuolaikinės tapybos tendencijas.

Jovita Aukštikalnytė-Varkulevičienė, anksčiau tapiusi ekspresyvius koloristinius peizažus, dabar nuosekliai renkasi konceptualų išeities tašką. Jos tikslas – keisti žiūrėjimo įpročius. Tapydama ciklus „Sąveikos“, „Stebėti, reaguoti, atrasti“ (2019–2022), redukavo spalvas ir formas, atsisakiusi ekspresyvaus potėpio. Balta, žalia, žydra spalvos ant drobės tepamos tolygiai storu sluoksniu, akcentuojamos didelės ir mažos geometrinės formos.

Vieno populiariausių savo kartos tapytojų – Andriaus Zakarausko paveikslų „Sunday Row“ ir „Those missing pieces“ (2022) motyvų šaltinis yra tiesioginio stebėjimo supynimas su vaizdais, be paliovos srūvančiais iš interneto ir kino. Daugiafigūriame paveiksle multiplikuojami anoniminiai personažai pridengtais veidais. Nuogas kūnas čia gali būti interpretuojamas ir kaip sportinė, ir kaip erotinė užuomina. Tapytojas perteikia fragmentiškumą ir nenutrūkstamo judėjimo įspūdį.

Petro Lincevičiaus didelio formato paveiksle „Niekada daugiau“ (2021) alegoriškai pavaizduotas bokšto pavidalo statinys su oranžiniu stogu. Plokščiam fone – citatos iš abstrakčiojo ekspresionizmo klasikų tapybos.

Šios ekspozicijos dalies viena iš dominančių – Povilo Ramanausko kūriniai. Balansuodamas tarp tapybos ir skulptūros jis kuria trimačius, erdvėje laisvai „plūduriuojančius“ objektus. Keletą tokių kūrinių Ramanauskas pritaikė instaliacijai „Lankščioji tapyba“ (2017). Menininkui pavyksta išsaugoti

lankstomų geometrinių formų lengvumo įspūdį, o ryškios fluorescencinės spalvos suteikia maksimalų intensyvumą. Tradicinės tapybos paveikslų ribos čia peržengiamos, tačiau pagrindinį vaidmenį vis tiek atlieka koloritas.

Šalia Tapybos katedros dėstytojų kūrinių parodoje eksponuojami ir keletas absolvenčių paveikslai, kuriuos, beje, jau įsigijo M. K. Čiurlionio muziejus.

Mildos Gailiūtės (g. 1984) išeities taškas – pilkam, drumzlinam rūke skendintis peizažas. Pagal fotografiją tapomas miglotas, paslaptingas vaizdas praranda konkretumą.

Sandra Sorokaitė (g. 1989), savitai interpretuodama fotorealizmą, domisi ne peizažais, bet interjerais. Glotniai nutapytose didelėse monochrominėse drobėse pavaizduoti kambarių fragmentai, žvilgsnį fokusuojant į liustras palubėje. Jų dekoras leidžia atspėti, kur visa tai yra.

Sandrai Kvilytei (g. 1990) svarbiausios išraiškos priemonės – spalvos ir temperamentingi potėpiai. Statybinių konstrukcijų, cukrinės dugno motyvus ji paverčia ryškiaspalviais skulptūriniais objektais ir grafiškais ženklais.

Didelę tapybos parodą papildė mažesnė grafikos ir skulptūros kūrinių ekspozicija. Kauno meno mokyklos XX a. pirmosios pusės dailininkų estampai ir skulptūros rodomi šalia šiuolaikinių kūrėjų darbų. Pasikeitė siužetai, nyksta ribos tarp žanrų, bet išliko toks pat atidumas medžiagos savybėms, technologiniam meistriškumui.

Paroda „Prieš... ir po šimto metų“ – puiki proga sugrįžti prie XX a. pirmosios pusės lietuvių tapybos šedevrų, atidžiau pažvelgiant ir į šiuolaikinę Kauno tapybą platesniam skirtingų kartų menininkų kūrybos kontekste. Tam labai padeda ir sėkmingas ekspozicijos apipavidalinimas (architektas Jonas Audėjaitis, dizaineris Julius Guzaitis).

Lokalinei meno scenai turėti aukštąją dailės mokyklą yra labai svarbu. Po studijų Kaune pasilieka dailininkai, atsiranda naujos meno erdvės, daugėja parodų ir kitų renginių, kuriančių išskirtinę miesto atmosferą. ■

TIKROVĖS PRAKAITO KVAPAS

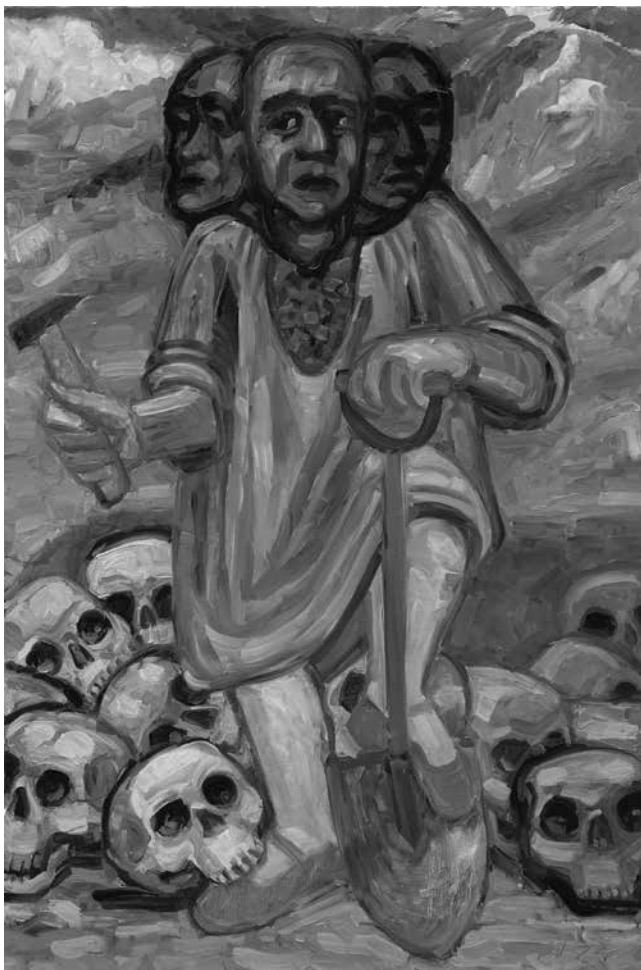
Eglės Velaniškytės tapybos paroda Molėtų dailės galerijoje

Vilniaus dailės akademijos parodų salėse *Titanikas* 2021 m. rudenį Eglė Velaniškytė surengė parodą „Puota maro metu“. Kovidinių karantinų ir už(si)daryimų privačiose erdvėse laikais toks temos ir koncepcijos formulavimas skambėjo kaip fakto konstatavimas. Juolab kad menininkė, slaugiusi sunkiai sergančią motiną, viską retransliavo per asmeninės patirties filtrą. Bijau net įsivaizduoti, kaip visa tai „lengva“. Po dvejų metų Molėtų dailės galerijoje įvyko „Puotos...“ pakartojimas, todėl savo akimis galime įsitikinti, kad Velaniškytės tapyba labai aktuali, vizionieriška, pranašiška. Kai viliamės, kad blogiau būti nebegali, nes „*dugnas jau pramuštas*“, įvyksta dar baisesni dalykai... Žinoma, turiu omenyje Rusijos sukeltą karą Ukrainoje. Šioje vietoje galima pridurti, kad karai vyko visais laikais. Afganistane, Irake, Sirijoje. Ir gerokai arčiau – buvusioje Jugoslavijoje, Ičkerijoje, Sakartvele. Tačiau dabar brutalių žudynių priartėjo prie mūsų per atstumą, jaučiamą fiziškai, o ne tik dvasiškai ar psichiškai. Norom nenorom pradėdame galvoti apie tapybos ir apskritai kūrybos prasmę. Rašau tai iš savo kaip dailės kritiko ir šio tokio menininko pozicijų.

Bet Eglei, atrodo, tokių abejonių nekyla. Ji, kaip ir daugelis ateitį su karais, maru ir badu pranašaujančių kūrėjų, turbūt sakytų, kad kurti reikia bet kokiomis aplinkybėmis.

Pats parodos pavadinimas (galima tai laikyti ir koncepcija), kai susiduria dvi kardinaliai priešingos reikšmės – puota (džiaugsmas) ir maras (siaubas), skatina į gyvenimą žvelgti kaip optimistams, apimtiems pesimizmo, arba pesimistams, apsimetantiems optimistais, – pusiau sklidinai ir pusiau tuščios stiklinės aspektu. Viena vertus, apima labai prieštaringa būseną, jeigu švenčiama, susiklosčius tragiškoms aplinkybėms. Pamenu, koks kognityvinis disonansas ištiko gerokai anksčiau, kai 2014 m., jau vykstant Rusijos agresijai Donbase, atsidūriau kažkokiame Portugalijos hipių festivalyje – būtent ten ir tada nusmelkė mintis, kad į mūsų dirbtinai pacifistinio pasaulėlio duris irgi pasibels ginkluoto kareivės kumštis. Kita vertus, net ir nebūnant džiaugsmą ir laimę nuolat akcentuojančios partijos nariu, reikėtų džiaugtis gyvenimu, kaip tą sugeba ukrainiečiai, nors į jų namus nuolat skrieja raketos... Pastarasis sakiny gal skamba šiek tiek demagogiškai, nes nenoriu ir tikiuosi nesulaukti dienos su oro pavojaus sirenomis.

O Velaniškytė tiesiog konstatuoja gyvenimo trapumą. Jos instrumentas labai paprastas – tai Biblija ir joje koduota patirties išmintis. Šventajame Rašte surašyta daug bausių, žiaurių dalykų. Išstisus šimtmečius dailininkai iš to teksto semiasi įkvėpimo. Velaniškytė – ne išimtis. Palaidūno ir Magdalenos, Baltazaro ir Zuzanos

Eglė VELANIŠKYTĖ. *Didysis inkvizitorius dirba*. 2021. Drobė, aliejus

bei kitos istorijos, net jų tiesiogiai nenurodant paveikslų pavadinime, išreiškiamos tapybos priemonėmis. Kokios jos? Visų pirma, impresionistiškai laisvas potėpis, tačiau nepamirštant sezaniško konstruktyvumo. Tapytoja puikiai derina šias labai skirtingas, viena kitai prieštaraujančias raiškas. Laisvumas ir tvirtumas viename paveiksle. Kitas dalykas – spalva. Velaniškytė nesiblaško, ieškodama skirtingų koloristinių sprendimų. Jos paletė aiški ir nuspėjama, skiriamasis bruožas – auksu švytintis geltonis, veikiantis kaip geluonis. Geliantis ir gydantis vienu metu. Galop figūros. Per parodos atidarymą Molėtų dailės galerijoje dailėtyrininkė Jovita Nalevaikienė taikliai įvardijo, kad Velaniškytės kompozicijų figūros atrodo įkalintos stačiakampiam for-

mate (tai klaustrofobiškai didina įtampą), o personažų veidai tarsi išskaptuoti iš medžio – neabejotinai paliko atspaudą lietuvių liaudies skulptūrų plastika. Papildyčiau, kad tas liaudiškumas persismelkęs ne tik iš mūsų lokalinės tradicijos. Bendra Eglės paveikslų atmosfera, nuotaika, kurią galima apčiuopti akimis ir jausmais, yra ir iš to, kas visai šalia ir daug toliau – tarkime, iš Tilio Ulenšpygelio (*Tijl Uilenspiegel*) epopėjos. Velaniškytės kūrybos dvasia apskritai viduramžiška, nors šiomis dienomis, šiais metais nuolat pagalvoju, kad visi gyvename kažkokiuose Viduramžiuose, paprasčiau tariant, viskas cikliška kartojasi, o to apraiška ir išraiška – gėrio buvimas šalia blogio ir atvirksčiai. Norėtu si neigti mirtį ir velnią, tačiau šių faktų ignoravimas nereiškia, kad jie išnyks. Kalbant prie viduramžišką Velaniškytės formos pajautą, jai artimiausiu vadinčiau Pieterį Bruegelį Vyresnįjį, ypač jo paveikslą „Išprotėjusi Greta“ (*Dulle Griet*, 1563). Ir čia, ir ten susipynę, regis, nesuderinami dalykai – tragizmas su komizmu.

Būtina pabrėžti – Velaniškytės tapyba optimistiškai šviesi. Čia gal ir nėra naiviojo hedonizmo, tačiau net ir už Giltinės, stovinčios šalia gyvo žmogaus, ekspresyviai auksu šviečia Viltis. Ekspresyvumą (arba išraiškumą) paminėjau neatsitiktinai – tapytojos kūrybai būdingas laisvas potėpis ir konstruktyvi forma (savotiškas oksimoronas) užtikrina, kad pagal spalvų intensyvumą ši tapyba yra absoliučiai ir totaliai ekspresionistinė. Tarsi bando natūraliai susišaukti su Muncho personažu ant egzistencinio tilto.

Velaniškytė savavališkai interpretuoja Šventojo Rašto temas. Viduramžiais už tokius dalykus apkaltindavo erezija ir sudegindavo ant laužo. Štai nutapytas ne sūnus, o dukra palaidūnė. Ne trys karaliai, o karalienės. Atrodytų, tapytoja, lyg breigeliškų Užgavėnių dalyvė, nori apkeisti, apsukti pasaulį, nors tvirtina nesanti feministė. Vis dėlto moters lemtis jai svarbi. Velaniškytė yra tiesiog realistė. Per parodos *Titanike* atidarymą menotyryninkas Viktoras Liutkus sakė: „Šios dailininkės tapyba net prakaituoja tikrumu“ (cituoju iš atminties). Pritarčiau. Šalia malonaus prabangių kvapų aromato visuomet egzistuoja sūraus žmogiškosios patirties prakaito kvapas. ■

Eglė VELANIŠKYTĖ. Muzikantai palydėtojai. 2021. Drobė, aliejus

Eglė VELANIŠKYTĖ. Trīs karalienēs. 2021. Drobē, aliejus

Eglė VELANIŠKYTĖ. Undinēle. 2021. drobē, aliejus

KAITOS PASTOVUMAS

Rūtos Šipalytės retrospektyva

Keramikė Rūta Šipalytė dirba Liudviko Strolio (1905–1996) keramikos įrankiais. Juos Rūtai, dar Vilniaus dailės akademijos magistrantei, perdavė baigiamojo darbo vadovas, profesorius Juozas Adomonis (1932–2022), kadaise šią neįkainojamą dovaną gavęs iš paties lietuvių keramikos patriarcho. Toks gestas simbolizuoja pasitikėjimą talentingais mokiniais, iš kurių laukiama tiek lietuvių keramikos atnaujinimo, tiek tradicijų tęstinumo.

Šią istoriją prisiminiau 2022-ųjų pabaigoje, apžiūrėdama Rūtos Šipalytės asmeninę parodą „Patirčių salos“, kurią galerijoje *Arka* ji surengė 7-osios keramikos bienalės (*Alchemija*) proga kaip ankstesnės bienalės (2020) pagrindinio prizo – Liudviko Strolio premijos – laimėtoja. Šios autorės negalima nepastebėti ne tik dėl reguliariai rengiamų parodų, aktyvaus dalyvavimo vietiniame ir tarptautiniame meniniame gyvenime, bet ir dėl išskirtinės manieros. Racionalumas, minties švara, lakoniškos, išgrynintos formos puikiai dera su asociatyvumu ir stipriomis emocijomis. Strolis – Adomonis – Šipalytė. Nepaisant skirtingų epochų ir kiekvieno autoriaus savitumo, juos vienija gebėjimas minimalistinėmis priemonėmis išreikšti maksimaliai daug ir bendra kultūrinė orientacija. Šipalytė dažnai vadinama dizainiškos pakraipos menininke. Taip ją apibūdino ir amerikietis Anthony's Stellaccio, XXI a. pradžioje gyvenęs Lietuvoje ir galėjęs lietuvių keramiką įvertinti

objektyviu pašaliečio žvilgsniu.¹ Dizainiškas – reiškia apgalvotas, funkciškai pagrįstas, protą iškeliantis aukščiau jausminės patirties. Kaip yra iš tikrųjų?

Savarankiškai kurti Rūta pradėjo ankstyvaisiais politinio virsmo metais, kai griuvo sienos, keitėsi gyvenimo sankloda. Menininkams teko patirti ne tik įsitvirtinimo kultūrinėje terpėje sunkumus, bet ir elementarių medžiagų trūkumą. Anuomet keramikai naudojo paprastą raudoną molį, Kuršėnuose pradėtas kasti vietinis baltasis molis atrodė tikras stebuklas. Nors medžiagų trūko, kūrybinio polėkio būta per akis. Reikėjo persiorientuoti, plūstelėjusių tendencijų įvairovėje atrasti savąjį „aš“. Rūta prisimena, kad net kai kurie dėstytojai jautėsi sutrikę, o studentai nebenerėjo žiesti vazų, galvojo apie conceptualias keramines skulptūras ir instaliacijas. Magistro studijas Šipalytė baigė 1998 m. kartu su kitomis ambicingomis menininkėmis – Egle Einikyte-Narkevičiene, Milena Piršteliene,² Agne Šemberaite. Šiuo metu visos keturios priklauso šiuolaikinės lietuvių keramikos branduoliui. Neoficiali keramikų grupė aktyviai veikia, demonstruoja stiliaus ir technologijų įvairovę, remiasi skirtingomis individualiomis kūrybos paskatomis. Studijų metais iš netaisyklingų plokštumų Rūta formavo kristalų struktūras, rentė „namus“ – tai rodė susitelkimą, saiką, pagarbą medžiagai, abstrakčios raiškos pomėgį. Netrumpas kelias nueitas iki geometriškai taisyklingų,

Rūta ŠIPALYTĖ. Silicio namai I, II. 2022

vertikalių linijų ritmika paremto „Silicio namų“ (2020) ciklo, už kurį Šipalytė pelnė laureatės vardą 6-ojoje Vilniaus keramikos bienalėje, o vėliau papildė naujais objektais. Nors „Silicio namai“ primena griežtas elementarias struktūras, asocijuojasi su brūkšniniais kodais, masiniu būdu gaminamomis formomis, tai toli gražu nėra „tikrasis“ vakarietiškas minimalizmas, atmetantis bet kokį emocinį turinį, individualią manierą, medžiaginę raišką, greičiau lietuviškas jo variantas, kuriam svarbi potekstė ir medžiagos iškalbingumas. Silicio, be kurio neįsivaizduojamas nei šiuolaikinis mokslas, nei virtuali erdvė, yra ir molio sudėtyje, todėl jo sureikšminimas atskleidžia kūrinio konceptualumą. Šipalytės kūrybai būdingas daugiasluoksniškumas, savitumą lemia ne tik tradiciniai modernizmo pagrindai, bet ir postmodernizmo bruožai, lietuviška pasaulėjauta.

Menininkė, anot jos pačios, nuo pat pradžių gilinosi į aplinką – momentinius gamtos išpūdžius, miesto terpę, vaikystėje supusią daugiabučių kvartalo monotonią. Jai svetimas iliustratyvumas, rūpi kūrinio estetika, abstrakčios formos, parenkami raiškūs siluetai, labai

svarbios yra proporcijos, linijų ritmika, paviršiaus faktūros. „Mano kūryba labiau intuityvi negu išmąstyta, – sako keramikė. – Tik jei kurį laiką kažkas nepavyksta, nerandu proporcijų, nepatinka siluetas, neskamba ritmai, nedera linijos, pradėdu svarstyti, kodėl nesiseka. Dažnai prisimenu prof. Juozo Adomonio kompozicijos pagrindų paskaitas, Noros Blaževičiūtės privačias pamokas.“³

Arkoje eksponuojami 1999–2022 m. sukurti ciklai ar jų fragmentai (parodos architektė – scenografė Renata Valčik) atskleidė ne tik racionalųjį, bet ir išskirtinai jausminį menininkės talentą. Darbai išdėstyti

kaip nuoseklus pasakojimas apie išpūdingas keliones po įvairius pasaulio kampelius, kur puoselėjamos senovinės keramikos tradicijos. Nauja patirtis praplėtė kūrybos diapazoną, susipažinusi su senaisiais atlikimo būdais ir naujomis medžiagomis, Šipalytė visa tai pritaikė tolesnei kūrybai. Dailininkei ypač svarbi technologija ir tikslingai pasitelkiamos specifinės keramikos priemonės. Parodai atrinkti darbai atspindi svarbiausius kūrybos etapus. Ankstyvojoje kūryboje vyravo gamtos būsenos. 1999 m. Prahoje, raku degimo simpoziume, vakarykštė studentė susipažino su archajine japonų technologija, moderniaisiais laikais padariusia pasaulinį keramikos perversmą, sugrąžinusi paprastumą, natūralumą, netikėtumo efektus. Iki šiol Rūtai brangūs smulkiais raku degimo pėdsakais – netaisyklingais tapybiškais taškeliais – padengtos „Kristalų“ formos, plėtos ir vėliau, virtusios geometrizuotais vienasieniais ar dvisieniais kubais, stačiakampiais, trapecijomis, transformuotos į „Miestų“ seriją. 2000 m. rezidavimas Dalsåsene (Norvegija), civilizacijos nepaliestame kampelyje, leido įsijausti į aplinkos nuotaikas, paskatino eksperimentuoti su medžiu (molinės detalės sukurtos

jau vėliau Vilniuje). Estetiškas skandinaviško stiliaus ciklas „Dalsåsen–Vilnius“ (2000–2007) išaukština natūralumo grožį. Norvegiška patirtis suteikė postūmį kitai kūrybos linijai, plėtojančiai apskritas ir ovalias formas, ji realizuota dalyje ciklo „Mažosios erdvės“ darbų („Keliai ir kryptys“, „Virsmas“). Panevėžio stiklo fabrike, 13-ame tarptautiniame keramikos simpoziume, atsirado galimybė išbandyti grubios storasienės akmens masės ir stiklo derinius (ciklas „Žemės indai“, 2001). Kauno kaolinio porceliano simpoziumas „Idėja“ (2003) paskatino prisiminti ankstyvojoje kūryboje plėtotą urbanizacijos temą, kuriant trapių dvisienių ažūrinių objektų seriją, atveriant subtiliąją asmenybės pusę.

Kohilos simpoziume Estijoje (2004) išbandytas anagamos degimas, pritaikytas sunkiasvoriams monumentaliems objektams „Mano gimtasis rajonas“, o mažųjų formų keramikos simpoziume Ventspilyje (Latvija) sukurtas ciklas „Trajektorija“ kėlė kūrybos krypties klausimus. Taip žingsnis po žingsnio kaupėsi patirtis, turtėjo meninė kalba, augo kūrybinės ambicijos pažinti nepažintą. Simpoziumuose ir kelionėse po Pietų Korėją, Taivaną, Kiniją pajuto senųjų civilizacijų egzotiką, suvokė kultūrinės tapatybės reikšmę. Atsirado galimybė išbandyti Pietų Kinijos vietinį porcelianą *blanc de chine* („Šilko namai“, 2009), įsisavinti subtiliai žalsvą seladono glazūrą („Seladono namai“, 2010). Aukščiausia Rytų Azijos keramikos meistriškumo pakopa buvo pasiekta, padengiant dirbinį ryškiaspalve „jaučio kraujo“ glazūra, pasižyminčia sodriu koloritu, o nevienodo tirštumo plotai primena sukrešėjusį jaučio kraują (Taivane sukurti „Patys brangiausi“, 2017).

Šipalytė apkeliavo įvairius Europos, Azijos, Amerikos keramikos centrus, svetur gilinosi į globalaus pasaulio kultūrinius skirtumus, nepamiršdama savo tapatybės, jautė gimtųjų namų ilgėsį. Taip atsirado ciklas „Miestai. Keliaujantys namai“, gvildenantis širdyje nešiojamą savų namų idėją. Per kūrybinę kar-

jerą ji nulipdė daug „namų“. Tai lakoniški objektai, kartais primenantys inkilus, kartais – taupykles su skylute viršuje. Tik iš pirmo žvilgsnio jie atrodo panašūs – skiriasi „pastatų“ formos, angų ritmika, silueto linijos, kartais suapvalintos, panašios į aptakias fajansines 7-ojo dešimtmečio vazes, kartais santūrios, net griežtos. Tie „namai“ trapūs ir monumentalūs, schematiški, primenantys architektų maketus, ir labiau individualizuoti. Neturėdama galimybių savo studijoje gaminti storasienių „namų“, Rūta pradėjo kurti lengvesnius dvisienių objektus iš subtilesnės akmens masės ar balto molio. Nusprendusi parodyti, kad jie tuščiaviduriai, išplovė angas, atveriančias tuštumą

Rūta ŠIPALYTĖ. Ciklas „Dalsåsen - Vilnius“. 2000-2007

Autorės nuotr.

tarp dviejų sienų, dar vėliau išbandė trapiojo porceliano galimybes formuoti ažūrinę dvisienę struktūrą. Tad „namų“ plastinę įvairovę lemia nuolatiniai technologiniai ir medžiaginiai eksperimentai, nors žvelgiant iš šių dienų perspektyvos, tolydžio didėja kuriamų objektų geometriškumas, formos grynumas.

Išskirtiniu Rūtos kūrybos bruožu galima laikyti skoningą ir elegantišką visumą, kai fundamentali kūrinio vertė dera su trapumu, momentinio išpūdžio perteikimu. Ne taip paprasta stabilumą suderinti su judėjimu, monumentalumą – su akimirksnio pojūčiu. Tarptautiniame keramikos simpoziume Daugpilyje (Latvija) 2022 m. sukurtas ciklas „Mark my Rothko“ (Pastebėk mane, Rothko), tapant ant savo keramikos darbų muziejuje priešais Rothko originalus, patvirtina jausmiškai stiprią kūrybos ypatybę – amžinybės dvelksmo dermę su akimirkos magija.

Rūtos kūryba išsiskiria graškčia, išraiškinga forma, ji tiesiogine ir perkeltine prasme šviesi, persmelkta vidinės kultūros, tačiau kūrinuose galima įžvelgti ne tik poeziją, bet ir humorą, ironiją, postmodernistinių pokštą. Žaismingi keraminiai elementai sukurti 2004 m. Berlyno gatvės festivaliui (Ievos Ševiakovaitės ir Jolantos Rimkutės inicijuotas projektas *LT identity*). Siaučiant pandemijai, per visuotinę karantiną, kai teko atsiriboti nuo viešojo gyvenimo, Šipalytė kartu su Severija Inčirauskaite-Kriaunevičiene sukūrė objektų kolekciją sporto tema. Rūtos vazelės, imituojančios krepšinio kamuolius, iš teniso kamuoliukų sukomponuota grindų vaza, bendrai sukurtos conceptualios vazos iš futbolo kamuolių kamerų papildė Severijos kilimus, pasiūtus iš įvairių sporto šakų kamuolių ir sportinių batelių. Menininkių dueto kūrybą mugėje *ArtVilnius '21* sėkmingai pristatė galerija *Artifex*, o nuo 2022 m. rudens šie kūriniai rodomi Prancūzijoje, Clermont-Ferrand mieste, šiuolaikinės tekstilės festivalyje *Imagine!*

Aptarimo vertas Šipalytės santykis su rytietiška tradicija. Liudvikas Strolis, tarpukariu studijavęs Paryžiuje, XX a. lietuvius paskatino gilintis į Rytų Azijos keramiką. Strolis, svajojęs apie tapytojo karjerą, tik Paryžiuje dėl Žemės ūkio rūmų skirtos stipendijos susidomėjo keramika, iš ten parsivežė

prancūziškąją (su rytietišku prieskoniu) keramikos tradiciją. Rytų kultūros mada darė įtaką ir kitiems jo kartos atstovams – Jonui Mikėnui, Teodorai Miknevičienei, XX a. antrojoje pusėje dėsčiusiems keramiką Lietuvos valstybiniame dailės institute. Klasikų darbai santūrus, sugėrę lietuvių liaudies ir Rytų keramikos impulsus. Strolį ir jo pasekėjus žavėjo rytietiškos keramikos estetika, artima lietuvių liaudies menui, o Šipalytė patyrė tiesioginę sąlytį su tų šalių keramika, keliaudama po Rytų Azijos seminarus ir stažuotes, siekdama perprasti technologines paslaptis. Rūtai artimas ne tik vidinis poreikis ieškoti įkvėpimo dvasios gelmėse, bet ir konkretūs rytietiškos estetikos principai – natūralumas, harmonija, švari tuštuma... Sėkmę ir savitumą lemia iš tiesioginių šaltinių įgyta patirtis.

Rūta Šipalytė kuria viešiesiems ir privatiems interjerams, jau surengė dvidešimt keturias personalines parodas, yra svarbių keramikos bienalių Europoje ir Azijoje finalininkė. Atstovaudama Lietuvai, 2010 m. sukūrė darbų Rytų Europos keramikos muziejui *FuLe* tarptautiniame keramikos meno muziejų centre Fupinge (Kinija), 2018 m. laimėjo Bronzos apdovanojimą tarptautinėje kategorijoje 2-ojoje Latvijos tarptautinėje keramikos bienalėje, Marko Rothko meno centre Daugpilyje. Tarp daugybės apdovanojimų, pelnytų svarbiose tarptautinėse parodose (2008 m. Taivane, 2009 m. Kroatijoje, 2015 m. Pietų Korėjoje ir kitur), menininkei ypač brangus 2020 m. gautas Lietuvos dailininkų sąjungos „Aukštinis ženkliukas“, skiriamas kolegų sprendimu.

Šipalytės darbų yra Lietuvos, Latvijos, Estijos, Kroatijos, Norvegijos, Kinijos, Pietų Korėjos, Taivano muziejų ir meno galerijų rinkiniuose, privačiose kolekcijose Lietuvoje ir kitose šalyse. ■

¹ Anthony Stellaccio. Vėl kelyje. *Dailė*. 2006, nr. 2, p. 25.

² Milena Pirštelienė su šiuo kursu baigė keramikos bakalauro studijas.

³ Parodos, prizai ir karantinas: keramikė Rūta Šipalytė apie praėjusius metus. Kalbino Rita Mikučionytė. *7 meno dienos*. 2020-12-11.

PITIJOS TRIKOJIS, arba REŽISIERIAUS KĖDĖ

Aleksandro Špilevojaus režisuotas naujas spektaklis „Sala, kurios nėra“ pasakoja apie Juozo Miltinio ir jaunų aktorių, sukūrusių Panevėžio dramos teatro legendą, bendras kūrybos pastangas. Tai vienas iš tų retų atvejų, kai dėmesio centre atsiduria pats teatras, tiksliau tariant, Lietuvos teatro istorinės asmenybės ir įvykiai. Režisierius Gytis Padegimas 2020 m. irgi ėmėsi reflektuoti teatro istoriją Kauno nacionalinio dramos teatro spektaklyje „Pirmeiviai“, atsigręžusiam į profesionaliojo teatro pradžią ir Juozo Vaičkaus asmenį. Verta pasidžiaugti šiais skirtingoms kartoms priklausančių režisierių pasirinkimais, nes pristatoma šiuolaikinei publikai beveik nepažįstama teritorija, skirtingų laikmečių teatro kūrėjai, kūrybos procesas bei kasdienybė. Tiek Padegimas, tiek Špilevojus yra ne tik šių spektaklių režisieriai, bet ir dramaturginių tekstų autoriai, tad scenos vyksmo visuma atspindi, koks jų požiūris į pasirinktus herojus, meninius jų siekius. Padegimo pjesėje, kuri yra jo trilogijos apie *Kauno Lietuvą* dalis, ir spektaklyje dominuoja istoriniai faktai, stiprus edukacinis dėmuo, akcentuojamas idealizmas. Špilevojus dokumentinę medžiagą pasitelkia ne tik atpažinti istoriniam asmeniui, susipažinti su Miltiniu, bet ir atskleisti Teatrą kaip nematomą, tačiau lemiamą spektaklio veikėją, tuo tikslu kuriama sudėtingesnė žodžio, vaizdo, garso jungčių konstrukcija.

Spektaklio „Sala, kurios nėra“ režisieriaus sprendimas bendradarbiauti su Panevėžio muzikiniu teatru leido visaverčiu veikėju paversti teatro orkestrą, gyvai

atliekantį kompozitoriaus Mantvydo Leono Pranulio sukurtą atmosferinę, kinematografišką muziką. Tai gerokai sustiprino sceninį poveikį. Orkestras (dirigentas ir muzikinis vadovas Martynas Bražas) užpildo visą scenos gilumą, muzikantus, susodintus ant pakūstintos pakylės, atskiria nuo aktorių permatomas vaizdo ekranas. Jie ir yra, ir jų tarsi nėra tuo pat metu, o atliekama muzika tampa dar vienu spektaklio naratorium, kuris praplečia asociacijos ribas, nustelbia scenos daiktiškumą.

Režisierius Juozas Miltinis iš savo sukurto ir išgarsinto Panevėžio dramos teatro išėjo 1980 metais, tačiau iki pat mirties 1994-aisiais buvo įtakingiausias jo kritikas, pavertęs teatrą savo legendos įkaitu. Teatras vis pakildavo, įkvėptas besikeičiančių vadovų entuziazmo, bet netrukus vėl suklupdavo, neatlaikydamas konkurencijos su savo praeitimi. Trupės meninis potencialas silpo, buvo iškilusi net grėsmė prarasti valstybinio teatro statusą. Imta kalbėti apie neišsenkamą Miltinio egocentrizmo galią, režisieriaus fantomui net po mirties reguliuojant jo meninės programos nebeatitinkantį teatrą. Nenugalimos praeities įspūdis sudaromas ir spektaklio „Sala, kurios nėra“ pradžioje, kai priešais nuleistą uždangą avanscenoje vėl pasirodo Juozas Miltinis.

Rašau *vėl*, nes prisimenu būtent tokį Miltinį, kaip turbūt ir kiti iš mano kartos, dar spėję pamatyti ir išgirsti režisierių, koks jis buvo senatvėje. Būtent tokį jį sugrąžina aktorius Albinas Kėleris, vienas iš paskuti-

niųjų matęs salą, kurios nėra. Dabar jau žinau, kas yra įsikūnijimas teatre. Be mokslinės fantastikos ir kino technologijų, atsiradęs tiesiog iš aktorius meilės, atminties ir meistriškumo. Žinoma, Kėleriui padeda išorinės priemonės, tačiau, jei būtų tikrai jos, kalbėtume apie sceninę kopiją.

Žilas, su juoda berete, pakreipta į šoną pagal tarpukario Paryžiaus madą. Trieilis kostiumas. Tiesi nu-gara, gracingai atmesta ranka, lengva eigastis, net kai remiasi į lazda. Ypatinga miltiniška tarsena, garsusis „o!“ sakinio pabaigoje. Suprantu, kad tokią atpažini-mo nuostabą patirs ne visi spektaklio žiūrovai, tačiau džiaugiuosi, kad Kėlerio sukurtas senas režisierius, spektaklyje vadinamas Maestro, efektingai perteikia asmenybės išskirtinumą.

Į Panevėžio teatrą Maestro sugrįžta, lydimas Arie-lio – dramaturginį audinį iš teatro archyvų Špilevoju-s papildoma teatrinės vaizduotės personažu. Biografi-nis motyvas (savo numylėtinį škotų terjerą Miltinis vadino Arieliu) persipina su nuoroda į Prosperą ir jo tarną – oro dvasią Arielį. Aktoriaus Tado Gryn vai-dinamas palydovas žino daugiau už kitus. Net sėdė-damas prie Maestro kojų, Arielis mėgaujasi savo įtaka,

provokuoja, jame glūdi triggerio ontologija. Vertingoje Tomo Sakalausko monografijoje „Monologai. Miltinio gyvenimas“ (1981) apie Propero salą kalbėjo ir pats režisierius, kaip apie vietą, kurioje galima „*dvasiškai reikštis*“, o visi tie, kurie čia atsidūrė, kai sudužo laivas, Prosperui „*reikalingi, kad pats išryškėtų, kad pasireikštų jo konkretus sąmoningumas*“. Salos, Prospero, Arie-lio įvaizdžių intertekstualumas yra Špilevojaus spekta-klio stiprybė, peržengianti istorinių Panevėžio dramos teatro faktų inscenizacijos ribas.

Veiksmas nukeliamas į praeitį: Maestro ir Arielis tampa privilegijuotais spektaklio žiūrovais ir iš savo teatrinį kėdžių, pastatytų avanscenoje, kartu su publika, sėdinčia salėje, stebi jauno Miltinio kelią. Tokia perskyra į seną ir jauną personažą spektaklyje nėra sustingusi – Maestro retsykais pratęsia mono-logus, jaunojo Miltinio dėstomus aktoriams, tarsi patvirtindamas, kad savo žodžių neišsižada. Meta-teatriškumo diskursas užtikrina spektaklio dau-giasluoksniškumą, komplikuočiau scenos veiksmą.

Jauną Miltinį vaidina specialai šiam vaidmeniui pa-kviestas Laurynas Jurgelis. Aktorius susikaupęs atsklei-džia esminę personažo būseną – pasiryžimą bet kokia

kaina, nepaisant nieko, nei sutryp-tų likimų, nei politinių kompro-misų, realizuoti savąjį teatro idėją. XX a. teatro ir kino istorijoje įam-žinti aktoriai – Bronius Babkaus-kas, Donatas Banionis, Gediminas Karka, Eugenija Šulgaitė, Regina Zdanavičiūtė ir ištikimasis Va-clovas Blėdis spektaklyje dar tik neišsilavinę jaunuoliai, kuriuos Miltinis atrinko ir formuos pagal savo sudarytą studijos progra-mą, diegs gyvenimo būdo taisy-kles. Anot paties režisieriaus, tai nuolatinis „*dvasinis tobulėjimas*“, įpareigojantis „*atnašavimas me-nui*“. Iš dabarties etinių pozici-jų sakyčiau, kad Miltinis uždarė juos į savo vizijų internatą, kurį

„Sala, kurios nėra“. Režisierius Aleksandras ŠPILEVOJUS. Maestro – Albinas KĖLERIS

valdė, pasitelkdamas visokeriopą lyderio galią. Menotyrinė ir biografinė literatūra Panevėžio teatro studiją apibūdina vienuolyno, net „*cenobitų brolijos*“ metaforomis. Vienuolyno, brolijos, celės analogija, beje, dažnai aptinkama XX a. pirmosios pusės režisierių-reformatorių tekstuose, anuomet buvo suvokiama kaip būtinybė, siekiant išugdyti aktorius, tinkamus naujam režisūriniam teatrui. Vienuolyno linija atsekama ir Miltonio gyvenime, tad įtraukiama ir į spektaklio audinį, sėkmingai atsispindi spektaklio scenovaizdyje – kažkur pačiose aukštybėse šviečia vitražo fragmentas (scenografė Ugnė Tamuliūnaitė). Ta-

„Sala, kurios nėra“. Arielis – Tadas GRYN, Maestro – Albinas KĖLERIS Arvydo Gudo nuotraukos

čiau nebylūs vienuolių-poetų ir vienuolių-tapytojų personažai, manyčiau, pertekliniai, apeliuojantys į banalią sceninės simbolikos raišką, anksčiau vadintą plastinėmis kompozicijomis.

Teatro kūrimosi pradžią atskleidžia pirmojo spektaklio „Sidabrinis slėnis“ (1941) repeticijos. Rusų dramaturgo Pogodino propagandinės pjesės trijų personažų nykų pašnekesį vis nutraukia režisieriaus nepasitenkinimas ir pastabos aktoriams. Reikalavimai aukšti, lyg repetuotų aukso vertės literatūrą, šis akivaizdus neadekvatumas kuria lengvo komiško efekto. Nors... įdomu, kaip pasielgtų Mantas Pauliukonis (Babkauskas), Rokas Pijus Misiūnas (Banionis), Joris Zaliauskas (Karka) arba Irena Sikorskytė (Šulgaitė), išgirdę per repeticiją tokią reiklį, išraiškingą, įžeidžiančią kritiką, bet jau skirtą jiems, o ne spektaklio personažams?

Vėliau svarbus dramaturginio pasakojimo įvykis – Miltonio atleidimas iš Panevėžio teatro 1954 metais ir neoficialus jo sugrįžimas repetuoti statomų spektaklių, afišose nenurodant režisieriaus pavardės. Keleto sujungtų krėslų eilė iš avanscenos perkeliama į scenos centrą, Vaclovas Blėdis (Dainius Jankauskas) sėdi nugara į žiūrovus, vyksta spektaklio „Heda Gabler“ repeticija (premjera 1957 m.). Būtent šį epizodą išskirčiau

kaip esminį Miltonio teatro sampratą, o jo įtraukimas į spektaklio pasakojimą liudija spektaklio autoriaus įžvalgumą, tiriamos temos išmanymą. Ramią repeticijos atmosferą nutraukia nelauktai pasirodęs Miltonis, nesuvaldantis išsiūčio, nes pasikėsinta į šventų švenčiausią – režisūros meno išskirtinumą:

„*MILTINIS. (...) Ooo... O tu jau mano vietoje įsitaisi, Vacy?*

BLĖDIS. Ne, Juozai. Aš tik laukdamas tavęs...

MILTINIS. Įsimink, Vacy, ši kėdė yra režisieriaus! O režisierius šiame teatre yra tik vienas. Girdi? Vienas! Tu, Karka ir visi kiti – tik režisieriai-bandytojai. O režisierius – vienas. Todėl, kai režisieriaus teatre nėra, jo kėdė laukia jo, supratai? Ji liūdi ir kantriai laukia savo šeimininko! Ir nei tu, nei tarybinio kino žvaigždė Banionis niekada, mano mielas, niekada nedrįskit užimti mano vietas! Net jei pats Josifas Stalinas ar iš dangaus nužengęs Kristus ateitų į mano teatrą, net ir jie negalėtų dėt savo subinių ant režisieriaus kėdės! Tai mano vieta! Neliks manęs, neliks šito teatro, girdi?“

Žinoma, tai asmens, kurį neteisingai pašalino iš teatro, reakcija, tačiau joje – XX amžiaus teatro matrica, spektaklyje įgavusi režisieriaus kėdės (režisieriaus hierarchinio vaidmens) įvaizdį. Jau minėtoje Tomo

Sakalausko knygoje publikuojamas Miltinio laiškas Vaclovui Blėdžiui dėl režisieriaus kėdės teatro balkone naudojimo per spektaklius, parašytas 1960 m. ir papildytas prašymu jo nepamesti:

„Režisieriaus kėdė nėra kėdė žiūrovams – ji jokių atveju, jokiomis aplinkybėmis negali būti užleidžiama nei ministrui, nei motinai, nei materialiniam rėmėjui (mecenatui), nei brangiausiam svečiui ar giminaičiui. Joje sėdi pats režisierius arba ji lieka tuščia, nors aplink būtų didžiausia spūstis. Tai apeiginė, hieratinė kėdė, „pitijos trikojis“. Joje sėdintis lemia ir sankcionuoja spektaklio kokybę, jo meninę vertę. [...] Užleisdamas kitam šią kėdę, atsisakai būti režisieriumi ir kartu netenki teisės į ją.“

Pitija, Delfų orakulo žynė, skelbdavo pranašavimus, sėdėdama ant trikojo. Tobulai miltiniška režisieriaus vaidmens XX amžiaus teatre analogija. Nežinau, ar šiuolaikinių scenos menų kūrėjų kritiškas požiūris į režisierių kaip galios šaltinį ir vadinamosios horizontalios kolektyvinės kūrybos principų įtvirtinimas paskatino Špilevojų po „Hedos Gabler“ repeticijos į sceną sugrąžinti Arielį. Atsakydamas į Maestro klausimą, kas buvo Judas, išdavęs kūrybos salą, paima jo ranką, užlenkia visus pirštus, išskyrus rodomąjį, ir nukreipia į patį režisierių. Lygiai taip spektaklio pradžioje režisieriaus pirštus lenkė Liūnė Janušytė (Ieva Labanauskaitė), išpranašavusi ne tik Miltinio, bet ir Babkausko ateitį. Arielis ištiesia Babkauskui Maestro kaklaraištį, po to aktorius Mantas Pauliukonis atlieka pačius gražiausius ir tragiškiausius spektaklio „Sala, kurios nėra“ finalinius epizodus, sklindinus paveikios judesių, muzikos, vaizdų sintezės. Tai mirties šokis, vieno aktoriaus solo, atsisukus nugara į žiūrovų salę ir stovint tame pačiame scenos taške, į kurį nukreiptas šviesos srautas, sklindantis iš aukštybių.

Bronius Babkauskas pasitraukė Amžinybėn 1975-aisiais, po penkerių metų iš savo sukurto teatro vadovo pareigų išėjo Juozas Miltinis.

P. S. Ilgai svarsčiau, ar verta rašyti apie dar vieną epizodą, ne tik todėl, kad jis nesusijęs su spektakliu „Sala, kurios nėra“. Tai veikia retorinė įžvalga, kurią atnaujino po ilgos pertraukos vėl atsiversta knyga „Monolo-

gai. Miltinio gyvenimas“. Joje yra skyrius „Augustinų palėpė“. Miltiniui ši Paryžiaus vieta buvo viena svarbiausių, nes joje koncentravosi būsimų Europos meno meistrų pusalkanis gyvenimas. Palėpę nuomojosi Jeanas Louis Barrault, vėliau didžiausią kambarį užleidęs Pablo Picasso studijai. Duris laikydavo nerakintas, todėl naktimis grįžęs ne sykį rado namus, pilnus miegančiųjų. Miltinis „Monologuose“ detaliai pasakoja apie Augustinų palėpę, ten sutiktus žmones, kuršančius XX amžiaus meno istoriją. Prisimena dalyvavęs Barrault (savo bendramokslis Charles'io Dullino *Théâtre de l'Atelier*) spektaklio „Aplink motiną“ pagal Williama Faulknerio romaną „Kai aš gulėjau mirties patale“ kūrimo procese. Barrault 1972 m. išleido knygą „Prisiminimai rytdienai“ (*Souvenirs pour demain*). Joje irgi yra skyrius „Augustinų palėpė“, bet Miltinio pavardės nėra nei ten, nei visoje knygoje. Kai 1979 m. ji buvo išversta į rusų kalbą, labai nusivyliau, kad Miltinis nepaminėtas, juk taip norėjosi, kad būtume svarbūs kitiems, ypač anapus Geležinės uždangos. Miltinį pamiršo, nes jis liko už jos, kitoje žemės pusėje. Lietuvos teatro aplinkoje apie tai iki šiol nebuvo užsiminta.

Spektaklį „Sala, kurios nėra“ aptardama su Audrone Girdzijauskaite prisiminiau Barrault memuarų knygą. Kolegė iškėlė versiją, kad rusiškame leidinyje sovietinė cenzūra galėjo išbraukti Miltinio pavardę. Suabejojau, nes knygoje minimas net „mirtinas priešas“ Trockis, ištisi puslapiai skirti Antoninui Artaud, o Miltiniui tada juk jau buvo suteiktas SSRS Liaudies artisto vardas. Bet vis dėlto susiradau anglišką Barrault knygos versiją. Miltinio pavardės neradau ir ten. Ar pats Miltinis skaitė Barrault atsiminimus? Net neabejoju, jis gaudė visus prieinamus ir neprieinamus prancūzų kultūros šaltinius, aktualijas. Kai 1981 metais pasirodė knyga „Monologai“, joje publikuota nuotrauka iš spektaklio „Aplink motiną“. Tai atskleidžia tragiškąjį Miltinio solo saloje, kurios nėra.

Kitoje nuotraukos pusėje Jeano Louis Barrault užrašyta: „*Geriausiam savo bičiuliui Miltiniui gražiausius drauge praleistus palėpėje metus prisiminti, tikintis greitai pasimatyti Lietuvoje.*“ Buvo 1936-ieji. ■

BETONINIAI ŽMONĖS IR MEDŽIO KAMBARIAI

Mykolo Saukos paroda VDA parodų salėse Titanikas

Kad geriau suprastų Mykolo Saukos „Vaikų kambarių“, įrengtą pirmajame *Titaniko* aukšte, žiūrovams teko įtempti vaizdinę atmintį ir sugrįžti į toje pačioje erdvėje prieš šešerius metus veikusią jo parodą „Pasijuntu stebimas kito“. Arba nusigauti į Viršuliškių miško parką, kad apžiūrėtų betonines Saukos skulptūras. Tai paaiškina ne tik dabartinį menininko pasirinkimą – medžio drožybą, bet ir bendrąją strategiją, gal net apskritai pasaulėžiūrą. Tačiau kas aš toks, kad raginčiau knistis po kitų žmonių savivoką? Ar išvis pridera tą daryti? Pasiteisinsiu, kad čia geriausias būdas suvokti kūrybos visumą – jos mastą ir svorį.

Jeigu į Saukos betoninius ir medinius objektus žiūrėsime lyginamuoju aspektu, iškart iškils dichotomijos: didelis–mažas, sunkus–lengvas (žinoma, sąlygiškai, nes ažuolo rąstą pakelti irgi reikia fizinių pastangų), sustingęs–judantis (dažniau ropojantis, besivoliojantis), žmogus–gyvūnas, mažai–daug, lygus–šurkštus (kalbu apie medžiagos apdirbimą), eksterjeras–interjeras, aukščiau (kalva)–žemiau (I pastato aukštas), kalvotas reljefas–lygios grindys, ir taip toliau... Galima įžvelgti aibę visokių priešybių, jei netingėsime klasifikuoti. Aišku, visa tai labai sąlygiška. Pavyzdžiui, panagrinėkime porą „didelis–mažas“. Žvelgiant į betoninius Saukos žmones, kartais tenka užversti galvą aukštyn, pasijuntama nejaukiai šalia milžiniškos figūros, siekiančios trijų ar keturių metrų aukščio lubas. O „Vaikų kambaryje“ atvirkščiai – į daugelį personažų žiūrima iš viršaus, jaučiant savo pranašumą. Tačiau

neapsigaukime. Kartais būtina įsiskaityti į literatūrą, net vertinant vizualiuosius menus, o rašančio Mykolo atžvilgiu tai išvis nediskuotina!

Medinukų kariuomenė (kai kurie berniukai sustingusiais veidais, išsitempę pagal komandą „ramiai!“ iš tikrųjų primena terakotinius imperatoriaus Qin Shi Huangdi pėstininkus) stebina ne ūgiu, o gausa. Sakyklą ar vartus primenančios konstrukcijos irgi natūralaus dydžio. Kažką panašaus matome Stelmužės bažnyčioje arba senovinėje kokio nagingesnio, drožinėti mėgusio valstiečio sodyboje. Kita vertus, Saukos išdrožti vikšrai ir kirminai, erkės ir lervos yra gigantiškų mastelių. Atrodo, atsidūrėme milžiniškų vabzdžių pasaulyje arba patys tapome nykštukais. Tikras Joe Johnstono komedijos „Brangioji, aš sumažinau vaikus“ košmaras. Beje, 1957 m. režisierius Jackas Arnoldas pagal Richardo Mathesono romaną sukūrė mokslinės fantastikos filmą „Neįtikėtina sumažėjęs žmogus“ (*The Incredible Shrinking Man*), kurio esminis moralas – dydžio sąlygiškumas, nes gamtos pavidalai ir matmenys be galo skirtingi. Sauka iš principo antrina šiai idėjai.

Viskas reliatyvu, bet susiję tarpusavyje. Komentuodamas savo stovylas Viršuliškių parke, Mykolas sako: „*Daugiabučių vaizdas mane iš karto verčia mąstyti apie termitus, skruzdėles, širšes, nors jų visų kuriama architektūra gražesnė už sovietinius pastatus. Mat tokie betonai nužmogina, o kai jie dar ir neestetiški, labai slogus jausmas. Atrodo, čia mažiau vilties negu bet kur kitur. [...] Betoninės skulptūros dera šioje aplinkoje ne*

Mykolas SAUKA. Parodos „Vaikų kambarys“ fragmentas

*tik todėl, kad jos sukurtos iš šios medžiagos, bet ir todėl, kad vaizduoja sostinės gyventojus, o ne termitus ir skruzdes.*¹

Tad žvelgiant iš dichotominio taško, galerinę aplinką (beje, su betoninėmis Eglės Grėbliauskaitės grindimis – tai jos artefaktas „Naujos geros grindys *Titanikui*“) Sauka suvokia kaip jaukią, bent jau neutralią, tokią, kokioje „Vaikų kambariui“ tinkamiausia vieta (čia mano asmeninis spėjimas).

Menininko taktiką ir strategiją nagrinėjant dydžių ir inspiracijų požiūriu, galvon iškart šauna du vardai – Prano Sederavičiaus milžiniški betonai Kudirkos Naumiestyje ir Liongino Šepkos drožiniai, kurių didelė

dalys dabar saugoma Rokiškio krašto muziejuje. Kaip apibrėžti Saukos santykį su jais, o ir su lietuvių liaudies menu apskritai? Apropriacija? Simuliacija? Imitacija? Tradicijos tąsa? Dialogas? Turbūt viskas kartu. Sakyčiau, jis, jaunesnės lietuvių skulptorių kartos atstovas, ironizuoja ir nuoširdžiai diskutuoja, tuo pat metu likdamas savimi, jau puikiai atpažįstamu Mykolu Sauka. Vien tautodailės šiam skulptoriui nepakanka – į savo kūrybinius pamatus yra tvirtai įbetonavęs pasaulio klasikinės ir šiuolaikinės (paminėčiau net „kruvinąjį“ Marčą Quinną) figūratyvinės skulptūros kalvas bei grindis. Spėju, bando suvesti sąskaitas ir su savo vaikyste. Juk po Sigmundo Freudo pateiktų argumentų tai jau yra tapę aksioma ir duotybe daugeliui menininkų (ypač tiems, kuriems šį tą reiškia sąvokos „pasąmonė“ ir „automatizmas“). Aišku, pats gal purtytų galvą, sakydamas esą viskas yra ne taip, atseit kiekvienas interpretuoja pagal savo patirtį ir „sugedimo laipsnį“. Tad galbūt čia tik spėjimas, nulmtas asmeninių potyrių. Pats niekada neturėjau atskiro kambario. Reikėdavo dalytis su seserimi (gyvenome tipiniame sovietiniame dviejų kambarių bute). Bet atskirai įsikurti net ir nenorėjau. Pavydėdavau tiems klasės draugams, kurie gyveno vadinamosiose „komunalkėse“ ar bendrabučiuose su bendra virtuve. Man atrodė, kad „kolektyviškai“ gyventi daug smagiau. O atskirame vaikų kambaryje kiekvienas kampas, palovė, uždaryta spinta ar tamsoje skendinčios durys tarsi neišvengiamai slepia kažkokį pavojų. Keisčiausia, kad ta pasąmoninė baimė neįgaudavo jokio atpažįstamo pavidalo. Pamenu, būdamas vienas namuose nerimaudavau, kad tarpduryje, vedančiame į virtuvę, sušmėzuos šmėkla ar dar kažkas, todėl išbėgdavau į saugesniu atrodžiusį kiemą.

Pats fantasmagorijų drožinėtojas (tarsi bebaimis pasakų veikėjas) apie tai kalba kur kas buitiškiau (nors automatinio atsitiktinumo dėmuo čia irgi egzistuoja!) akcentuodamas utilitarų techninį aspektą: „*Prieš trejus metus užsidariau dirbtuvėje su medžio kaladėmis ir ėmiau drožti. Turėjau ažuolo rąstų, kelis liepos kamienus, pasitaiškė ir uosis, ir pušis. Nebuvo svarbu, kokios rūšies medis, ėmiau, kas po ranka. Svarbu buvo nesu-*

Mykolas SAUKA. *Tarakonas*. 2022

stoti. Pradžioje nežinojau, ką drožiu, bet vieną dieną, kai pjausčiau šviežią, dar šlapią liepos kamieną – prisimenu, aiškiai jčiau jo kvapą, – supratau, kad turiu daryti vaikų kambarį. Tuo metu žinojau šį tą apie vaikų kambarius. Prieš trejus metus, kai pradėjau dirbti, juos buvo madinga puošti egzotinių gyvūnų motyvais, vėliau į madą atėjo tapetai su upėmis, medžiais ir kalnais. Šiemet vėl grįžo safario gyvūnai, bet jau kartu su gyvūnais iš tvarto. Dabar itin madingos jais siuvinėtos pagalvės. Bet apie tai daugiau nesiplėsiu.

Vaikų kambarys turėjo būti iš medžio todėl, kad medis man visada atrodė vaikiškas ir naivus.²

Gal be reikalo demonizuoju savąsias vaikystės baimes, jomis grįsdamas drožinių ir liejinių interpretaciją? Pasikliaujant paties Saukos versija, nenuneigiamas faktas, kad menininką domina stulbinanti regimojo pasaulio įvairovė bei materijos galimybės perteikti jį

skulptūriškai. Betoniniuose monumentuose išryškintas ne tik kiekvieno vaizduojamo asmens individualumas (veido bruožai, specifinė kūno sandara), bet ir poza (laikysena, sėdėseną), gestikuliacija. Mediniai „termitai, skruzdės ir širšės“ atskleidžia neprilygstamą gyvosios gamtos funkcionalumą, kiekvieno padaro ypatumus. Gebėjimas visa tai perteikti ir lemia Mykolo Saukos unikalumą...

P. S. Įdomu, kokių medžiagų su jū tiesiogiai diktuojamomis temomis skulptorius imsis ateityje? ■

¹ Jogintė Užsienytė, „Betoniniai“ vilniečiai gyvena Viršuliškėse“, in: *Neakivaizdinis Vilnius*. Prieiga internete: <https://neakivaizdinisvilnius.lt/straipsniai/betoniniai-vilnieciai-gyvena-virsulikese/>

² Iš parodos anotacijos

LITBELAS

*Neišnešiotas vaiduoklis**

Kilnūs ketinimai

Kai 1919 m. sausio 5-osios vakarą Vilnių užėmė bolševikai, Lietuvos Laikinosios revoliucinės darbininkų vyriausybės Švietimo komisariatas įsitaisė namo Dominikonų g. 3 bute. Vasario 5 dieną buvo išleistas ambicingas dekretas:

Menas naujoje socialistinėje visuomenėje vaidina nepaprastą rolę; nieko nelaukus reikia padaryti, kad visos Lietuvos darbininkų minios kuo lengviausiai jį pasiektų. Todėl Laikinoji revoliucinė Lietuvos darbininkų ir vargingųjų valstiečių valdžia nusprendžia:

- 1) Įkurti Vilniuje Valstybės Dailės muziejų.
- 2) Padėti Muziejun nacionalizuotus dailininko M. K. Čiurlionies paveikslus.
- 3) Švietimo komisariatą įgalioti, kad daugintų Muziejų tinkamais vaizdarašių ir vaizdakalių kūriniiais, supirkinėdamas juos, paimdamas iš nacionalizuotųjų dvarų, gaudamas dovanomis, paimdamas iš privačių rankų ir įstaigų, nacionalizuojant juos ar rekvizuojant; dailės rinkiniais ar atskirais kūriniiais, kuriais visuomenė nesinaudoja, išskiriant kūrinius, pačių padarytojų turimus.
- 4) Švietimo komisariatui pavesti, kad surašytų tam tikrus Muziejaus įstatus, sudarytų status ir prirengiamąją sąmatą.

5) Muziejui nacionalizuoti Tiškevičiaus rūmus Vilniuje, Vilijos Paupio gatvėje, su visa ten esamąja manta ir rakandais ir pavesti jį Švietimo komisariato žiniai.

*Lietuvos Laikinosios valdžios Pirmininkas
V. Mickevičius-Kapsukas
Švietimo Komisaras
V. Biržiška
Valdžios reikalų Vedėjas
K. Požėla*

Ne savo valia tapęs Lietuvos bolševikų liaudies švietimo komisaru, Vaclovas Biržiška, nepaisydamas liaudies švietimo komisariato atsakingosios sekretorės Timochinos pasipiktinimo, komisariate po savo sparnu priglaudė Joną Basanavičių, Juozą Tumą-Vaižgantą, Antaną Kriščiukaitį, Praną Mašiotą.

Nuėję tarnauti parsidavėliui Kapsukui, jie nesijautė gerai, antra vertus, buvo įsitikinę, kad verčiau obuoliauti su lietuvių bolševikais negu su lenkais. Pamažu apšilę kojas Švietimo komisariate, visi keturi pakišo mintį Vaclovui Biržiškai, o tas įkalbėjo Lietuvos Laikinosios revoliucinės vyriausybės pirmininką, kad jaunai Sovietų Socialistinei Lietuvai reikėtų susigrąžinti kultūros vertybes, išvežtas į Rusiją. Stebuklingų grybukų iš pat ryto užkandusiam Kapsukui toks sumanymas patiko. Pavėdęs parengti dekreto projektą, įsakė sudaryti komisiją,

* Romano ištrauka. Pradžia KB 2022, nr. 8, nr. 10, nr. 11, nr. 12

vyksiančią į RSFSR derėtis dėl prarasto turto.

Prie Švietimo komisariato įsteigta Meno kolegija tikėjosi, kad kultūros vertybių grąžinimu rūpinsis daktaras Jonas Basanavičius. Jis atrodė solidžiausias, be to, jau paskirtas pradėti kurti Istorijos ir etnografijos muziejaus vedėju. Tačiau patriarchas kategoriškai atsisakė šių pareigų, piktai taręs, kad Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras į ruskyną kojos nekels ir su banditais nesiderės. Pranas Mašiotas aiškino neturintis tinkamos kvalifikacijos, o akims nukrypus į kunigą Juozą Tumą-Vaižgantą, šis persižegnojęs pasiūlė verčiau jį čia pat ir dabar nušauti.

Teko ieškoti kitų kandidatūrų.

Meno kolegijai priklausė daug solidžių asmenybių. Jai vadovavo dailininkas Adomas Varnas, labai miگلotai nutuokiantis tikruosius bolševikų kėslus. Lietuvos centrinio archyvo vedėjas buvo garsus teisininkas, advokatas Tadas Vrublevskis, o sekretoriumi dirbo poetas Balys Sruoga. Tačiau liaudies švietimo komisaras Vaclovas Biržiška pavedė šiuo reikalu rūpintis jaunam dailėtyrininkui Pauliui Galaunei.

Tuo metu, kai Lietuvos kariuomenė, vadovaujama generolo Silvestro Žukausko, grūmėsi su bolševikais, Vilniuje sklاندė baisiausi gandai apie Sovietų Socialistinei Lietuvai draugišką RSFSR. Vienas komersantas, važiuodamas traukiniu iš Maskvos pro Možaiską, matė suklupdytus perone asmenis su ašutiniais maišais ant galvų. Juos šautuvų buožėmis daužė raudonarmiečiai. Pasakota apie kunigaikščius, grafus ir freilinas, besisupančias ant žibintų. Pakaruokliai nieko nestebino, juk prieš pusmetį Jekaterinburge, pirklio Ipatjevo namo rūsyje, nužudyta paties caro Nikolajaus II šeima! Dzeržinskio čekistai nepasigailėjo net angelu gimusio caraičio Aleksejaus, sirgusio hemofilija. Be to, Maskvoje, Vokietijos ambasadoje, pasiuntinį grafą fon Mirbachą vidury baltos dienos nušovė kažkoks Jakovas Bliumkinas. Sovietų Rusijoje niekas nėra saugus – net Leninas, į kurį sifiliu užnuodytomis kulkomis neseniai pasikėsino buvusi anarchistė, eserė Fani Kaplan, kai proletariato vadas Michelsono gamyклоje sakė kalbą darbininkų mitinge.

Prisiklausius tokių gandų, važiuoti į Sovietų Rusiją ir ten su bolševikais derėtis dėl kultūros nedaug kam

norėjosi. Tačiau Pauliui Galaunei teko vykdyti kilnią švietimo komisaro užduotį.

Iš pradžių reikėjo apsispręsti, ką Litbelas laiko kultūros vertybėmis ir ko reikėtų prašyti iš RSFSR. Meno kolegijoje užvirė karšta diskusija. Vieniems neabejotina vertybė buvo Vilniaus centrinio archyvo senieji aktai, Lietuvos Metrika. Kitiems atrodė, kad pirmiausia būtina susigrąžinti Vilniaus teismo rūmų, Kauno apygardos prokuratūros bylas. Treti pageidavo į bolševikų valdomą Lietuvą grąžinti turtą, išvežtą iš dirbtuvių ir fabriklų. Ketvirti vylėsi kuo greičiau atgauti Mikalojaus Konstantino Čiurlionio paveikslus, kuriuos Rusijos bolševikai ketino visiems laikams perduoti Rumiancevo muziejui. O penkti svajojo iš Maskvos parsivežti Sofijos Vytautaitės, palaidotos Voznesenskio vienuolyne, palaikus.

Kapsukui kuriant Litbelą, Meno kolegijoje vykstant diskusijoms apie kultūros vertybes, bolševikai Vilniuje šūkavo *Vlastj sovietam! Mir narodam!* Ir darė tai, ką moka geriausiai, – eksproprijavo buržujus, plėšė, smurtavo, rengė kratas, ieškojo sandėlių, kur laikomas maistas, drapanos, pakinktai, apavas ir kitos gėrybės. Miestas atrodė išmiręs.

Litbello pasiuntinys pas rusų bolševikus

Dailėtyrininkas Paulius Galaunė, 1919 m. vasario pabaigoje atvykęs į Petrogradą, susitiko su RSFSR švietimo komisaru Anatolijum Lunačarskiu. Kai parodė jam Liaudies komisarų tarybos pirmininko V. Uljanovo (Lenino), visų reikalų tvarkytojo Bonč-Brujevičiaus ir sekretorės Fotijevos pasirašytą dekretą dėl evakuotų, už Lietuvos ribų atsidūrusių ir ten likusių vertybių, turto bei kapitalo, šis iš pažiūros mandagus pareigūnas ėmė trypti kojomis, rėkdamas, kad tai visiška nesąmonė. Į argumentą, kad viskas suderinta su aukščiausia RSFSR valdžia, piktai atšovė, neva dokumentai tam ir pasirašomi, kad vėliau būtų galima į juos nusispjaut. Tokia buvo, yra ir visada bus Rusijos pozicija. Kalba baigta.

Tačiau Litbello pasiuntinys buvo atkaklus. Įžūliai reikalaudamas laikytis oficialaus dekreto, siūlė surengti posėdį, kuriame būtų apsvarstytas kultūros vertybių grąžinimas.

Neįtikėtina, tačiau įvyko stebuklas. RSFSR švietimo komisaras Lunačiarskis, rafinuotas estetas, menų globėjas, gražuolę vedęs gėjus, neatsilaikė prieš mėlyną Pauliaus Galaunės akių spindesį. Mintyse jau įsivaizdavo, kaip Ermitažė tarp senųjų Renesanso meistrų paveikslų, baroko skulptūrų jiedu lieka vieni, kiaurą naktį vaikštinėja po rūmus apsinuoginę... Įsijautęs komisaras Lunačiarskis nekantriai sėdo prie derybų stalo, apdairiai pakvietęs į posėdį savo pavaduotoją Zorachą Grinbergą, Petrogrado viešosios bibliotekos komisarą Andersoną su dar keliais užkietėjusiais bolševikais.

Jauno lietuvių dailėtyrininko užsispyrimas buvo be-ribis, o nervai geležiniai. Nesivaržydamas prieš aukštą RSFSR valdžią demonstruoti nacionalistinių ambicijų, reikalavo atiduoti ne tik senojo Vilniaus universiteto archyvą, Observatorijos biblioteką, bet ir kitus turtus. Būdamas pedantas, perskaitė dar Vilniuje parengtą Meno kolegijos pažymą, remdamasis istoriniais faktais smulkiai vardijo, kas tiek teritoriniu, tiek istoriniu atžvilgiu priklauso Lietuvai.

RSFSR komisarams visa tai girdėti buvo nemalonu. Lunačiarskio geismai Galaunės atžvilgiu iškart prigeso, kilo net abejonių, ar tikrai jį atsiuntė Lietuvos SSR bolševikai.

Švietimo komisaro pavaduotojas Zorachas Grinbergas „menkai istoriją išmanančiam vaikinui iš Lietuvos“ delikačiai paaiškino, kad Vilniaus universiteto biblioteką palaimino rusų valdžia. Maža to, ir pats universitetas ne lietuvių, o jėzuitų. Lietuviai niekada nebuvo linkę į mokslus, gyveno patamsyje. Tik rusų valdžia suteikė jiems galimybę šviestis, išėjus iš miškų ir pelkių, susipažinti su didžiąja rusų kultūra. Tik rusų dėka lietuviai pramoko skaityti, tapo iš dalies civilizuoti. Bet šandien drįsta reikalauti to, kas jiems niekada nepriklausė. Beje, jei būtų svarstoma, kam ką gražinti, tai Zorachas Grinbergas, kaip ir draugas Andersonas bei čia nesantis akademikas Oldenburgas ar profesorius Vengerovas, būtų linkę Vilniaus universiteto biblioteką atiduoti lenkams. Ten visada tyvyrojo lenkiška dvasia, biblioteka buvo komplektuojama lenkų aristokratų lėšomis. Galbūt jaunam dailėtyrininkui šis faktas nežinomas, tačiau lietuviai universitetuose niekada nesimokė. Jie

visada buvo baudžiauninkai, žemdirbiai. Vienas kitas galbūt lankė kirpėjų, virėjų ar felčerių kursus, tačiau su Vilniaus universitetu tai neturi nieko bendra. Todėl Zorachui Grinbergui pikta klausytis, kad užuot padėkojęs už tai, ką Šiaurės Vakarų kraštui davė didžioji rusų kultūra, jaunas lietuvių dailėtyrininkas net neraudonuodamas šiandien pretenduoja į svetimą turtą.

Klausantis draugo Grinbergo išsamaus moralo, komisarui Lunačiarskiui kilo dar daugiau neaiškumų. Dekreto turinys miglotas, o Lietuvon gražinti kadaise išvežtus turtus reikalaujama pernelyg įžūliai. Vis dėlto jis, rodydamas gerą Sovietų Rusijos valią, nutarė sudaryti kelias komisijas, kurios kompetentingai ištirs, kiek rusams svarbios vertybės, kurias susigrąžinti svajoja *litovcai*.

Kovo 5 dieną (trečiadienį) turėjo įvykti RSFSR Liaudies švietimo komisariato kolegijos posėdis, į kurį Lietuvos bolševikų (Litbelo) atstovas nebuvo pakviestas. Derybininką tai nuliūdino. Tačiau Galaunė nepasidavė. Tarpininkaujant Rusijos bolševikų Lietuvių sekcijos Petrograde biurui, šiaip ne taip įsiprašė į kolegijos posėdį. Kukliai prisėdęs kamputyje, kantriai klausėsi, ką per kelias dienas ištyrė RSFSR specialistai.

Akademikas Oldenburgas, Putilovo fabriko šaltkalvis Gavrila Popovas, raudonarmietis Teterokovas, Baltijos karinio jūrų laivyno matrosas Averinas ir skalbėja Marina Iljinišna Kostikova, komisijos išvadų protokole vietoj parašo padėjusi kryžiuką, sutartinai nustatė, kad lietuviai pramoko kalbėti vėliausiai Europoje. Todėl negalima jiems atiduoti nė vienos knygos, nes jų ne tik neskaitys, bet ir nežinos, kaip su jomis elgtis.

Antra komisija, vadovaujama profesoriaus Vengerovo, dalyvaujant Vyborgo psichiatrijos klinikos sanitarui Makarui Kutasovui, ČK darbuotojui Storyginui, gatvės praeiviui Cikulinui bei kviestiniams Tamarai ir Maratui Merkulovams, išsiaiškino, kad lietuviai neturėjo, neturi ir niekada neturės nei istorinės sąmonės, nei atminties. Apie save jie nieko nežino, yra nelankstaus proto, iki šiol nemoka pasigaminti elementariausių darbo įrankių. Gyvena pirmykštėje bendruomenėje. Į tuščias jų galvas niekaip neprisibels istorinė tiesa, kad Rusija nuo seniausių laikų neatlygintinai saugo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldą, kuris yra bal-

tarusių tautos triūso vaisius. Jis Rusijai rūpėjo ir visada rūpės, nes LDK, kurią lietuvių nacionalistai nepagrįstai savinasi, – tai istorinės rusų žemės. Todėl visa, kas ten sukurta, teisėtai priklauso carinės Rusijos įpėdinei RSFSR. O Vilniaus universiteto bibliotekos turinys siaurai jėzuitiškas, todėl naujai kuriamam Vinco Mickevičiaus-Kapsuko universitetui naudingas nebus.

Kai kuriems RSFSR Liaudies švietimo kolegijos nariams suabejojus, ar tokios išvados atitinka tikrovę, švietimo komisaro pavaduotojas Grinbergas ir jam antrinantis Petrogrado viešosios bibliotekos komisaras Andersonas, geranoriškai talkinant ginkluotam Baltijos karinio jūrų laivyno matrosui Semionui Averinui ir ČK darbuotojui Piotriui Storyginui, išsišokėlius užčiaupė.

Galaunei pabandžius prieštarauti dėl nepalankios komisijų išvados, draugas Grinbergas prakalbo apie beribių rusų pasaulį, neišvengiamą bolševizmo pergalę, lenkišką Vilniaus universiteto dvasią, suktus juodaskvernius jėzuitus, religijos padarytas žaizdas, nacionalizmo užkratą... Baigdamas pridūrė, kad Sovietų Lietuvos mokslininkai ateityje galės nuolatos lankytis internacionaliniame Petrograde, kur teisėtai saugomi žmonijos turtai.

Paulius Galaunė, pareiškęs, kad iš Lietuvos išvežtas paveldas Petrogradui nepriklauso, tuščiomis grįžo į Vilnių.

Liaudies švietimo spragos

Vincas Mickevičius-Kapsukas 1919 m. kovo 13 d. pasirašė dekretą dėl Vilniaus universiteto atkūrimo. Dvarininkų remiama caro valdžia nuo seniausių laikų nesirūpino nei ekonomine darbininkų ir valstiečių gerove, nei kultūriniu beraštės darbo liaudies švietimu. Pradinių mokyklų buvo mažai, ir tos ne visiems priimanamos. Į gimnazijas galėjo leisti vaikus tik storašikniai dvarponiai, įžūlūs buožės ir savanaudžiai kapitalistai. Pedagogai mažažemių vaikus mušė rykštėmis, piemenėlius tampė už ausų, našlaičius klupdydavo kampe ant žirnių. Nemaža dalis mokytojų nesugebėjo parašyti net savo pavardės, nepraleisdami raidžių.

Kapsukui prieš akis iškilo didingi švietimo užmojai. Mokslas vaikams nuo 8 iki 17 metų bus privalomas ir nemokamas. Be gimtosios kalbos, visi mokysis dar vienos

iš penkių Litbelo kalbų. Jaunimas bus auklėjamas materialistinės pasaulėžiūros dvasia. Mokyklose draudžiama ne tik rūkyti, vartoti svaigalus, žaisti azartinius žaidimus, bet ir lenkinti, rusinti, lietuvininti, baltarusinti, žydinti arba priešingai (atlenkinti, atlietuvinti ir t. t.). Mokyklų programos ir mokymo planai grindžiami moksliniais pagrindais. Raštingumo kursai, darbininkų universitetai, skaityklos, klubai švies nerąštingus suaugusiuosius.

Ilgokai pasukęs galvą, popieriuje jau atkurtam Vilniaus universitetui Kapsukas iškėlė išskirtinius uždavinius:

1) *sukoncentruoti mokslo jėgas, kurios prieinamai plačiosioms darbininkų minioms kritikuotų buržuazinio mokslo išradimus ir propaguotų tuos mokslus, kuriuos gausins proletarų kultūra;*

2) *kita darbo sritis – tai tam tikrų specialistų ruošimas visoms darbo rūšims, kurios yra išstatomos dabartinio gyvenimo.*

Ėmęs svarstyti, gal vertėtų Šnipiškėse įkurti Pašarų akademiją, Kalvarijų gatvėje – Atliekų seminariją, o Halės turguje – Bolševizmo koplytėlę, pajuto, kad užkaito smegenys. Užsibrėžęs tikslą ant Vilnelės kranto pastatyti smegenų plovyklą, o nugriautos Katedros vietoje iškasti Litbelo šlovės baseiną, taip susižavėjo savimi, kad nusprendė atsipalaiduoti – rašalo sausintuvu ant darbo stalo sutrynęs grybuką, iš ostmarkės susisuko vamzdelį, kurį įsikišęs į vieną, paskui į kitą šnerve, atsigavino pasigamintais milteliais. Apsvaigęs leidosi kelionėn laike ir erdvėje. Šventaragio slėnyje trumpai pasisukiojęs tarp pagonių, išsigando, kad jam, komunistui, tie paleis žarnas, todėl stačia galva nėrė atgal į ateitį.

Vilniaus universiteto, pavadinto jo vardu, Istorijos fakultete, įsitaisęs auditorijoje šalia profesoriaus medievisto, Kapsukas klausėsi, ką sovietiniai studentai kalba apie šventuosius Vilniaus kankinius. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo dvare tarnavę broliai Kumetis ir Nežilas su savo pusbroliu Kruliu slapta priėmė stačiatikybę. Pasivadinę Antanu, Jonu ir Eustatijum, nebesiskuto barzdų, nesiprausė, nekarpė nagų, užsiaugino ilgus plaukus, įžūliai šlapinosi ant pagonių šventosios ugnies ir meldėsi svetimam Dievui. Negana to, atsiskakė valgyti sumedžiotą žvėrieną, nes laikėsi krikščionių

pasninko. Lietuvos didįjį kunigaikštį Algirdą toks elgesys įsiutino. Pakurstytas žynių, kunigaikštis įsakė Antaną ir Joną pakarti ant ąžuolo. Eustatijui mažiau pasisekė, nes nutarta jį tris dienas pakankinti.

Kapsuką ėmė krėsti šurpas, kokie lietuviai žiaurūs, ypač saviesiems. Juk anuomet iš Rytų plitusi stačiatikybė, svarstė bolševikas, nešė šviesą, progresą, panašiai kaip šiandien tą pasiaukojamai daro marksizmas-leninizmas. Lietuvos Tarybos, įsitaisiusios Kaune, retrogradau nepajėgūs to suvokti. Šiandien lietuvių komunistai, panašiai kaip tie trys šventieji stačiatikiai, už Litbelo ribų yra buržuazijos persekiojami, kankinami, bet prie Nemuno kitas išauš greitai rytas. Projektuodamas sparčią visuomenės pažangą, Kapsukas išsmuko iš seminaro. Atsidūręs Bibliotekos kieme, susierzino, kad eksterjero nišoje pasodinta ne jo, bet Karaliaučiaus universiteto absolvento Kristijono Donelaičio skulptūra, nors tas eiliakalys čia niekada nebuvo įkėlęs kojos. Nutarė išbarsti istorinės tiesos nepaisantį rektorių, tačiau pasiklydo universiteto koridoriuose. Pasiblaškęs išniro Didžiajame kieme. Atsipūtė po arkadomis priešais Šv. Jonų bažnyčią, kur anksčiau buvo sandėlis, o šiandien veikė Mokslo muziejus. Nei barokinis bažnyčios interjeras, nei ekspoziciniai nesudomino Litbelo vyriausybės pirmininko. Jis patraukė į Mažąją aulą, kur ant dirbtinio granito stalo jau kelias dienas gulėjo pašarvotas Marksizmo-leninizmo katedros docentas. Užrašai ant gedulo juostų bylojo, kad velionis itin gerbiamas, nes vainikus atsiuntė ne tik LSSR komunistų partijos istorijos institutas, bet ir LKP CK. Pagerbęs jam nežinomą marksistą-leninistą, Kapsukas neužsibuvo Mažojoje auloje. Drebiančiam šlapdribai, pasišokinėdamas per balas, atsidūrė Gorkio gatvėje ir nėrė į pirmą pasitaikiusią viešojo maitinimo įstaigą.

Buvusiame „Naručio“ („Versalio“) viešbutyje veikė valgykla, dėl ten stovinčios palmės praminta „Afrika“. Nors pietų metas dar neatėjęs, tirštai prirūkytoje užei-goje stalai užsėsti pusgirčių tipų. Vienuį veidai atrode niūrūs, kitų dar labiau persikreipę, mat buvo ketvirtadienis, žuvies diena, kai visoje SSRS, užimančioje šeštadalį pasaulio, 250 milijonų gyventojų nuo Tolimųjų Rytų iki Baltijos jūros šlamšdavo pašvinkusias nototėnijas, pangasijas, sidabrinus hekus, dėl kurių išvaizdos

ir smarvės silpniesiems pakrikdavo nervai. Tačiau tokia buvo SSKP CK ir SSRS Sveikatos ministerijos valia, o jai priešintis drįso nebent tie, kurie nebijojo patys tapti užkanda plėšrioms žuvims.

Kapsukas buvo ne itin išrankus maistui, tačiau įkvėpęs valgyklos aromatų, apdujo. Laimė, susverdėjusiam bolševikui kažkas pakišo kėdę, pasodino po palme ir davė maktelt portveino, kurį pilstė po stalu.

Atsigavęs Kapsukas nustebo, kad šalia sėdintys asmenys labai panašūs į jį – barzdoti, vilkintys ilgais paltais, užsivožę plačiabryles skrybėles. Atrodė draugiški, geranoriški, bet į kalbas apie komunizmą nesileido. Nenorėdamas veltis į konfliktą, Litbelo pirmininkas kantriai klausėsi anekdotų apie sovietų valdžią, Leniną, Staliną, marazmatiką Brežnevą, bet vos prasižiodavo apie darbininkų ir valstiečių vienybę, politinę ekonomiką, jam įpildavo portveino ir liepdavo užsičiaupti. Keista padermė, – stebėjosi Kapsukas, bet sutraukęs kažkurio ilgaplaukio pasiūlytą hašišo suktingę, neprieštaravo persikelti į greta esančią „Vaivos“ kavinę. Ten rinkosi meninių polinkų girtuokliai ir neformalus jaunimas. Atmosfera jauki – grindys lipnios, kampai apvemti, stalai nevalyti. Užuoat tą dariusi, valytoja piktai vanojo pašluoste prie stalo užsnūdusį jauną poetą, o bufetininkė su popierine karūna ant galvos įniršusi talžė nuolatinį klientą, įkyriai prašantį įpilti skolon. Pasiūla čia nedidelė: šaltrezas, degtinė ir vermutas. Užsimanius pavalgyti – žuvies tefteliai, parūdijusi silkė. Kavą bufetininkė subtiliai pagardindavo „margancovke“. Niekas tuo nesipiktino.

Laisvas staliukas buvo tik prie tualetų, iš kur sklido ne itin malonūs kvapai. Subėgiojęs į šalia esantį gastronomą, ilgaplaukis atsinešė spirituoto vyno „Gintaro krantas“. Kapsukui tas gėralas nepatiko. Todėl tik simboliškai gurkšteldavo, kai slapčiomis geriant iš butelio ateidavo revoliucionieriaus eilė.

Šnekos sukosi apie viską ir nieką. Kapsuką tai vargino. Mielai būtų pakalbėjęs apie Markso ir Engelso „Komunistų partijos manifestą“, Plechanovo ekonomines pažiūras, naujausius Lenino dekretus. Deja, auditorija nenusteikusi klausytis. Todėl apsidžiaugė, kai greta prisėdo keletas gimnazistų, net pabandė su jais užmegzti nuoširdų pokalbį. Pirmiausia pasiteiravo, kodėl tie vaikiškaliai

ne mokykloje? Jaunuoliai, apsirėdę kniedytomis odinėmis striukėmis, nusižvengė, kraipydami margaspalves skiauteres. Kapsukui pasidarė įdomu, ar jie komjaunuoliai? Taip, – atsakė, – net pankai pas mus komjaunuoliai. Ar sovietiniai pankai žino, kada įkurta ir keliais ordiniais apdovanota Visasąjunginė Lenino komunistinė jaunimo sąjunga? Tie juokais ėmė spėlioti, klaidžiodami po lankas. Tada prabilo iki tol tylėjusi pankė su žalia skiautere, į lūpą įsivėrusi auskarą. Priklausanti nomenklatūros šeimai, vilkėjo ženkliukais nusagstyta odinę striukę, mūvėjo tėvo – KGB pulkininko – aulinius batais. Nurodė tikslią įkūrimo datą – metus, mėnesį, dieną, net valandą, išvardijo visus šešis ordinus. Dar pridūrė, kad yra mokyklos komsorgė. Deja, ilgiau su ja pasikalbėti apie komjaunimą nepavyko – į „Vaivą“ įvirto kriminaliniais polinkiais garsėjantis mušeika, lydimas Krasnūchos urlaganų. Pankai su girtuokliais iškart pritilo. Ilgaplaukiai pakilo eiti. Su jais ir Kapsukas, akies krašteliai pamatęs, kaip rusakalbis urlaganas be priežasties kumščiu tvojo poetui į nosį.

Gastronomo kieme ištuštėjusi „Gintaro krantą“, kompanija patraukė į Parodų rūmų kavinę. Ten rinkdavosi sovietinė bohema – nuo ryto iki vakaro sėdėdavo tapytojai, grafikai, skulptoriai su nuosaikaus grožio gerbėjomis. Kai kurie dėstė Dailės institute, tačiau mieliau leisdavo laiką užstalėje, pas studentus užsukdavo retai.

Prietemoje skendinti kavinė užte užė. Aplink tvirtasprandį skulptorių spietėsi pulkelis klausytojų. Pasaulio matęs monumentalistas gyrėsi, kaip ilsėjosi Kryme, maudėsi Juodojoje jūroje, gerė vietinį vyną, kaip vieną rytą Jaltos paplūdimyje pabudo nuogas ir tik su vienu batu. Šalia sėdinčios moterys, ypač merginos kikenos, prašė papasakoti daugiau nuotykių. Skulptorius nesibrangino, prisiminė sovietinių menininkų kruizą po Viduržemio jūrą, sakė, visiškai girtas išlipęs Marselyje, manydamas, kad čia Maskva.

Skulptorius monumentalistas, nulipdęs ne vieną aukšto rango komunistą, galėjo gerti ne vien degtinę ar alų, privilegijuotai mėgavosi penkių žvaigždučių itin vertinamu armėnišku konjaku, kurio butelis visada jo laukdavo Parodų rūmų kavinės bare. Išvydęs hipiškos išvaizdos Vincą Kapsuką, skulptorius iškart suprato kažkur jį matęs, todėl pakvietė prisėsti šalia. Pasiūlė

konjako. Tas iš pradžių mandagiai prieštaravo, bet netrūkus sutiko, paisydamas sovietinių papročių.

Išlaidžęs stikliuką, svečias prisistatė bohemai – esąs Litbelo vyriausybės pirmininkas Vincas Mickevičius-Kapsukas, paminklas jam stovi netoliese, priešais Dailės muziejų. Gerokai apšilusio skulptoriaus tai nė kiek nenustebino. Jis praplėtė merginų, kikenančių iš keistuolio, akiratį, nurodęs, kad 1962 metais pastatytą paminklą sukūrė puikus lietuvių skulptorius monumentalistas Petras Vaivada, kurio rankų darbas yra ne tik įspūdingas paminklas SSRS I rango komandarmui Jeronimui Uborevičiui, bet ir skulptūra „Žemės ūkis“ ant Žaliojo tilto. Apšvietęs soc. realizmo klausimu, toliau pasakojo neprilygstamus savo nuotykius Maskvoje, Kremliaus suvažiavimų rūmuose.

Kapsukas, supratęs, kad sovietinei bohemai padarė menkoką įspūdį, šalia sėdėjusiai meno gerbėjai pasigyrė, kad yra ne tik Litbelo komisarų tarybos pirmininkas, bet ir puikus rašytojas, apie kurio apsakymus labai palankiai atsiliepė garsus proletarinis romanistas, dramaturgas Maksimas Gorkis.

Išgirdusios, kad Kapsukas – rašytojas, merginos kavinėje sukėlė ovacijas. Skulptorius vėl jam įpylė ir, paraginęs išgerti iki dugno, pasigyrė meistriškai nulipdęs Lenino ir Kapsuko, susitikusių Poronine, skulptūras, šiandien stovinčias Saulėtekyje, studentų miestelyje. Revoliucionierius norėjo plačiau papasakoti apie tą istorinį pasimatymą, bet nebuvo kam klausytis.

Po kurio laiko, kai įsikarščiavęs skulptorius išdėjo į šuns dienas Lenino monumentaliosios propagandos planą, apkūnių formų meno gerbėja timplėlėjo Kapsuką už skverno. Į ausį ėmė seilėdamasi šnabždėti, kad pažvelgtų į merginą, neatitraukiančią nuo jo akių. Ir tikrai – priešais sėdinti naivaus veido, žydraakė, ilgais laumės plaukais studentė Aūla su nutįsusi megztniu ir megztu sijonu atrodė iki ausų įsimylėjusi.

Dvidešimčia metų jaunesnė filologė krito Kapsukui į akį. Iš Parodų rūmų kavinės jiedu išėjo susikibę rankomis. Bendravo be žodžių. Mergina gastronome nupirko „Tauro“ alaus. Atsivedusi į nuomojamą kambarį name šalia Vilnelės, pakvietė prigulti šalia. Nesupančiotas buržuazinės santuokos saitais, revoliucionierius davė

valią jausmams, pamiršęs Litbelą, Raudonąją armiją, Kazimirą Cichovskį, Zigmą Aleksą-Angarietį, karo reikalų komisarą Unšlichtą ir skulptorių monumentalistą.

Paryčiais prisipažino Aūlai, kad norėtų būti pelėsis ant jos kambario sienos, tada jiedu niekada neišsiskirtų. Net ėmė deklamuoti uždegančias Juliaus Janonio eiles:

Pasitrauk, nekliudyk, juk matai, kad kalu.

Man plepėt su tavim nēr kada.

Bepigu tau vėpsot, kai prikimšta mašna,

O aš galo sudurt negaliu su galu.

Nors kalu, dieną naktį kalu.

Aūla, gulinti pataluose šalia eiles skaitančio meiluzio, staiga ėmė tirpti, bet ne iš laimės, o fiziškai. Netrukus liko tik šlapia vieta. Grybo poveikiui išsisklaidžius, Kapsukas atsitokėjo – stalinis kalendorius bylojo, kad šiandien 1919 metų balandžio 7-oji.

Kapsuko gimtadienis

Lietuvos Ministerių kabinetas Kaune 1919 metų balandžio 7 dieną (pirmadienį), susipažinęs su Kapsuko nota Antantei ir Vokietijos vyriausybei, nutarė visoms valstybėms pranešti, kad bolševikų kaltinimai yra grynas melas, platinamas Raudonosios armijos žiaurumams ir marodieravimui pateisinti. O Vilniuje vyskupo Jurgio Matulaičio sukviesta kapitula slapčia tarėsi dėl mokyklų ir tikybos: „*Norint iš tikrųjų pradėti su bolševizmu kovą, reikėtų tiesiog į liaudį kreiptis ir paklausti, ar ji yra komisarus įgaliojusi leisti įstatymus, ar sutinka, kad mokykla ir mokymas liktųsi be tikybos.*“

Savo ruožtu Kapsuko vyriausybė turėjo daug rimtesnių užsiėmimų – į „Žoržo“ viešbutyje įskūrusį Litbelo užsienio reikalų komisariatą giedodami „Internacionalą“ įgriuvo juokdarių kepuraitėmis pasipuošę komisarai Aleksa-Angarietis, Oldakas, Dimanšteinas, Branovskis, Savickis, Rozentalis, Kozlovskis, Ginzburgas ir Bielskis. Paskui juos su raudonais balionais įvirtu Litbelo Centro vykdomojo komiteto Prezidiumas: Romualdas, Unšlichtas, Deleckis, Svtelis-Proletaras, Pileris, Kazimiras Cichovskis ir neetatinė bolševikų linksmintoja Isadora

Litvinova. Dvimetrinė mergina, kuriai Litbelo socialinės rūpybos komisaras Oldakas pažadėjo skirti žemės lopinėlių nacionalizuotame Jašiūnų dvare, buvo pasirengusi sušokti ne vieną padėkos striptizą.

Kapsukas, išvydęs svečius, norėjo nedelsdamas sužinoti, su kokiomis nuotaikomis Litbelo liaudis sutiko jo prieš kelias dienas pasirašytą visuotinės darbo prievolės dekretą, tačiau draugai į rimtas kalbas nesileido. Cichovskis pareiškė, kad šiuo metu Litbelo užsienio reikalų komisariate rūpintis darbo prievole ne vieta ir ne laikas, o darbo liaudies komisaras Dimanšteinas iškilmingai priminė, kad šiandien – draugo Vinco Mickevičiaus-Kapsuko gimtadienis! Be to, Litbelo bolševikai, šiomis dienomis prie Kaišiadorių slapta susitarę su vokiečiais, iš jų gavo trisdešimt vagonų druskos, du vagonus cukraus ir tūkstantį butelių konjako! Tiesa, ne viskas auksas, kas auksu žiba, – konjaką raudonarmiečiai Paneriuose jau išgėrė, nepavyko įsigyti ir ties Žiezmariais ant sienos su Lietuva stovinčio bataliono (400 karių), nes vokiečių karinė vadovybė už jį užsiprašė net devynių milijonų... Tačiau tai, žinoma, ne priežastis pamiršti Litbelo vyriausybės pirmininko 39-ąją gimtadienį! Solenizantas, sujaudintas draugų atidumo, pakvietė visus jo kabinete kuo jaučiau įsikurti ir jaustis kaip namie.

Vyriausybės nariai pateikė šefui siurprizą – ne tik siautulingą Isadoros striptizą, bet ir literatūrinį montażą „Su pavasario žiedais, draugas Vincail!“ Poetine forma draugai Rozentalis, Kozlovskis, Ginzburgas ir Bielskis papasakojo, kaip basakojis berniokas iš Sūduvos tapo idėjiniu komunistu, Litbelo komisarų tarybos pirmininku. Kaip jis piemenavo pas buožes, lenkė nugarą pas ūkininkus, prie balanos siekė šviesos, svajoto apie viso pasaulio proletarų vienybę. Kaip pradžios mokykloje, pramokęs rašto, susidomėjo mikologija. Kaip užsiželdino barzdą, pamilo Marksą su Engelsu, suartėjo su dešimčia metų vyresniu Leninu.

Pasibaigus jaudinančiam literatūriniam montażui ir palinkėjęs Kapsukui gyventi šimtą dvidešimt metų, draugas Branovskis atliko pusvalandžio trukmės meninio švilpavimo programą. Kelių ir susisiekimo komisaras Savickis su draugu Pileriu penkiolika minučių smagiai barškino mediniais šaukštais. Visuomenės sveikatos komisaras pademonstravo, kaip virtuosiškai groja balalaika, o

darbo komisaras Dimanšteinas iš visų jėgų virkdė bajaną.

Savo ruožtu karo reikalų komisaras Unšlichtas, pustydamasis padus, suskėlė rusišką čiastušką, kurios Kapsukas apsimitė nesupratęs dėl nepadoraus turinio.

Tada Litbelo vadovybė, socialinės rūpybos komisariui Oldakui užgrojus dumplėmis, ėmė šokti kazokėlių, vėliau čečiotką. Kapsukas irgi prisijungė prie gaivališkos saviveiklos. Trypčiojo, tūpčiojo, o vienu metu, perėmęs iniciatyvą iš darbo komisaro Dimanšteino ir valstybės kontrolės komisaro Bersono, netausodamas balso užplėšė čiastušką:

*Каунас – город небольшой,
Очень симпатичный,
Недостаток в нем большой –
Запах неприличный.*

Vakarop Litbelo vadovybė, įkaitusi nuo tryptinių ir suktinių, prisižiūrėjusi Isadoros Litvinovos striptizų, ištroško, praalko. Bet Kapsukas neturėjo kuo pavaišinti, todėl pasiūlė Joffės ir Kamenevo paliktų grybukų. Kas dėjosi po to, neprisiminė nė vienas orgijos dalyvis, nors patyrė įspūdingą ekskursiją laike ir erdvėje, atsiurdami pačiame brandaus socializmo apogėjuje.

Švediškas stalas ir kiti viešojo maitinimo stebuklai

„Vilniaus“ viešbučio restorane jau keletą metų su didžiuliu pasisekimu veikė švediškas stalas. Čia nuo vidurdienio iki pavakarių už vos kelis rublius galėjai prisikimšti pilvą taip, kad, pasak liaudies įžvalgų, vienas cepelinas dar burnoj, o ant kito jau sėdi...

Ko tik čia nebuvo! Visuotinio deficito laikais stalai „Vilniaus“ viešbučio restorane lūžo nuo fermentinių sūrių, konservuotų ananasų, abrikosų, persikų. Stovėjo kalnai burokėlių ir kopūstų, baltos mišrainės salotų. Galva svaigo nuo lašišų, šprotų, karbonadų, šnicelių, pieniškų ir medžiotųjų dešrelių, aukščiausios rūšies sardelių, rūkytos šoninės, servelato. Apstu raugintų agurkų, baklažanų ikrų, plaktos grietinės ir želė. Galėjai gerti kiek telpa „Boržomio“, slyvų, pomidorų, obuolių sulčių, arbatos...

Kapsukas, kai su draugais iš užsienio reikalų komisariato be parašutų nusileido į „Žoržo“ viešbučio apačią, apstulbo nuo patiekalų gausos. Seniai matytas gėrybes ėmė, kaip ir pridera, kimšti be saiko. Kai šniceliai ir karbonadai jau nebelindo, užsimanė šalto alaus. Ir ką manote? Iškart gavo „Tauro“ butelį! Tada komisarų komisaras pabandė prieš surūgusią viešbučio administratorę pasirodyti įžūlus – pakeltu balsu pareikalavo degtinės. Ir vėl stebuklas! Toji įpylė deficitinės „Ambasadorių“ degtinės stikliuką! O kai „Vilniaus“ viešbučio administratorė Svetlana Nikolajevna Tyčina (neetatinė KGB darbuotoja) pasiūlė Kapsukui taurę sovietinio šampano, nereikėjo būti labai nuovokiam, kad suprastum – ant švediško stalo klesti komunizmas! Dėl to vertėjo pakovoti, – apsiašarojo Litbelo pirmininkas. Buvo XX amžiaus aštuntojo dešimtmečio pabaiga...

Lenino prospekte, kur vėliau patraukė Kapsukas su pavaldiniais, „Žarijos“ restorane prie baro jau ne pirmą parą sėdėjo susiglamžęs poetas, susižavėjusioms dainoms deklamuodamas eksromptu kuriamas eiles:

*Myliu tave, kaip kumpis druską,
Labai labai tave myliu,
Todėl tikrai mums bus ką
Abiem daryti tarp gėlių...*

Būdamas išrankus poezijos mylėtojas, Kapsukas „Žarijoje“ nepasiliko. Greta esančioje „Rūtoje“ Litbelo viršūnei buvo įkyriai siūloma apsinuodyti ne pirmos jaunystės vištienos vyniotiniu, parūgusiu sultiniu ir sužiedėjusia bandele, organizmo pajėgumą išbandyti firmine gaiva, nuo kurios paleisdavo vidurius. Tokie žiaurūs kontrastai drumstė pakilią revoliucionierių nuotaiką. Tiesa, Vilniaus senamiestyje esančiame „Lokio“ restorane išrankesni klientai galėjo pasilepinti LKP CK ir LSSR Aukščiausiosios tarybos prezidiumo narių sumedžiotos šernienos, briedienos, stirnienos, elnienos troškinių, tačiau Litbelo komisarų tarybos pirmininkas Vincas Mickevičius-Kapsukas ir kompanija ten nepateko, nes įtarus durininkas Kirilas Fiodorovičius Veršininas (NKVD veteranas, LSSR nusipelnęs kultūros veikėjas) keistai atrodančio komisaro su grupe draugų į rūsį neįleido.

Praalkę bolševikai nepateko ir į „Tauro ragą“, prie kurio durų buvo nusidriekusi kilometrinė ištroškusių vyrų eilė. Į legendinę aludę įžengdavo tik patys kantriausieji, todėl taip ilgai iš jos neišeidavo. Vertėtų priminti, kad sovietinių viešojo maitinimo įstaigų išvietės atliko ir svarbią ideologinę misiją – čia, prieš atliekant rimtą reikalą, buvo galima paskaityti kiek senstelėjusius *Tiesos, Vakarinių naujienų, Komjaunimo tiesos* laikraščius, kurių skiautės kuo puikiau atstodavo tualetinį popierių.

Litbelo vadovybė, po užtrukusių klajonių atsidūrusi „Neringos“ kavinėje, vėl pasijuto komunistiniame rojuje. Baseinėlyje nerūpestingai tryško fontanas, tarp elegantiškų staliukų bėgiojo dailūs kelneriai, scenoje, po didžiule mozaika, vaizduojančia Jūratės ir Kastyčio meilės dramą, muzikantai grojo džiaziauką. Viskas būtų gerai, bet boksuose, prisibijodami KGB ausų, sovietiniai inteligentai patyliukais tarėsi nuversti sovietų valdžią! Tačiau liaudies priešams buvo tvirta atsvara – atokiau nuo pagrindinės salės, prie apvalaus stalo sėdėjo ordinais ir Socialistinio darbo didvyrio žvaigžde apdovanotas personalinis pensininkas. Apgultas smalsių klausytojų, pasakojo, kaip 1940 metų birželį fašistinės Lietuvos prezidentas Smetona pabėgo į užsienį, šalyje buvo atkurta sovietų valdžia, o jis – SSRS valia – tapo ne tik laikinuoju Lietuvos SSR prezidentu, bet ir Ministeriu pirmininku.

– Birželio pabaigoje mane išleido iš beprotnamio, kur savaitę buvau šeriamas stebuklingais grybais. Prisimenu Liaudies seimo posėdžius, pilnus džiugaus jaudulio, – juk tai Sovietų Lietuvos gimimas, tiksliau tariant, atkūrimas. Ne mažiau jaudinosi Įgaliotosios delegacijos nariai, kuriems pavesta perduoti SSRS Aukščiausiajai tarybai Liaudies seimo deklaraciją su prašymu sovietinę Lietuvą priimti į Sovietų Sąjungos sudėtį. Parvežti Stalino saulės ir aš, ir liaudies švietimo komisaras Antanas Venclova, ir generolas Vincas Vitkauskas į Maskvą vykome su žmonomis. Nepamirštama, jaudinanti, galima sakyti, triumfo kelionė. Petras Cvirka nepavargdamas dulkino istorinio traukinio palydoves, Salomėja Nėris neliko abejinga mašinistui Semionui Kasatkinui, o Liudas Gira restorane taip ir neišsiblaivė... Baltarusijoje išvydome daugybę draugiškų veidų. Visur raudonuoja vėliavos, skamba jaudinančios kalbos, džiaugsmo ašaros delegatų akyse –

verkiu aš, verkia generolas Vitkauskas, verkia Venclova, Cvirka, iš laimės rauda Salomėja... Nuoširdžiai, iškilmingai mus pasitiko sovietinis Minskas. Stotyje laukė broliškos Sovietų Baltarusijos vadovai ir nusivežė mus į darbo žmonių perpildytą Lenino aikštę prie vyriausybės rūmų. Griaudžia plojimai, sveikinimo šūksniai. Delegaciją sveikina vagonų remonto gamyklos cecho viršininkas Raitko, karo mokyklos kursantas Bolšakovas. Paskui aš kreipiuosi į Sovietų Baltarusijos piliečius, dėkoju už nuoširdų sutikimą. Primenu bendrą lietuvių ir baltarusių kovą 1918–1919 metais. Deja, klastingos priešų jėgos tada neleido mūsų tautoms susijungti. Ištisus 22 metus mus skyrė buržuazinės Lenkijos siena. Ir štai vėl esame drauge, petys į petį kursime socializmą.

Besiklausydamas personalinio pensininko, Kapsukas susigraudino. Litbelo vadovybė, ypač Kazimiras Cichovskis, Unšlichtas, Oldakas, Dimanšteinas, Brnovskis, Savickis ir Rozentalis, pritariamai linkčiojo galvomis. Draugai Kozlovskis, Bersonas, Ginzburgas, Bielskis ir Isadora Litvinova su džiaugsmu klausėsi konjakėlių siurbčiojančio pensininko, LSSR rašytojų sąjungos nario, kuris toliau pasakojo:

– Prisimenu Vincą Kapsuką-Mickevičių, Lietuvos sovietinės respublikos vyriausybės pirmininką 1918–1919 metais. Juk jam reikėtų čia būti, vadovauti iškilimams Sovietų Lietuvos atgimimo proga. Bet Litbelo krikštėvis šių dienų nesulaukė, mirė 1935 metais.

Kapsukas pastatė ausis. Tačiau atidus vidaus reikalų komisaras Zigmas Aleksa-Angarietis, laiku pastebėjęs atvipusį pirmininko žandikaulį, draugiškai kepstelėjo šefui per petį ir vyriausybės vardu patikino, kad jis blogai nugirdęs lemtinę datą – gyvens dar šimtą dvidešimt metų. Paslaugus Litbelo visuomenės sveikatos komisaras pakišo Kapsukui po lūpa grybo kepurę ir vėl grįžo gera nuotaika.

Muzikantai paskelbė pertraukėlę. Nulipę nuo scenos, dingo gretimame kambarėlyje. Laibakojė oficiantė nunešė jiems padėklą su degtine ir užkandžiais. Po keliolikos minučių išėjo paraudusi, susitaršiusiais plaukais ir vis lygino ranka suglamžytą prijuostę.

O personalinis pensininkas nesiliovė lieti prisiminimus:

– 1940 metų rugpjūčio 3 dieną, likus kelioms minutėms iki posėdžio, prie mūsų priėjo SSRS Aukščiausiosios tarybos prezidiumo darbuotojas ir paklausė, kuriuose Baltarusijos pasienio rajonuose gyvena lietuviai. Tikrai žinojome apie Švenčionių rajoną. Liudas Gira dar priminė lietuviškus Marcinkonių, Dieveniškių kaimus, Druskininkų kurortą... Pirmą kartą Kremliuje skambėjo lietuvių kalba, – pabrėžė pensininkas. – Pirmą kartą lietuvių tautos atstovai kalbėjo iš aukštos SSRS Aukščiausiosios tarybos tribūnos, iš kurios juos girdėjo visa neaprepiama sovietų šalis, jų balsas sklido toli už jos ribų... Po Lietuvos atstovų žodį tarė Baltarusijos KP CK sekretorius, deputatas Ponomarenka. Apžvelgęs santykių tarp Lietuvos ir Sovietų Sąjungos raidą, jis, SSRS vyriausybės pavedimu, pasiūlė patenkinti Lietuvos Liaudies seimo prašymą priimti Lietuvos SSR į Sovietų Sąjungą kaip sąjunginę respubliką. Be to, Baltarusijos SSR vadovaujančiųjų organų vardu pasiūlė perduoti Sovietų Lietuvai Švenčionių rajoną ir kelis Baltarusijos SSR Vileikos ir Baranovičių sričių pasienio rajonus, kuriuose lietuviai sudaro gyventojų daugumą. Štai kaip anuomet viskas buvo paprasta! Jokio vilkinimo, biurokratizmo, – pensininkas gurkštelėjo konjako. – Po to vienbalsiai priimtas įstatymas, patvirtinantis Ponomarenkos pasiūlymą, taip pat nutarimas surengti deputatų nuo Lietuvos SSR rinkimus į SSRS Aukščiausiąją tarybą.

Personalinis pensininkas nutilo. Staiga prisiminęs žodžius, kad proletarinis poetas turi ne tik piešti darbininkų gyvenimą, šaukdamas juos kovon, bet ir pats jos priešakyje stovėti, pašoko nuo kėdės, deklamuodamas savo eiles:

*Neišblės per amžius
Tos dienos orumas,
Kai staiga praplato
Siauras mūs pasaulis,
Dideli mes tapom,
Kai į Kremliaus rūmus
Lietuva atėjo
Parsinešti saulės.*

*Jau nebe našlaitė
Lietuva laisvoji:*

*Ji tautų Tarybų
Nuostabiam gėlyne –
Sesė mylimoji,
Ji gėlė puošnioji,
Ažuolaitis tvirtas
Laisvės ažuolyne.*

„Neringos“ kavinėje pasigirdo skysti sovietinių rašytojų, kelnerių ir gerokai išilusių kavinės svečių plojimai. Kapsukui su Litbello vydovybe personalinio pensininko posmai smigo tiesiai į širdį. Nežinomas poezijos gerbėjas atsuntė pensininkui butelį sovietinio šampano su skambia dedikacija:

*Tik liaudies reikalais įpratęs tu gyventi,
Širdim esi ten, kur darbai karšti.*

Kapsukas, klaidingai supratęs, kad tie iškilmingi žodžiai skirti jam, iš pradžių kukliai tylėjo, trypčiodamas prie baseinėlio. Tačiau netrukus jau lankstėsi į visas puses. Dėkojo. Aplinkinius ėmė karštai bučiuoti.

...Atsitokėjęs pamatė, kad stovi „Žoržo“ viešbučio kambaryje ir, apspistas Litbello darbo žmonių vyriausybės, grabalioja striptizo šokėją Litvinovą. Po stalu, ant ypač slaptų dokumentų, snaudė Litbello Centro vykdomojo komiteto Prezidiumas: draugai Cichovskis, Romualdas, Unšlichtas, Deleckis, Svtelis-Proletaras, Ivanovas ir Pileris, kliedėdami apie pasaulinę proletariato revoliuciją.

Litbello vidaus reikalų komisaras Zigmas Aleksa-Angarietis pranašiskai regėjo, kaip 1940 metais jį Stalino sprendimu sušaudys Lubiankoje. Semionas Dimanšteinas savo akimis matė, kaip 1939 metais jį nukankins NKVD. Moisejus Kalmanovičius įsivaizdavo, kaip drąsiai drauge su prancūzų revoliucionieriais Maksimiljenu Robespjeru, Žoržu Žaku Dantonu ir Lui Antuanu Sen-Žiustu 1794 metais žengia ant ešafoto. Savo ruožtu Oldakas, Branovskis, Savickis ir Rozentalis drauge su anglų tyrinėtoju, navigatoriumi, kartografu Džeimsu Kuku 1779 metais išvyko į Havajus, kur netikėtai tapo žmogėdrų pietumis. ■

Tęsinys kitame numeryje

Almantas SAMALAVIČIUS

VANDENS KASKADOS IR GRIUVĖSIŲ SPINDESYS

Neseniai vienas populiariausių Lietuvos interneto portalų paskelbė straipsnį, kuriame pateiktas toks palyginimas: aukščiausiu pasaulyje pripažintas fontanas Saudo Arabijoje „*savo vandenis šauna net į 260 metrų aukštį! Tuo tarpu aukščiausias Lietuvoje Zaraso ežero fontano aukštis siekia 30 metrų*“.¹ Nors vandens srauto aukštis pats savaime lyg ir nieko nesako apie fontano estetiką, juo labiau apie urbanistinės kultūros lygį, tačiau ši pastaba rodo, kad šalies žiniasklaida pavydžiai žavisi naujausiais viešųjų erdvių objektais užsienyje. Retsykiais prasismelkia ir didingesnių (jau dingusių) praeities paminklų nostalgija.

Lietuva negali pasigirti nei nepriekaištinga viešųjų erdvių sąranga (su itin retomis išimtimis), nei kokiais nors jų patrauklumą didinančiais estetiniais sprendimais, kurie gundytų miestiečius ir atvykėlius daugiau laiko praleisti šiuolaikinėse agorose. Jos dažniausiai pagyvėja tik tuomet, kai atvirose erdvėse vyksta kokios nors mugės, šventės arba ima burtis protestuotojai, besipiktinantys valdančiųjų veiksmais. Vilniui, jau nekalbant apie kitus šalies miestus, labai trūksta patrauklių viešųjų erdvių su fontanais, vandens baseiniais, kokiomis nuo seno džiaugiamasi Europoje. Kiekvienas, vasarą apsilankęs Romoje, ko gero, bus matęs didžiules minias, besibūruojančias prie išspūdingų, visame pasaulyje žinomų Amžinojo miesto viešųjų objektų, pavyzdžiui, *Trevi* fontano.

Kai kurie Lietuvos miestai, ypač sostinė, tebėra išsaugoję akivaizdžias, nenuneigiamas sąsajas ir su Eu-

ropos urbanistine kultūra, ir su vietos dvasia, – pasak romėnų, *genius loci*, tačiau vis labiau apauga beveidžiais atgrasiais „stiklainiais“. Architektūra ir neat-siejama jos dalis – vandens estetika – tiek valstybinio, tiek municipalinio lygmens politikams menkai terūpi.

Nors ne viską, kas kada nors prarasta, reikėtų, juo labiau būtų įmanoma susigrąžinti, kai kurių atributų, būtinų visaverčiam viešajam miesto gyvenimui, stoka verčia kelti neįaukius klausimus, panašius į tą, kokį garsiam amerikiečių urbanistui ir architektūros kritikui Witoldui Rybczynskui pateikė viena jo knygų skaitytoja: kodėl mūsų miestai tokie nykūs?

Aižėjantis mūras ir užsistovėjęs vanduo

Idėja statyti vilas, t. y. geros architektūros pastatus, ap-suptus vešlios augmenijos, kilo ir suklestėjo Antikos laikais. Jomis žavėjosi ir vėlesnės epochos, ypač Renesansas (XIX a. irgi nebuvo išimtis). Tiesa, universalioje vilos sąrangoje kiekvieno tarpsnio estetika paliko savo įspaudą. Grožio samprata, daranti įtaką tiek užsakovų skoniams, tiek architektų sprendimams, keitėsi, tačiau iki modernizmo aušros nė vienas architektūros stilius niekada radikaliai neneigė kito. Vilų idėjos tęstinumą grindė natūralus žmogiškas poreikis užsitikrinti ramybę, iš didmiesčių triukšmo pasitraukiant į idilišką pirmą pradę, dar nenuniokotos gamtos prieglobstį. Antai Romos imperijos sostinę dieną naktį drebindavo nepaliaujamas vežimų dardėjimas, kurio neapsikėsda-

mas Julijus Cezaris vienu pirmųjų savo įsakų uždraudė miesto centre ratiniu transportu važinėti dieną, tačiau tada triukšmas padidėjo naktį. Dėl šios priežasties poetas Juvenalis, tiesa, gerokai vėliau, skundėsi nuolatine nemiga.²

Klasikinei, tradicinei kultūrai, ypač architektūrinei raiškai, diktavo sąlygas natūralus kraštovaizdis. Gamtos nesiekta nei nugalėti, nei pertvarkyti, nei užgožti ją statybos technologijomis. Vilas įvairiais laikotarpiais projektavę architektai stengėsi išsaugoti, atkurti, tam tikrais atvejais sukurti Dievo ir žmogaus, gamtos ir dirbtinės aplinkos simbiozę. Vilų, dažniausiai statytų ten, kur kraštovaizdis ypač įspūdingas, būta įvairių – nuo kuklesnės kaimiškos (*villa rustica*) iki ištaigingo statinio, skirto reprezentacijai ir poilsiui (*villa urbana*), buvo ir jo atmaina – *villa suburbana*. Statinių rūšys atitiko savininkų gyvenimo būdą.

Antikinės Romos poetas Horacijus odėse aukštino įvairius gyvenimo viloje privalumus. Teisininkas, valstybės veikėjas, rašytojas Plinijus Jaunesnysis tokio pobūdžio statinius išsamiai aprašė, išryškindamas jų sąveiką su kraštovaizdžiu, pabrėždamas išpuoselėtų vilas supančių sodų grožį. Toks gyvenimo stilius ir vėlesnėmis epochomis traukė aukštesnius visuomenės sluoksnius, o suklestėjus Renesansui, kai susidomėta pačiais įvairiausiais antikinės kultūros aspektais, vėl prasidėjo vilų statybos bumas.

Antikoje ieškota ne tik įkvėpimo, bet ir gyvenimosi idealų. Originalus graikų paveldas dėl Osmanų imperijos ekspansijos buvo neprieinamas, todėl Renesanso architektai tyrinėjo Italijoje išlikusius romėnų architektūros pavyzdžius, kruopščiai studijavo antikinius rankraščius. Remdamiesi Plinijaus Jaunesniojo ir jo amžininkų paliktais aprašymais, architektai (pavyzdžiui, Vincenzas Scamozzi's) mėgino rekonstruoti antikinės vilos pirmavaizdį pritaikyti to meto diduomenei. Viena garsiausių buvo Romos imperatoriaus

Vandens baseinas Adriano vilos kraštovaizdyje

Adriano vila Romos užmiestyje Tibure, dabar vadinamame Tivoliu, pastatyta daugiau kaip prieš du tūkstantmečius, bet iki šiol stulbinanti lankytojus. Kadaiše jos teritorijai priklausė 120 ha, o tai beveik du kartus daugiau už visą Pompėjos miestą!³ Taigi šis ištaigingas, imponantiškas architektūrinis kompleksas su daugiau kaip trisdešimčia įvairaus dydžio pastatų,⁴ nors tradiciškai vadinamas vila, iš esmės buvo ištisas miestas, kuriame gyveno imperatorius *Publius Aelius Traianus Hadrianus* (76–138) su tarnais ir karine palyda.

Paradoksaliai, tačiau Pompėjos urbanistinę struktūrą išsaugojo lava, kadaiše palaidojusi miestą, o Adriano vilą ardė tiek laikas, tiek žmonės... Ji buvo atkasta Renesanso laikais, XVI a., ir sukėlė didžiulį architektų, dailininkų susidomėjimą. Deja, tas neišėjo į naudą – iš šios urbanistinės teritorijos anuomet išvežta daug puikiai išsilaikiusių relikvų. Italų kardinolas, valstybės veikėjas Ippolitas d'Este, pasitelkęs architektą ir archeologą Pirrą Ligorio, aistringai garbinusį Antikos paveldą, nutarė šiame regione statyti savo užmiesčio rezidenciją. Siekdamas, kad ji pranoktų kitų didikų rūmus, liepė demontuoti ir perkelti imperatoriaus Adriano viloje rastas romėniškas marmuro skulptūras. Buvo

įveistas ir puikus, stropiai puoselėjamas terasinis sodas su daugybe baseinų, fontanų, stulbinančių vandens efektais, bet prie to grįšiu kiek vėliau.

Romos viešajame gyvenime vanduo atliko labai svarbų vaidmenį. Garsus amerikiečių kultūros ir technologijų istorikas Lewisas Mumfordas, parašęs išsamią pasaulio miestų istoriją, remdamasis išlikusiais Romos inventoriais nustatė, kad 4-ajame mūsų eros amžiuje čia buvo didžiulis kiekis įvairaus pobūdžio vandens įrenginių. Veikė vienuolika viešųjų pirčių arba termų, iškasta daugiau kaip devyni šimtai privačių, devyniolika tekančio vandens kanalų, septyni šimtai visiems gyventojams prieinamų baseinų, miestiečius džiugino, per kaitrą gaivino daugiau kaip penki šimtai fontanų.⁵ Suprantama, tai pliki skaičiai, bet jie rodo, kad imperijos sostinėje vanduo buvo skiriamas ne vien buitiniams reikmėms, jis atliko ir estetines funkcijas. Nenuostabu, kad vėlesnių epochų architektai žavėjosi romėnų vandens kultūra. Net garsusis klasicizmo architektūros teoretikas, prancūzas Violet le Ducas XIX a. domėjosi romėniškų pirčių (termų) konstrukcija, baseinų, kitų

vandens pramogoms skirtų patalpų vidaus erdvėmis.

...Adriano vilą aplankiau pernai gegužę, pakviestas skaityti paskaitą Romos universiteto Architektūros fakultete. Nusprendžiau kartu apžiūrėti nuo seno mane dominančius architektūros objektus, susijusius su vandens telkiniais. Vieną ankstyvą saulėtą rytą susiruošiau į Tivolį. Nors atstumas nedidelis, vos trisdešimt kilometrų, nusigauti iki vilos užtrunka, iš pradžių tenka vykti traukiniu, po to autobusu į kalną. Pasiekus aukšta siena apjuostą vilos teritoriją, žvilgsniui atsiveria didžiulis tvenkinys, pamažu išryškėja architektūrinio komplekso kontūrai. Kai kurių pastatų liekanos yra išsaugojusios dalį andainyškčių bruožų, vis dėlto išsiaiškinti statinių paskirtį galima, tik pasitelkiant aprašus, todėl patartina iš anksto pastudijuoti literatūros šaltinius.

Visiems, šį tą girdėjusiems apie Romos imperijos kultūrą (juo labiau tiems, kurie skaitė kadaise plačiai nuskambėjusį, Lietuvą dar sovietmečiu pasiekusį prancūzų rašytojos Marguerite's Yourcenar romaną „Adriano memoarai“), yra žinoma, kad Adrianas – vienas iškiliausių Romos imperatorių, garsėjęs įvairiais talentais (beje, ne-

prastas poetas). Tad visagalio, menui neabejingo, gerą skonį turinčio valdovo rezidencija irgi turėjo būti nepriylgstama, išskirtinė. Įspaudai, aptikti ant plytų, liudija, kad visos jos užsakytos vienu metu, į būsimos vilos teritoriją atgabentos 125-aisiais mūsų eros metais.⁶ Buvo pastatyti imperatoriaus rūmai, svečių namai, kareivinės. Visi statiniai sujungti požeminiais koridoriais, kuriais vaikščiodavo tarnai, kad netrikdytų imperatoriaus ir svečių ramybės. Buvo keturios pirtys, vandens baseinas. Vešėjo išpuoselėti sodai su marmuro skulptūromis.

Dabar tai milžiniška griuvėsių teritorija. Nors

Adriano vilos fragmentas

buvau nemažai skaitęs apie šį romėnų architektūros ir urbanistinės paveldo objektą, suglumino realus jo mastas – išpūdingas ir sunkiai aprėpiamas vaizdinys, su kuriuo čia susidūriau, smarkiai skiriasi nuo kitų užmiesčio rezidencijų, matytų įvairiose Europos vietovėse. Net ir dabartinis vilos plotas, nors yra triskart mažesnis už buvusį, stulbina, ypač žingsniuojant pėsčiomis. Pasak šio komplekso struktūrą ištyrinėjusio italų architektūros istoriko Cipriano ir jo kolegų, valdos iš tiesų labiau primena miestą negu kokias nors žinomas provincijos rezidencijas.⁷ Nekeista, kad vilos teritorijoje apžiūrinėjant gausybę architektūros liekanų, užklupo pavakarė, nors atvykau iš ankstyvo ryto.

Imperatorius pasistatė dvejus rūmus – vienus šaltesniam metų laikui, kitus kaip vasaros rezidenciją. Panoramoje išsiskyrė jų kupolai, kurių dalys išlikusios ir šiandien.

Statyta, taikant pačius naujausius romėnų inžinerijos ir hidraulikos išradimus, dalis jų taip ir liko nepranokti per visą civilizacijos istoriją. Imperatorius pageidavo, kad jo valdose nieko netrūktų pačioms įvairiausioms laisvalaikio pramogoms, liepė įrengti daugybę vandens rezervuarų ir baseinų, iš kurių vienas iki šiol pasitinka vilos lankytojus. Bene daugiausia pastangų ir išradingumo pareikalavo garsusis „Jūros teatras“ su atvirais kanalais, grotomis, baseiniais, į kuriuos požeminiais kanalais pumpuojamas vanduo stulbindavo veržliomis kaskadomis, dinamiškai kintančiais vaizdiniais, teikusiais ramybės pojūtį. Apsilankius „Jūros teatro“ griuvėsiuose, nesunku įsivaizduoti, kuo mėgavosi romėnų imperatorius ir jo svečiai. Erdvę užliejantys šviesos ir šešėlių efektai vaizduotėje virsta galingais srūvančio, putojančio, šniokščiančio, kanalus ir baseinus užplūstančio vandens srautais.

„Jūros teatro“ liekanos

Nors inžinerinių „Jūros teatro“ įrenginių nebėra, tačiau išlikęs grakštus portikas su skulptūrų liekanomis, puslankiu supantis vieną iš baseinų. Ši vilos dalis palyginti neblogai išsilaikiusi.

Moderniosios architektūros guru Le Corbusier egzaltuotai žavėjosi senovės Romos architektūriniais ir urbanistiniu paveldu, mėgo daryti jo eskizus. Romėnus laikė didžiausiais senųjų laikų architektais, iš kurių turėtų mokytis modernių miestų projektuotojai. Savo knygose aptarė romėniškus planavimo ir architektūrinės sąrangos principus, ypač gyrė Adriano vilą, pasak jo, tai „*pirmasis didelio masto vakarietiško planavimo pavyzdys*“.⁸ Tvirtino, kad šis statinių kompleksas iki kaulų smegenų romėniškas, tačiau tuo atžvilgiu Le Corbusier klydo. Adrianas, beje, matęs nemažai pasaulio, siekė, kad viloje atsispindėtų įvairių kultūrų pasiekimai, – buvo įrengtas graikiškas teatras, netrūko vizualinių užuominų į Egipto dievybes. Vila turėjo priminti imperatoriaus žygius ir keliones po svetimus kraštus, todėl dalis statinių priminė egzotiškus architektūrinius milžiniško dydžio „suvėnyrus“.⁹

Nesuklystume pasakę, kad modernizmo ideologas šios vilos struktūroje įžvelgė ne tai, kas joje iš tiesų buvo,

Gamtos fontanas d'Este viloje

Autoriaus nuotraukos

bet kuo jis besąlygiškai žavėjosi. Pabrėžė šio komplekso vienovę, nors Adriano vilos konfiguracija gerokai prasiplenkia su įprastinėmis romėniško planavimo taisyklėmis. Čia, užmiestyje, imperatorius ir jo valią įgyvendinantys architektai galėjo nevaržomai eksperimentuoti, kurdami naujus architektūros derinius su gamtos fenomenais ir topografija. Le Corbusier knygoje „Naujos architektūros link“ pateikė keletą Adriano vilos planų ir eskizų, bet pačiam objektui skyrė vos keletą pastraipų, tad sunku pasakyti, kokį įspūdį statinių kompleksas jam iš tiesų padarė, juoba kad Romoje architektas lankėsi vos keturis kartus. Matyt, labiau negu architektūros paveldas jam rūpėjo romėnų urbanistinio projektavimo principai, tarsi priešprieša kitų tarpsnių architektūros kanonams, kuriuos modernistas atvirai niekino. Gali būti, kad Le Corbusier minėtame traktate užsiminė apie Adriano vilą, vien bandydamas sustiprinti kai kuriuos bendresnius savo teiginius apie moderniosios architektūros tariamą pranašumą prieš ankstesnių epochų projektavimo praktiką.

Kad ir kaip žavėčiausi klasikinės architektūros paveldu, dabartinis vilos vaizdinys daro keistai dviprasmišką įspūdį. Susidūriau su reiškiniu, kuris literatūroje nere-

tai vadinamas griuvėsių spindesiu. Suvokdamas, kad matau buvusio didingo grožio likučius, mėginau mintyse rekonstruoti numanomą komplekso vaizdinį, tačiau nesėkmingai, nes griuvėsių įtaiga vis tiek galiausiai nugalė. Baseinuose užsistovėjęs vanduo, nors neskleidžia puvėsių kvapo, norom nenorom primena, kad prieš akis slenka fragmentiški mirusios kultūros šėšėliai.

Renesansiški vandens ir augmenijos kerai

Nuo Adriano rezidencijos iki d'Este vilos atstumas nedidelis – vos keturi kilometrai. Įėjimas į ją iš gatvės neatrodo labai įspūdingas. Greta

bažnyčios įsispraudusio statinio (buvusio vienuolyno) fasadas mažai kuo skiriasi nuo aplinkinių pastatų, neatrodo masyvus. Peržengęs *palazzo* slenkstį, perėjęs erdvų kiemą, supamą skliautuotų arkų, atsidūriau išpuoselėtuose pagrindinių rūmų apartamentuose, skoningai dekoruotuose freskomis, reljefais, skulptūromis. Vis dėlto tikrąjį rūmų mastą suvokiau, tik tada, kai išoriniais laiptais leidausi į sodą.

Kardinolas Ippolitas d'Este statyti vilą ėmėsi, praėjus dešimtmečiui po to, kai prarado viltį užimti popiežiaus sostą ir 1550 m. tapo Tivolio gubernatoriumi. Jaunystę praleidęs Prancūzijoje, karaliaus Pranciškaus I dvare, ten nusiūstas kaip diplomatas, mėgavosi visais malonumais, prienamais aukščiausiems visuomenės sluoksniams. Beje, įdomią ir intriguojančią kardinolo karjerą detalčiai aprašė istorikė Mary Hollingsworth knygoje „Kardinolo skrybėlė: pinigai, ambicijos ir namų ūkis renesansiniuose rūmuose“, pateikdama pikantiškų detalių apie Ippolito ir karaliaus draugystę, sutvirtintą bendrų pomėgių, tarp kurių buvo medžioklė, tenisas, lošimas, dailios moterys...¹⁰

Vilos statyba gerai apgalvota iš anksto, sumanymui įgyvendinti pasitelktos ryškios to meto asmenybės – kardinolo rūmų architektas Albertas Galvani's ir Pirras Ligorio, atlikęs kasinėjimus įvairiuose romėnų architektūros objektuose, tyrinėjęs ir Adriano vilos urbanistinę struktūrą, santykį su kraštovaizdžiu. Kai kurių autorių teigimu, būtent šis architektas suprojektavo visą rezidenciją, pranokstančią kitas XVI a. vilas.

Rūmų sales dekoravo pustuzinis iškiliausių Romos manierizmo dailininkų. Jiems bebaigiant darbus, užsakovas 1577 m. mirė. Kompleksu ėmė rūpintis kardinolo sūnėnas Luigis, tačiau po netikėtos jo mirties rūmai ir sodas keliolika metų stovėjo apleisti, kol Tivolio gubernatoriumi tapęs kardinolas Alessandro d'Este ryžosi prikelti juos naujam gyvenimui. Pakoregavo originalų planą, pasitelkė kai kurias vandens įrenginių naujoves, atkūrė sodo augmeniją. Vėlesniais amžiais vila, vėl netekusi rūpestingų valdytojų, stūksojo apleista. Dalis skulptūrų išgabenta ir parduota. Vienu metu rezidencijoje buvo apsistoję prancūzų kareiviai... Nuo pražūties rūmus ir sodą išgelbėjo kardinolas Gustavas von Hohenlohe, juos įsigijęs XIX a. pabaigoje. Po Pirmojo pasaulinio karo vilą perėmė Italijos vyriausybė, suvokdama neeilinę šio komplekso vertę, tęsė restauravimo darbus...

Tiek bažnyčia, tiek vienuolynas buvo pastatyti ant uolos, tačiau kardinolas Ippolitas d'Este nusprendė iš esmės pertvarkyti visą jam atitekusią teritoriją. Itin daug rūpesčių kėlė sodo ir gausybės fontanų aprūpinimas vandeniu. Iš pradžių buvo suprojektuotas akvedukas, turėjęs tiekti vandenį iš Sant Angelo kalno, tačiau veikiai paaiškėjo, kad rūmams ir sodui tokio kiekio nepakanka. Tada iškastas požeminis kanalas, kuriuo vanduo į vilą tekėjo tiesiai iš gretimoms upės.

Žvelgiant iš vidaus, pastatas atrodo milžiniškas, tačiau jo eksterjeras santūrus. Visa teritorija suplanuota netaisyklingos formos, tokį sprendimą architektams padiktavo čia anksčiau buvusio vienuolyno pastatų išdėstymas, kurio teko paisyti. Tačiau kai kurios teritorijos dalys esmingai pertvarkytos – suformuotas

į sodą atsiveriantis šlaitas, o senoji miesto siena tapo atrama vešliai apželdintoms terasoms. Sodą su gausybe baseinų, fontanų, grotų įrengė kraštovaizdžio ir parkų meno žinovai. Skulptoriai dekoravo sodo erdves stilingomis statulomis, kurios nenublanksta net šalia antikinio meno vertybių, atgabentų iš Adriano vilos. Paskiausiai įrengtas Drakono fontanas. Mirus kardinolui, darbai sustojo. Neptūno fontanui numatyta skulptūra vėliau atsidūrė po Gamtos fontano kaskadomis.

Kad ir kaip sudėtingai klostėsi d'Este vilos likimas, šis įstabus paminklas išsaugojo visus esmingiausius renesansinius bruožus, tarp jų vandens ir sodų estetiką. Skoningą, subalansuotą architektūrą papildė puikiai suprojektuoti, kruopščiai prižiūrimi sodai su įspūdingais vizualiniais ir akustiniais efektais. Karštomis vasaros dienomis atgaivą ir prieglobstį nuo alinančios saulės, kuri pietų klimato sąlygomis būna itin negailestinga, teikė fontanai. 1580 ar 1581 m. vi-loje apsilankęs iškilius prancūzų filosofas Michelis de Montaigne'is ne tik perprato, kad šių rūmų vėsinimo sistema įrengta pagal romėnų technologijas, bet ir susižavėjo neišsenkamais estetiniais reginiais, nuotaikingu vandens žvilgesiu baseinuose, kuriuose nardo margaspalvės žuvys, pursloja, putoja, aukštyn į viršų šauna fontanai... Nors darbai vi-loje buvo dar nebaigti, išvalgus prancūzas puikiai suprato šio renesansinio projekto prasmę ir vertę.

Jau atlikta nemažai tyrimų, surinkta duomenų apie tai, kaip sodų ir parkų menas buvo puoselėjamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų dvaruose, deja, išvalgių, detalių aprašymų, kokia sodų ir vandens estetika klestėjo mūsų krašte, neturime. Juo labiau negalime pasigirti drąsesniais bandymais visapusiškai atkurti kadaise sunykusį ar suniokotą tokių objektų grožį. Beldžia atsargiai puoselėti viltį, kad Lietuvoje išlikusius dvarus prikeltum naujam gyvenimui (šioje srityje jau nemažai pasiekta), bus rūpinamasi ir jų teritorijose kadaise puoselėtais parkais bei sodais. Nors

Lietuvos klimatas (ir kai kurios kitos aplinkybės) neleidžia siekti tokios išpūdingos vandens estetikos, kočia būdinga italų renesansui ir barokui, retsykiausiai ambicingų iniciatyvų vis dėlto atsiranda. Prieš keletą metų plačiai nuskambėjo idėja atkurti istoriniais tyrimais pagrįstą barokinį Vilniaus Sapiegų rūmų parką. Turėjome realią galimybę įgyvendinti prasmingą Antakalnio *genius loci* atkūrimo projektą, tačiau bene įnirtingiausiai tam pasipriešino... vietos „bendruomenė“, pasisakiusi už dabartinio *status quo* išlaikymą ir palaidojusi viltį atkurti vertingą kultūros paveldą. Kaigi, pagal Jurgį ir kepurė...

Kamilė UŽDAVINIENĖ. *Pievų kalbėjimas*. 2022. Cianotipija

- ¹ Išskirtiniai fontanai Lietuvoje – vandens šokį, šviesas ir muziką apjungiantys meno kūriniai <https://www.delfi.lt/keliones/po-lietuva/isskirtiniai-fontanai-lietuvoje-vandens-soki-sviesas-ir-muzika-apjungiantys-meno-kuriniai.d?id=81916689>. Žiūrėta 2020-12-06.
- ² L. Mumford. *The City in History*. NY: Harcourt, 1989 (1961), p. 218.
- ³ L. Cipriani, J. Garcia-Leon, F. Fantini, “From the General Documentation of Hadrian’s Villa to Design Analysis of Complex Cupolas: A Procedural Approach”, *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, Vol XLII-2/W15, 2019/ 27th CIPA International Symposium „Documenting the past for a better future,” 1-5 September 2019, Avila, Spain.
- ⁴ P. Pensabene, F. Antonelli, L. Lazarini, C. Cancelliere, “Provenance of marble sculptures and articles from so-called *Canopus* and other buildings of “Villa Adriana” (Hadrian’s villa, Tivoli, Italy), *Journal of Archaeological Science*, 39 (2012), p. 1332.
- ⁵ L. Mumford. *The City in History* NY: Harcourt, p. 236.
- ⁶ A. C. Cacciavillani, N. M. Margiotta, C. Mazzanti, “Historical Knowledge of the Accademia in Villa Adriana of Tivoli: The Building in the Hadrian Era”, Proceedings of 5th International Congress on “Science and Technology for the Safeguard of Cultural Heritage in the Mediterranean Basin”, Vol 1. *Resources of the Territory*, Istanbul, Turkey, 22-25 November, 2011.
- ⁷ Cipriani et al.,
- ⁸ Le Corbusier. *Toward A New Architecture*. Translated by F. Etchells. New York: Dover, 1986, p. 199.
- ⁹ A. Grafton, G. W. Most and S. Settis, Eds. *The Classical Tradition*. Boston: Harvard UP Press, 2010, p. 418-419.
- ¹⁰ Mary Hollingsworth. *The Cardinal’s Hat: Money, Ambition and House-keeping in a Renaissance Court*. Profile Books, 2004.

Iš Vilniaus keliaudami Šilutės link, jaučiame, kad Lietuva keičiasi. Daugėja pastatų su vokiškos architektūros bruožais, miškų ir pievų spalvos atrodo šiek tiek kitokios. Lietuvos botanikai fitogeografai šį jausmą irgi patyrė, labai tiksliai aprašė skirtingų rūšių paplitimą Lietuvoje, pastebėję, kad keliaujant iš vakarų į rytus, iš pietų į šiaurę (arba atvirkščiai) vienus augalus keičia kiti. Tam tikrose vietose aiškiai matyti rūšių arealų ribų susitelkimas. Pagal jas mokslininkai išskiria Lietuvos botaninius geografinius padalinius. Akivaizdžiausi, žinoma, sumedėjusių augalų (medžių ir krūmų) paplitimo pokyčiai. Šalies pietinę ir šiaurinę juostas atskiria paprastojo skroblo (*Carpinus betulus*), o rytinį ir vakarinį posektorius – karpotojo ožekšnio (*Euonymus verrucosus*) paplitimo ribos. Keliaudami į vakarus nejučia kertame šiuos geografinius padalinius, pervažiuojame menamą Prūsijos sieną ir atsiduriame Mažojoje Lietuvoje. Šilutė, arba Šilokarčema (vok. *Heydekrug*), buvęs Šilutės apskrities centras, pasitinka išskirtine tarpukario architektūra. Ir čia, ir užmiestyje ore tvyro sūrios jūros ir gėlių marių nuojauta. Nuo kelio matyti pievos su stovinčio vandens ežerėliais, pelkėti krūmynai. Artėjant prie Kuršių marių, išnyra pakrančių nendrių ir meldų

TAI TURĖJO BŪTI STEBUKLINGAS MIŠKAS

Aplink stūksojo sidabriniais plaukais, žaliomis samanomis apaugusios kolonos, kokių niekada nebuvo matęs, aukštyn augančios šakos, susipynusios į tankumyną. Aš nežinau, ar tai, kas ten augo, buvo buikai, o gal tai, ką išgyvenau, mano atmintis sumaišė su kitais vaizdais (aš to niekada nebegalėsiu patikrinti, nes jau seniai viskas iškirsta, liko tik keletas varganų medelių), bet tai turėjo būti stebuklingas miškas, kokio ten, pas mus šiaurėje, nerasi.

Hermanas Zudermanas. „Mano jaunystės vaizdų knyga“

sąžalynai, kuriuose gausiau nei kitur Lietuvoje auga melsvasis mieldas (*Schoenoplectus tabernaemontani*) ir pajūrinis liūnmeldis (*Bolboschoenus maritimus*), mėgstantys druskingumą. Tiktai čia, Karaliaus Vilhelmo kanalą supančiose pelkėse, veši pajūrinis sotvaras (*Myrica gale*). Pajūryje ir Kuršių nerijoje veši labai reti, jūrinį klimatą mėgstantys augalai – tyru linė erika (*Erica tetralix*), ankstyvoji smilgenė (*Aira praecox*), blizgantysis snaputis (*Geranium lucidum*), pajūrinė zunda (*Eryngium maritimum*).

Žinios apie Mažosios Lietuvos augalus mus pasiekia iš kalbinių „arealų susikirtimo ruožų“ – lietuvių Lauryno Ivinskio (1810–1881), Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos (1771–1849) rankraščių, Kionigsbergo (Karaliaučius, dab. Kaliningradas) universiteto botanikų veikalų, pavyzdžiui, Johannesas Abromeitis (1857–1946) parengė Prūsijos floros, Karlas Heinzas Paulas – Kuršių nerijos tyrimų monografiją. Šilutės rajone esanti Aukštumalos pelkė yra pirmoji pasaulyje aukštapelkė, kurią mokslinėje monografijoje (*Über die Vegetation und Entstehung des Hochmoors von Augstumal im Memeldelta mit vergleichenden Ausblicken auf andere Hochmoore der Erde*) 1902 m. aprašė Carlas Albertas Weberis (1856–1931).

Kionigsbergo senamiestis, universitetas su visais archyvais ir herbariumu buvo sunaikinti per oro antskrydžius 1944 m., o 1945-aisiais per ilgą apgultį beveik 90 proc. miesto sulyginta su žeme. Nedidelė botanikų surinktos medžiagos dalis publikatų pavidalu išliko kituose pasaulio herbariumuose. Kad Kionigsbergas buvo stiprus augalų mokslo centras, byloja išlikę leidiniai, straipsniai, nuotraukos, mokslininkų susirašinėjimas. Vienas iš universiteto botanikų veiklos liudytojų – Hugo Šojaus herbaras, saugomas Šilutės muziejuje. Šojus (Hugo Scheu, 1845–1937) ėjo aukštas pareigas valstybinėse institucijose, plėtojo labdaringą veiklą – buvo Šilutės mecenatas, priklausė įvairioms visuomeninėms Prūsijos organizacijoms, susivienijimams. Dvarininkas, pasak istoriko Dariaus Barasos, siejo save su platesne Rytų Prūsijos erdve, nors buvo įsigijęs Lėbartų, vėliau ir Šilutės dvarus, iki gyvenimo pabaigos palaikė artimus ryšius su gimtąja Klaipėda. Dalyvavo Lietuvių literatūros draugijos (vok. *Litauische literarische Gesellschaft*, 1879–1923) veikloje Tilžėje, mokėjo lietuvių kalbą, rinko lietuvių tautosaką, kitą etnografinę medžiagą. Remdamas mokslo draugijų veiklą, kviesdavo tyrėjus apsistoti

jo dvare, kartu dalyvaudavo ekspedicijose, gilino savo žinias, nuolat pildė Klaipėdos krašto augalų rinkinį, tikslino gyvūnų sąrašą. Tokį aktyvumą iš dalies lėmė asmeninė tragedija – pagimdžiusi trečią vaiką, mirė žmona. Paguodos ir nusiramino našlys ieškojo, dalyvaudamas organizacinėje, visuomeninėje veikloje, rinkdamas herbariumus.

1922 m. Šojui suteiktas Karaliaučiaus universiteto filosofijos garbės daktaro ir laisvųjų menų magistro laipsnis.

Pamario gamtos ir kultūros tyrėjas, biologas Egidijus Bacevičius mano, kad Šojaus herbariumą galėjo sudaryti daugiau kaip 3 000 lapų. Augalai surinkti 1850–1912 m., tai seniausias žinomas Mažosios Lietuvos herbarų rinkinys. Įrašai ant herbariumo lapų rodo, kad pavyzdžiai buvo sunumeruoti, yra išlikusių aplankų su augalų šeimų pavadinimais. Neaišku, kokia tvarka dėliota kolekcija, kokia taksonomine sistema remtasi. Šiuo metu augalai sudėti atsitiktinai, nesuskirstyti į aplankus pagal šeimas. Daugiausia augalų surinkta Klaipėdos krašte, etiketėse įrašytas herbaro pavadinimas – *Flora des Kreises Memel* (liet. Klaipėdos krašto flora). Yra pavyzdžių, įsigytų mainais arba parsivežtų iš kelionių

po Vakarų Prūsiją, Vokietiją, Šveicariją, Norvegiją. Išdžiovinti augalai prie popieriaus lakštų pritvirtinti juostelėmis, dešiniajame lakšto kampe, apačioje, priklijuotos etiketės, kuriose nurodytas rūšies vardas lotynų ir vokiečių kalbomis, augimvietė, radimvietė, data, įvardytas rinkėjas ir apibūdiniojas. Išlikusios kolekcijos dalies etiketėse dažniausiai nurodyta H. Scheu pavardė. Deja, dėl nežinomų priežasčių rinkinys ne iki galo tinkamai etiketuotas. Nemažai priklijuotų etikečių tuščios, o vadinamųjų lauko etikečių herbariumo lapuose išvis nėra – tokie pavyzdžiai neturi mokslinės vertės, nes neaišku, nei kur, nei kada jie surinkti. Kolekcijoje esama augalų, kuriuos rado ir aprašė kiti rinkėjai – Kionigsbergo botanikai Johannas Xaveras Robertas Caspary (1818–1887), Johannesas Abromeitis, Emilis Friedrichas Knoblauchas (1864–1936), Carlas Augustas Patze (1808–1892).

Didelė Šojaus herbariumo dalis sunyko sovietmečiu, kai Šilutės dvaras buvo atiduotas žemės ūkio mokyklai. Dvaro bibliotekos knygos ir didžioji archyvo dalis perleista Lietuvos mokslų akademijos bibliotekai, bet gamtos kolekcija nesaugota. Herbariumas naudotas mokymo tikslais – etiketės užklijuotos, kai kurie pavyzdžiai

išimti iš originalių lapų. Išlikęs etnografinis Šojaus rinkinys saugomas Šilutės Kraštotyros muziejuje. Dvaro kapinės, kuriose ilsisi ir Hugas Šojus, sovietmečiu tapo laisvu žemės sklypu, kuris priskirtas Hidraulinių pavarų gamyklos teritorijai. Čia pastatyti sandėliai. Kapinės atkurtos tik po 1990-ųjų.

Šojus laikėsi nuomonės, kad mokytojas yra pagrindinė figūra, lemianti vėlesnį mokinių polinkį pažinti gamtą, tirti ir puoselėti aplinką. Vienas iš unikalių Šojaus

Iš Hugo Šojaus herbaro

Iš Ernsto Waldhauerio piešinių atlaso

rankraščių, saugomų Vrublevskių bibliotekoje, yra gamtos pažinimo sąsiuvinis. Kiekviename puslapyje vaikiška rašysena apibūdinami Klaipėdos krašto gyvūnai, nemenka dalis skirta botanikai. Augalai pavaizduoti anomiškai tiksliai, yra lengvai atpažįstami, ryškiaspalviai. Šojus laiške Kionigsbergo profesoriui botanikui Johannesui Abromeičiui išreiškė susirūpinimą dėl nepakankamo botanikos mokymo, apgailestavo, kad pirmenybė teikiama sportui, augalų stebuklai mokiniams praslysta pro akis. Prisiminė savo gamtos pažinimo ir piešimo mokytoją Klaipėdos gimnazijoje Ernstą Gustavą Juliusą Waldhauerį (1814–1883), skatinusį stebėti augalus, rinkti herbariumą. Paminėjo ir išpūdingą Prūsijos augalų piešinių atlasą, kurį sudarė jo mokytojas, tačiau taip ir neišleido. Šojus vylėsi, gal pasikeitus spausdinimo technologijoms, būtų galima tai padaryti už prieinamą kainą. Waldhauerio spalvotų botanikos piešinių (1853) atlasą (*Pflanzen-Atlas, enthaltend die Darstellung sämtlicher in der Provinz Preussen vorkommenden, phanerogamischen Feldpflanzen, gezeichnet von Rector E. G. I. Waldhauer, Lehrer an der höhern Bürgerschule zu Memel*) 2007 m. įsigijo VU biblioteka. Tai tas pats rankraštis, kuris po mokytojo mirties priklausė Šojui.

Šilutiškis rašytojas Hermanas Zudermanas (Hermann Sudermann, 1857–1928) rašė: „*Bandžiau pavaizduoti savo lietuviškos tėvynės gamtą. [...] Iš jos šilų ir pelkių kyla Sarmatijos lygumos veidas. Čia, aplink Elbingą* [dabar Lenkija – aut. past.], *pirmą kartą atvėrė man savo stebuklus derlingų vokiškų pakraščių žemių platybės, vokiško lapuočių miško švelnumas. [...] Aišku, be vadovo ir be mokslo žinių, akis čia nieko nemato.*“

Šiuolaikiniai žmonės gyvenimo keliu eina panašiai kaip ir vaikštinėdami po gamtą. Skuba iš taško A į tašką B, retai kada išklysta iš tako, sustoja, apsisuka ir grįžta atgal. Botanikai vaikšto šiek tiek kitaip. Angliškas terminas *botanizing* kol kas neturi tinkamo lietuviško atitikmens. Šiandien galime tik įsivaizduoti, kaip Kionigsbergo botanikai kartu su Šojumi vaikštinėjo, tupinėjo, gal net ropinėjo po žemažoles pievas, ieškodami varpenių (*Botrychium*). Toldami

nuo jūros, eidami per baltąsias kopas tikriausiai matė su vėju besigalynėjančias smiltynines rugia-veides (*Leymus arenarius*), pajūrines smiltlendres (*Ammophila arenaria*), kopinį eraičiną (*Festuca sabulosa*). Palikę vėją už nugaros, patekdavo į pilkąsias kopas, kuriose žolynai labiau susivėrę, daugiau kopinio eraičino, smėlyninio šlamučio (*Helichrysum arenarium*), kalninės austėjos (*Jasione montana*), skėtinės vanagės (*Hieracium umbellatum*). Dar labiau toldami nuo kranto, į botanizires ar herbariuminius aplankus rinkdavo juodosios varnaugės (*Empetrum nigrum*), lanksčiosios šluotsmilgės (*Deschampsia flexuosa*) pavyzdžius, prisėsdavo pailsėti beržų ir pušų miško pakraštyje. Tokia menkai varijuojanti atsikartojančių juostų kaita būdinga ne tik Baltijos pajūriui, bet ir Kuršių nerijai.

Žvelgiant globaliai, mūsų krašto augalija priklauso siaurinei netropinei juostai, o flora (jos rūšių įvairovė) – Holarktinei karalystei (aukščiausias floristinio rajonavimo rangas). Lietuva yra Vidurio Europos floristiniame regione, kur dominuoja plačialapiai vasaržaliai miškai. Pas mus tai ažuolynai su liepomis, guobomis, klevais, skroblais, rečiau – uosynai, liepynai. Tarp jų įsiterpusios pievos, šlapynės, pelkės. Smėlėtus šlaitelius ir mažyčius ežerokšnius, iš šlaitų besisunkiančius šaltinius supa įvairiausi augalai. Profesionalių botanikų ir gamtininkų mėgėjų darbas yra visą tą florą fiksuoti, o sukauptas žinias perduoti ateities kartoms.

Vilniaus fotografijos meno centro suskaitmeninta Hugo Šojaus kolekcija leis ne tik pažvelgti į istorinę Klaipėdos krašto augalų įvairovę, bet ir papildyti duomenis apie retų bei apyrečių jų rūšių paplitimą. ■

Šis pasakojimas yra Vilniaus fotografijos meno centro (VFMC) „7:14“ projekto „Hugo Šojaus herbariumo studija'22“ dalis. Projektą remia Lietuvos kultūros taryba. VFMC „7:14“ – nepriklausoma fotografijos ir vizualinės kultūros tyrimų platforma, skirta apmąstyti vietos dvasią ir vaizdinę kultūrą, pasitelkiant meninius tyrimus, interviu, kuratorinę veiklą. Fotografijos centras įsikūręs Vilniuje, vietovėje, kurioje trumpiausia diena metuose trunka 7 val. 14 min.

Rengiu spaudai išeivijos istoriko Algirdo Martyno Budreckio (1937–2000) rinktinių tekstų knygą. Autorius žinomas – Vilniuje 2020 m. pakartotinai išleista jo monografija „Algirdas. Senovės Lietuvos valstybininkas: jo veikla ir darbai“, 1981 m. paskelbta JAV, o 1995 m. – knyga „Vilniečių veikla išeivijoje“. Tačiau tai tik maža Budreckio kūrybinio palikimo dalis. Kelis šimtus jo straipsnių publikavo išeivijos periodika – *Karys, Vytis, Ateitis, Metmenys, Mūsų Vytis, Garsas, Draugas, Darbininkas, Dirva, Keleivis, Tėvynė, Nepriklausoma Lietuva, Į Laisvę, Tėvynės sargas, Naujoji viltis* ir kt. Pats jis redagavo žurnalus *Bridges, Naujoji viltis*, laikraštį *Tėvynė...* Buvo aktyvus politinio ir visuomeninio gyvenimo dalyvis – priklausė Vyriausiajam Lietuvos išlaisvinimo komitetui (VLIK), Amerikos lietuvių tautininkų sąjungai (ALTS), buvo nuolat renkamas į JAV Lietuvių bendruomenės, Susivienijimo lietuvių Amerikoje (SLA), Lietuvos Vyčių, Bostono lietuvių piliečių draugijos, Vilniaus krašto lietuvių sąjungos, kitų išeivijos organizacijų vadovaujančias grandis.

Budreckis 1963 m. baigė *Rutgers* universitetą, ten įgijo filosofijos daktaro laipsnį (1965). Apgynė istorijos daktaro disertaciją *Polish Jacobins – The Influence of the French Enlightenment on Polish Intellectuals*. Kiti svarbesni Budreckio veikalai – *The Lithuanian National Revolt 1941* (1968), *The Soviet Occupation and Annexation of Lithuania* (1968), *The Lithuanians in America 1961–1795* (1976), Susivienijimas lietuvių Amerikoje: 90 metų istorija (1976), *Lithuanian Resistance, 1940–1952* (1984), *Liberation Attempts from Abroad* (1984), *Eastern Lithuania* (1985), *Introduction to the History of Lithuania* (1986) etc.

Yra prisidėjęs ir prie Lietuvos nepriklausomybės įtvirtinimo – 1990 m. birželio mėn., kai Lietuva nelengvai kovojo dėl tarptautinio atkurto nepriklausomybės pripažinimo, Budreckis, kaip VLIK'o atstovas, lydėjo Lietuvos užsienio reikalų ministrą Algirdą Saudargą ir jam talkino diplomatinuose susitikimuose Skandinavijos valstybėse.

Kultūros barų skaitytojams pateikiamas Algirdo Budreckio straipsnis „Baltijos valstybių klausimas Antrojo pasaulinio karo metais“ – būsimosios jo knygos dalis. Paaiškinimai, komentarai, anglišių citatų vertimai pateikti sudarytojo.

Vidmantas VALIUŠAITIS

Algirdas Mykolas BUDRECKIS

BALTIJOS VALSTYBIŲ KLAUSIMAS ANTROJO PASAULINIO KARO METAIS

Vakarų sąjungininkų laikysena Antrojo pasaulinio karo metais Baltijos valstybių atžvilgiu Lietuvai lėmė nelaimę. Vakariečių politika buvo nevaisinga, o sovietai savo politikos tikslų pasiekė. Nesėkmė, kaip ir pergalė, yra pamokanti, tad vertėtų panagrinti vakariečių politiką, nes Antrojo pasaulinio karo klaidos sukūrė dabartinę [straipsnis paskelbtas 1969 m. – V. V.] padėtį Lietuvoje.¹

Slapti sovietų ir nacių sandėriai sudarė Krekliui galimybę užimti Estiją, Latviją ir Lietuvą. Kariaudamas Vakaruose, Hitleris paliko Stalinui laisvas rankas 1940 m. vasarą inkorporuoti Baltijos valstybes į Sovietų Sąjungą. Faktiškai Stalinas tykojo užgrobti daugiau žemių, net artimo sėbro sąskaita – dėjo viltis, kad Vokietija nusialins kovoje su angliais ir prancūzais. Vis dėlto apsiriko, manydamas, kad karas,

viena vertus, išsekins Angliją su Prancūzija, antra vertus, nukamuos Hitlerį. 1940 m. gruodžio mėnesį fiureris davė nurodymą rengtis operacijai *Barbarosa*. 1941 m. birželio 22 d. šarvuotos Trečiojo Reicho divizijos pajudėjo į Rytus. Sovietų Sąjunga buvo nenoromis įvelta į Antrąjį pasaulinį karą kaip „kapitalistų sąjungininkė“!

Karas priverčia visus, turinčius bendrą priešą, tapti sąjungininkais. Komunistas Stalinas turėjo bendradarbiauti su kapitalistais Rooseveltu ir Churchilliu. Karo metais kelis kartus iškilo Baltijos valstybių klausimas, nes Vakarų sąjungininkai – Jungtinės Amerikos Valstijos ir Didžioji Britanija – nepripažino Baltijos valstybių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą, oficialiais Estijos, Latvijos ir Lietuvos atstovais tebelaikė šių šalių diplomatus.

JAV prezidentas Rooseveltas ir anglų ministeris pirmininkas Churchillis 1941 m. rugpjūčio 14 d. paskelbė Atlanto Chartą, kurioje be kita ko pareiškta: „Antra, jie nepageidauja jokių teritorinių pakeitimų, kurie nesiderina su teritorijų gyventojų laisvai išreikšta valia. Trečia, jie respektuoja visų tautų teisę pasirinkti sau valdžios formą ir pageidauja, kad suverenios teisės ir savivalda būtų grąžintos toms tautoms, kurios smurtu buvo užimtos.“

Per pirmąją sąjungininkų konferenciją 1941 m. rugsėjo mėnesį Londone, Sovietų Sąjunga pritarė Atlanto Chartos principams. Pasak ambasadoriaus Maiskio,² SSRS gina kiekvienos tautos teisę į nepriklausomybę ir savo krašto teritorinį integralumą, kiekvienos tautos teisę pasirinkti tokią visuomeninę santvarką ir valdžios formą, kokia jai tinka ir yra reikalinga tautos ūkinei, kultūrinei gerovei (1). Litvinovas³ čiulbėjo tą patį, kai 1942 m. sausio 1 d. pasirašė Jungtinių Tautų Deklaraciją (2). Tačiau jų žodžiai buvo apgaulė.

Ką Stalinas iš tikrųjų galvoja apie tautų apsisprendimo teisę, paaiškėjo anglų užsienio reikalų ministrui Anthony'ui Edenui,⁴ kai 1941 m. gruodžio mėnesį jis nuvyko į Maskvą tartis dėl abipusės paramos. Mat Churchillis žadėjo pagalbą Sovietų Sąjungai, o bendri kariniai veiksmai reikalavo, kad būtų

pasiektas politinis susipratimas tarp sąjungininkų. Reikėjo pasirašyti anglų ir sovietų sutartį, kad būtų galima pradėti antrą frontą prieš Hitlerį.

Anglų delegacija buvo nusiųsta į Maskvą derėtis su sovietais. Pirmame pasitarime Kremliuje Stalinas smulkiai išdėstė Edenui, kokias pokarines sienas jis norėtų nustatyti Europoje. Generalisimas reikalavo 1940 m. pabaigos sienų, t. y. visų teritorijų, kurias pagrobė, susidėjęs su Hitleriu, taigi Baltijos valstybių.

Atsiminimuose Anthony's Edenas anglų delegacijos reakciją į Stalino reikalavimus apibūdino taip: „*Kilo sunkumų, kai rusai pareiškė reikalavimą, kad mes pripažintume jų 1940 metais įvykdytą Estijos, Latvijos ir Lietuvos užgrobimą. Mes buvome prisiekę nesuteikti de jure pripažinimo jokios valstybės padėties pasikeitimui. Net jei būtume norėję, negalėjome to padaryti. Mes negalėjome atiduoti Baltijos valstybių aukso, deponuoto Didžiojoje Britanijoje. Juo labiau negalėjome grąžinti laivų, kurie dabar sudarė mūsų laivininkystės dalį. Tuo metu rusai nerodė jokių ženklų, kad jie būtų linkę prisidėti prie mūsų susitarimo. Jie tik prieštaravo ir reikalavo Baltijos valstybių klausimą būtinai išsiaiškinti prieš santykių pagerinimą*“ (3).

Churchillis savo atsiminimuose atskleidė faktą, kaip Stalinas, antrą kartą susitikęs su Edenu 1941 m. gruodžio 17 d., „*darė spaudimą, kad Jo Didenybės vyriausybė nedelsdama pripažintų būsimas SSRS sienas, ypač sovietų teisę į Baltijos valstybes... Jis dėstė, kad į bet kokį anglų ir sovietų susitarimą jie žvelgs būtent iš šio taško*“ (4).

Edeno raportą Churchillis pristatė anglų ministrų kabineto svarstymui. Kabinetas atmetė Stalino reikalavimus, kaip nesiderinančius su Atlanto Chartos principais, kuriems ir Sovietų Sąjunga buvo pritarusi. Churchillis 1941 m. gruodžio 20 d. telegramoje Edenui įspėjo užsienio reikalų ministrą apie Stalino pretenzijas į Baltijos valstybes: „*Kreiptis į prezidentą Rooseveltą su tokiais pasiūlymais reikėtų sulaukti aiškaus nepritarimo. Iš to galėtų kilti abipusė nesantaika.*“ 1942 m. sausio mėn. 8 d. pranešime

Edenui ministeris pirmininkas tvirtino: „Išskyrus de facto, mes niekuomet nepripažinome Rusijos 1940 m. sienų. Rusai nustatė tas sienas, kai jie begėdiškai susitarė su Hitleriu ir agresijos veiksmais jas užsitikrino. Perduoti Baltijos valstybių gyventojus Sovietų Rusijai be tų gyventojų sutikimo prieštarautų visiems principams, dėl kurių mes kovojame“ (5).

Edenui grįžus iš Maskvos, lenkų ambasadorius grafas Eduardas Raczynskis,⁵ estų ministeris Augustas Torma,⁶ Latvijos min. Karlis Zarinš⁷ ir Lietuvos min. Bronius Balutis⁸ pareiškė susirūpinimą dėl Baltijos valstybių likimo ir tuo reikalu 1942 m. sausio 10 d. aplankė JAV atstovą Winantą,⁹ prašydami, kad jis įsikištų, ginant Baltijos valstybių bylą. Tą pačią dieną Edenas pasakė Winantui, kad Anglija šiuo klausimu neprisiimsianti jokių išsipareigojimų be JAV žinios (6).

Pravartu stabtelėti ties JAV nusistatymu Antrojo pasaulinio karo metais. Pirmojoje karo pusėje Vakarų sąjungininkai pabrėžė „jokių išankstinių nuostatų“ principą. Ilgainiui nuostata *Non Predetermination* Baltijos valstybėms pasidarė kenksminga.

Kai 1941 m. gruodžio pabaigoje JAV įstojo karą, amerikiečiai pragmatiškai samprotavo, kad visų pirma reikia sumušti nacius ir japonus. Politiniai ir teritoriniai klausimai buvo atidėti iki taikos konferencijos. Rooseveltas ir jo patarėjai manė, kad predeterminacijos, t. y. išankstinio nusistatymo, politika Pirmojo pasaulinio karo metais atvedė prie katastrofos per Taikos konferenciją. Siekiant išvengti klaidos pakartojimo, manyta, kad karą reikia laimėti be išankstinių susitarimų. Nepaisydama vokiečių sėkmės avanso Rusijoje 1942 m. pavasarį, JAV vyriausybė griežtai laikėsi nonpredeterminacijos politikos. Šios politikos pasekmės buvo tragiškos.

Kodėl iš viso imtasi nonpredeterminacijos politikos? Profesorius Philipas E. Moseley's amerikiečių laikyseną bando pateisinti taip: „Amerikiečių logika buvo štai kokia: jei vienas kompletas teritorinių pretenzijų būtų buvęs patenkintas karo metu, tai visos teritorinės pretenzijos lygiomis teisėmis turėtų būti išspręstos. Sąjungininkai būtų pradėję peštis dėl karo

grobio, užuot sukrutę laimėti karą“ (7).

Vakarų aliantai, nors karo pradžioje laikėsi kilnių principų, palaiptams pradėjo keisti savo nusistatymą. Mat karas padarė sąjungininkams nepalankų posūkį. Vokiečiai nesiliovė bombarduoti Anglijos miestų. Rytų fronte Hitlerio kariuomenė pradėjo pavasario ofensyvą, nužygiuodama iki Dono ir Kaukazo. Britų vyriausybė buvo linkusi nusileisti sovietams vien dėl to, kad Stalinas nepasirašytų atskirų paliaubų su Hitleriu. Kilo dilema dėl Baltijos valstybių – viena vertus, Edenas tvirtino, kad reikia ginti Baltijos valstybių integralumą, antra vertus, Churchillis užėmė poziciją, grindžiamą būtinybe laimėti karą, nepaisant nei medžiaginės, nei moralinės kainos.

Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerija buvo susirūpinusi, kad SSRS galbūt nenorės kovoti prieš Hitlerį iki galo. Ar ta baimė buvo pagrįsta? Galbūt iš dalies. Vakarai žinojo, kad Stalinas anksčiau buvo susitaręs su Hitleriu. Generalisimas galėjo vėl susitarti su fiureriu, leisdamas jam suduoti smūgį Vakarams. Ar Stalinas iš tikrųjų būtų leidęs į antrą diplomatinę sąmokslą su Hitleriu? Abejotina, nes Hitleris tikrai nebūtų pasitraukęs iš užimtos SSRS teritorijos. Jei Hitleris būtų laimėjęs prieš Vakarus, jis būtų atnaujinęs karą prieš Rusiją. O jei Vakarai būtų laimėję karą be Sovietų pagalbos, Stalino pozicija politiniu ir kariniu atžvilgiu būtų tapusi niekinė.

Churchillis 1942 m. kovo 7 d. rašė Rooseveltui: „Karo padėties rimtumas privertė mane galvoti, kad Atlanto Chartos principai neturėtų būti suprasti taip, kad Rusija negalėtų atgauti tų sienų, kurias ji buvo užėmusi, kai Vokietija ją užpuolė... Aš tikiu, kad Jūs duosite mums laisvas rankas kuo greičiau pasirašyti sutartį, kurios Stalinas pageidauja“ (8). Churchillis bandė pateisinti savo naują linkmę, pabrėždamas, kad Britanija šuo metu negali pakelti sunkios Baltijos valstybių nepriklausomybės naštos, kurią jai užkrovė Atlanto Charta.

Japonai 1941 m. gruodžio 7 d. užpuolė Pearl Harborą, o Vokietija 1941 m. gruodžio 11 d. paskelbė

karą JAV – tai privertė Ameriką įsitraukti į aktyvius karo veiksmus. Amerikos kariuomenė atvyko į Angliją. JAV Valstybės departamentas tapo anglų ir sovietų derybų dalyviu. Valstybės sekretorius Cordellis Hullas¹⁰ 1942 m. vasario 4 d. prezidentui Rooseveltui įteikė memorandumą, kuriame išdėstė nonpredeterminacijos politikos principus. Hullas argumentavo, kad teritorijų aneksijos pripažinimas yra politinis triukas, kuris prieštarauja Atlanto Chartai.

Hullo paragintas, Rooseveltas kovo 2 d. kreipėsi tiesiai į Staliną, prašydamas, kad išbrauktų savo teritorines pretenzijas iš siūlomos sutarties. Stalinas atsakė, kad atkreips dėmesį į Roosevelto požiūrį (9). Ir tai buvo viskas.

Amerikos užsienio politikai darė poveikį vietinės politinės diskusijos. Rooseveltas sulaukė stipraus JAV suomių ir lietuvių spaudimo. Viešoji opinija dažnai lemia rinkimus Amerikoje, todėl Rooseveltui rūpėjo, kaip nusiteikusios mažumų grupės.

Tačiau ką daryti su Baltijos valstybių gyventojais, kurie aiškiai neigiamai nusistatę prieš Kremlių? Rooseveltas lengvabūdiškai pasiūlė, kad tiems suomiams, lietuviams, latviams ir estams, kurie nenorės būti inkorporuoti į Sovietų Sąjungą, būtų suteikta teisė pasitraukti iš aneksuojamų teritorijų su visu savo turtu.

Anglai tučtuojau nusitvėrė šios minties. Lordo Halifaxo¹¹ įgaliotinis, anglų ambasadorius Vašingtone, kreipėsi į Valstybės sekretoriaus pavaduotoją Sumnerį Wellesą¹² su memorandumu, kuriame išdėstė, esą lietuviams, latviams, estams ir suomiams bus sudarytos sąlygos pasitraukti iš teritorijų, į kurias Sovietai reiškia pretenzijas, tuo būdu Amerikos viešoji opinija būsianti apaminta (10)!

Prezidento Roosevelto artimieji patarėjai priešinosi tokiam sumanymui. 1942 m. balandžio 3 d. memorandume Wellesui, sekretoriaus padėjėjas Adolfas Berle'is¹³ gana ciniškai išdėstė argumentus prieš ir už tokį pasiūlymą: tai būtų, esą, slapta sutartis, Baltijos valstybes atiduodanti Rusijai. Atlanto Charta įpareigoja JAV ginti tų šalių nepriklausomybę.

Negalima nepaisyti pabaltiečių patiriamų sunkumų. Tačiau taip pat reikia duoti Rusijai išėjimą į Baltijos jūrą. Peršamas *reciprocal exchange of populations* (abipusis apsikeitimas gyventojais) yra ne kas kita kaip masinis trėmimas. Tai „*Pabaltijo Miunchenas*“. Kokia būtų viešojo opinija? Be to, kur padėtume pabaltiečius? Kita vertus, Baltijos valstybių gyventojų skaičius mažas ir faktiškai nereikšmingas karo eigai. „*Du su puse milijono pabaltiečių*¹⁴ yra per mažas objektas, kuris pakenktų santykiams su rusais.“ Berle'is naiviai argumentavo: „*Pagaliau, rusų tautos sveikas protas galbūt padės rasti humanišką sprendimą*.“ (*It is possible that at long last the good sense of the Russian people will work out a humane arrangement*) (11).

Wellesas 1942 m. balandžio 4 d. parašė Berle'ui, kad jo argumentacija nesiderina su Atlanto Charta. Prezidento Roosevelto pagrindinis patarėjas ir derybininkas Harry's Hopkinsas¹⁵ gyventojų evakuacijos atžvilgiu irgi buvo nusiteikęs neigiamai. Balandžio 8 d. jis atvyko į Londoną aptarti invazijos projektų su aliantais. Hopkinsas pareiškė nepritariantis sovietų reikalavimams dėl sienų. Savo požiūrį jis išdėstė taip: „*Pasakiau Edenui apie Prezidento poziciją dėl anglų sutarties su Rusija, aiškiai pabrėždamas, kad Prezidentas nepritaria tokiai akcijai. Pasakiau Edenui, kad Prezidentas, žinoma, negali sustabdyti anglų nuo sutarties pasirašymo, tačiau nebūtų jokios naudos iš tolimesnių derybų šiuo klausimu. Aš stipriai pabrėžiau Edenui, kad mūsų pagrindinis tikslas, Prezidento nuomone, čia – antrasis frontas, tai sušvelnintų anglams keliamus Rusijos diplomatinis reikalavimus*“ (12).

Trijų didžiųjų sostinių diplomatinis ginčas dėl Baltijos valstybių pagaliau laimėjo Vašingtonas. Valstybės sekretorius Hullas kategoriškai pasipriešino teritorinėms nuolaidoms Stalinui karo metu. 1942 m. gegužės 26 d. Molotovas pasirašė anglų ir sovietų sąjungos sutartį 20-čiai metų. Toje sutartyje pokarinių Sovietų Sąjungos sienų klausimas buvo paliktas atviras. Molotovui tuomet nebuvo jokių alternatyvų, jis sutiko, kad „*abi galybės veiks kartu*

pagal du principus, būtent: abi galybės nesieks teritorinių aneksijų ir abi galybės atsisakys kišimosi į kitų valstybių vidaus reikalus“.

Šių principų priėmimas Sovietų Sąjungai nieko nereikė, buvo tuščias gestas. Sovietai nutarė, kad Atlanto Charta neliečia jų pretenzijų į Baltijos valstybes, kurias laikė integralia savo teritorija. Likus porai savaitių iki sutarties pasirašymo, 1942 m. gegužės 1 d. Stalinas paskelbė deklaraciją, kad sovietai siekia „išlaisvinti Tarybinę tėvynę ir Ukrainos, Gudijos, Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Karelijos žmones“. Tuo būdu jis išskyrė tas teritorijas kaip derybų su Vakarų demokratijomis objektą.

Labai teisingai profesorius Arnolds Spekke¹⁶ savo knygelėje „Latvia and the Baltic Problem: Sketch of Recent History“ (1955) pabrėžė: „*Visa kova vyko visiškose didžiųjų kanceliarijų tyloje... Tai reiškia, kad viešai kelti tuos klausimus drovėtasi... Evakuacijos pasiūlymo svarstymas labai aiškiai parodė, kad Vašingtone Baltijos valstybių byla pakrypo bloga linkme.*“

Kariniai laimėjimai susiję su diplomatiniais. Karinė pergalė suteikia laimėtojiui stipresnę poziciją derybose. Prie Stalingrado rusai sudavė vokiečiams lemtingą smūgį. Pergalė mūšyje už Stalingradą sustiprino sovietų poziciją derybose ir su Vakarais – 1943 m. sovietai perėjo į aktyvią ofensyvą. Sovietai pasidarė kietesni vakariečių atžvilgiu. Aliantams reikėjo susitarti.

Cordellis Hullas vykdamas į konferenciją, kuri Maskvoje įvyko 1943 m. spalio 3 d., gavo tokius nurodymus Baltijos valstybių klausimu: „*Prezidentas sakė, kad dėl Lenkijos ir Baltijos valstybių, susitikus su Stalinu, derėtų apeliuoti į jį aukštos dorovės argumentu. Reikėtų Stalinui pasakyti, kad nei Britanija, nei mes dėl Baltijos valstybių prieš Rusiją nekovotume, tačiau, atsižvelgiant į Rusijos pasaulinę poziciją, Rusijos interesas būtų pareikšti, kad ji sutinkanti, praėjus dvejimems metams po karo pabaigos, surengti antrąjį plebiscitą Baltijos valstybėse*“ (13). Tragedija ta, kad Rooseveltas darė prielaidą, esą vadinamieji „liaudies rinkimai“ 1940 m. buvo pirmasis plebiscitas.

Kremlius atmetė net ir šį netiesioginį dominavimo pripažinimą, reikalavo, kad būtų pripažintas neginčytinas Maskvos viešpatavimas be Vašingtono kišimosi. Stalino nepaveikė naivi Roosevelto argumentacija, kad plebiscitas pakeltų moralinį Sovietų Rusijos autoritetą demokratiškų kraštų akyse.

Karo tolimesnė eiga pakrypo sąjungininkų naudai. 1943 m. gruodžio 1–2 dienomis Persijoje įvyko Teherano konferencija. Tai buvo pirmasis trijų didžiųjų politinių galvų pasitarimas – dalyvavo Rooseveltas, Churchillis ir Stalinas. Jie aptarė planus dėl Vokietijos ateities. Prabėgomis buvo paliestas ir Baltijos valstybių klausimas. Kas aptarta, tapo lemtinga.

Prieš Teherano konferenciją prezidentas Rooseveltas JAV pasiuntiniui Williamui Bulittui¹⁷ pareiškė: „*Turiu nuojautą, kad Stalinas nenori nieko daugiau, tik saugumo savo kraštui. Ir aš tikiu, jeigu jam viską duosiu, ką galiu, ir iš jo atpildo nereikalausiu, jis nebandys nieko prievarta pasisavinti, stengsis dėl demokratijos ir taikos pasaulyje.*“

Diskusijos prasidėjo gruodžio 1 d. 3 val. 20 min. po pietų. Jose dalyvavo: iš amerikiečių pusės – Rooseveltas, Harrimanas¹⁸ ir Bohlenas,¹⁹ iš sovietų – Stalinas, Molotovas ir Pavlovas.²⁰ Skaitant Bohleno protokolą, matyti, kad Rooseveltas rado bendrą kalbą su Stalinu dėl Lenkijos ir Baltijos valstybių, apie ką Churchillis nežinojo. Bohleno protokolą verta pacituoti plačiau:

„*Prezidentas (Rooseveltas) sakė, kad jis prašė maršalą Staliną aplankyti jį privačiai, nes norėtų trumpai ir atvirai aptarti vieną reikalą.*

Tada Stalinui jis pareiškė, kad Amerikoje 1944 m. vyks rinkimai. Nors ir nenumato dar kartą kandidatuoti, tačiau turės tą daryti, jeigu karas tęsis. Pridūrė, kad JAV yra nuo 6 iki 7 milijonų lenkų kilmės amerikiečių, būdamas praktiškas politikas, jis nenorėtų prarasti jų balsus. Sakė, jis asmeniškai yra tos pačios nuomonės kaip ir maršalas Stalinas apie Lenkijos atstatymo būtinumą. Jis turįs vilties, kad maršalas supras, jog dėl ką tik pateiktų politinių priežasčių jis negalys daryti viešo sprendimo Teherane. Stalinas at-

sakė, kad po to, kai Prezidentas nušvietė padėtį, jis tai visiškai supranta.

Prezidentas toliau sakė, kad didysis klausimas Jungtinėse Valstybėse, kiek tai liečia viešąją nuomonę, esąs referendumo ir apsisprendimo teisės klausimas. Sakė manęs, kad pasaulio viešoji opinija reikalaus liaudies valios išraiškos Baltijos valstybėse, galbūt ne išsyk po jų užėmimo sovietų karinėmis pajėgomis, bet kada nors, ir jis įsitikinęs, kad [Baltijos valstybių] žmonės balsuotų už įstojimą į Sovietų Sąjungą.

Maršalas Stalinas atsakė, kad trys Pabaltijo respublikos neturėjo jokios autonomijos, valdant paskutiniam carui, kuris buvo Didžiosios Britanijos ir Jungtinių Valstybių sąjungininkas, ir niekas nekėlė viešosios opinijos klausimo, jis nematęs priežasties, kodėl tas klausimas keliamas dabar. Prezidentas atsakė, kad žmonės to nežino, nesupranta. Maršalas Stalinas pareiškė, kad jie turėtų būti painformuoti, turėtų būti panaudota propaganda. Jis pridūrė, kad dėl žmonių valios pareiškimo daug galimybių suteikia sovietų konstitucija, su jokia tarptautine kontrole jis nesutiksias.

Prezidentas atsakė, kad jam (Stalinui) būtų naudinga, jei būtų paskelbta kokio nors vieša deklaracija dėl būsimų rinkimų. Maršalas Stalinas pakartojo, kad bus daug progų žmonių valiai pasireikšti“ (14).

Ir Maskvoje, ir Teherane Rooseveltas leido Stalinui suprasti, kad Amerika nekovosianti prieš Sovietų Sąjungą dėl Baltijos valstybių nepriklausomybės. Tai buvo diplomatinis ženklas Stalinui, kad jo rankos Baltijos valstybių atžvilgiu yra atrištos. Rooseveltas, pareiškęs, kad pabaltiečiai balsuotų už Sovietų Sąjungą, atidavė Baltijos šalis Stalinui be jokio pasipriešinimo.

Numatydamas, kad bus sukurta Jungtinių Tautų organizacija, Stalinas sugalvojo apgaule, kaip išgauti aneksijos pripažinimą. 1944 m. vasario 1 d. jis visoms sovietinėms federacinėms respublikoms suteikė „teisę tiesiogiai tvarkyti savo santykius su kitomis valstybėmis“ ir įsakė padaryti pakeitimus sovietinių respublikų konstitucijose. Po to Kremlius pareikalavo, kad visos sovietinės respublikos būtų atstovaujamos numatytoje Jungtinių Tautų asamblėjoje. Šito

reikalavimo patenkinimas būtų suteikęs Sovietų Sąjungai neproporcingai didelę įtaką JT organizacijoje. Šiuo manevru Kremlius būtų laimėjęs ir netiesioginį Baltijos kraštų įjungimo į Sovietų Sąjungą pripažinimą.

Vakarai iškart atmetė tokį pasiūlymą. Tačiau Stalinas nenusileisdamas spaudė, kad jo reikalavimas būtų priimtas. Pakartotinai leido suprasti, ko sovietai nori Rytų Europoje. Palaipsniui, tarsi taikydamas pavloviškus dresiravimo metodus, Stalinas pripratino Vakarų aliantus prie Sovietų teritorinių reikalavimų. Jau 1944 m. spalio 18 d. Churchillis rašė Rooseveltui, kad anglų parlamentas priimęs Kurzono liniją kaip Sovietų Sąjungos ribą. Implikacija, kad Baltijos šalys lieka Sovietijos ribose. Britanijoje Baltijos valstybių klausimas pašlijo. 1944 m. gruodžio 21 d. parlamentaras Henry's Williamsas paklausė užsienio reikalų sekretoriaus: „Ar Jo Didenybės vyriausybė tebepripažįsta Latvijos, Estijos ir Lietuvos respublikų vyriausybes?“ Atsakydamas už sekretorių Edeną, George'as Hallas²¹ pareiškė: „Jo Didenybės vyriausybė nepripažino jokios Latvijos, Estijos ir Lietuvos respublikų vyriausybės nuo tada, kai 1940 m. birželį ten įvyko pasikeitimai“ (His Majesty's Government have not recognised any government in the Republics of Latvia, Estonia and Lithuania, since the change occurred in June 1940). (15).

Amerikos poziciją išdėstė Valstybės departamento Europos reikalų skyriaus direktoriaus pavaduotojas Hickersonas,²² kuris 1945 m. sausio 8 d. Valsybės sekretoriui rašė: „Mums jau labai aišku, ko siekia Sovietai Rytų Europoje. Mes žinome jų susitikimo su Suomija sąlygas. Mes žinome, kad Baltijos valstybės buvo vėl inkorporuotos į Sovietų Sąjungą ir mes nieko negalime padaryti, kad tai pakeistume. Čia nėra klausimas, ar mums tas patinka, ar ne; man asmeniškai dalykas nepatinka, nors aš pripažįstu, kad Sovietų vyriausybė turi savų argumentų. Reikalas tas, kad sovietai pasiekė savo, ir Jungtinių Valstijų vyriausybė nepajėgia padėties pakeisti“ (16).

Hickersonas pareiškė ir savo nuomonę, kuri tuomet atstovavo JAV pozicijai: „Trijų Baltijos valstybių

inkorporavimą į Sovietų Sąjungą esu linkęs priimti kaip faktą ir mūsų pripažinimą, kad tos sritys esančios Sovietų teritorija. Tai reiškia, kad mes turėtume atšaukti šių kraštų diplomatinį atstovų prie Jungtinių Valstijų pripažinimą“ (17).

Kai laisvasis pasaulis atmetė Stalino pretenzingus reikalavimus, kad 16 sovietinių respublikų būtų priimtos į JT organizaciją, Kremlius padarė strateginį atsitraukimą – 1945 m. vasario 7 d. Jaltoje, Pilnaties posėdžio metu, Molotovas modifikavo Sovietų Sąjungos užimtą poziciją, pareiškdamas, kad Maskva būtų patenkinta, jei Ukraina, Gudija ir Lietuva būtų įrašytos į pirminius JT narius. Prezidentas Rooseveltas pasiūlė atidėti sprendimą dėl Molotovo pasiūlymo, argumentuodamas, kad klausimas reikalauja rimtesnių studijų. Jį parėmė Churchillis. Ilgainiui Molotovas sutiko išbraukti Lietuvą iš „suverenių“ Sovietų Sąjungos atstovų Jungtinėse Tautose sąrašo. Už šį gestą Vakarai nusileido dėl Ukrainos ir Gudijos priėmimo. Tokiu būdu vos-ne-vos išvengta Baltijos šalių išdavimo rusams.

Tačiau tai labai mažas laimėjimas. Jaltos nutarimai buvo pražūtingi Baltijos tautoms. Jie skaudžiai parodė, kad Atlanto Charta tebuvo popierėlis, tuščiažodžiavimas tarptautiniuose sambūriuose. Sumneris Wellesas atsiminimuose rašė: „Rooseveltas tikėjo plebiscitais, kaip priemone spręsti Europos teritorinius ginčus, samprotavo, kad plebiscitai yra visuotinė panacėja... Jis ketino rekomenduoti Stalinui taikyti plebiscito principą, sprendžiant Baltijos valstybių ateitį. Jis tvirtino, kad galėtų įkalbėti Staliną trijose respublikose surengti laisvus plebiscitus, kurie būtų vykdomi su tarptautine priežiūra. Prezidentas Jaltoje patyrė, kad tai bergždžia iliuzija. Stalinas jam atsakė, kad apie tai diskutuoti nenori, nes pabaltiečiai jau balsavo dėl įstojimo į Sovietų Sąjungą“ (18).

Jaltos konferencijos pabaigoje, 1945 m. vasario 11 d., trys didieji pasirašė bendrą komunikatą, kurio penktas skyrius numatė „suverenių teisių ir savivaldos grąžinimą toms tautoms, kurios buvo šių teisių nustojusios, kai agresoriai jas smurtu užėmė“. Tikra ironija, kad po šiuo kilniu dokumentu greta Roose-

velto, Churchillio pasirašė ir Stalinas. Be to, Stalinas nedvejodamas padėjo parašą ir prie pažado prisidėti prie „...saugios ir tvirtos taikos, kuri Atlanto Chartijos žodžiais, suteiks garantiją, kad žmonės visose šalyse galėtų gyventi laisvi, be baimės ir skurdo“ (...a secure and lasting peace which will in the words of the Atlantic Charter afford assurance that all the men in all the lands may live out their lives in freedom from fear and want).

Stalinui dedant parašą prie bendro komunikato, Raudonoji armija jau buvo nužygiavusi toli į Vakarų už Sovietijos ribų. Stalinas jau turėjo raktą į Rytų ir Vidurio Europą. Šimtas milijonų europiečių atsidūrė sovietų „išlaisvintoje“ Europoje, kurios plotas siekė 264,200 kvadratinę mylių. Netrukus nusileido Geležinė uždanga. Estija, Latvija ir Lietuva paskendo sutemoje. ■

Šaltiniai:

- (1) Stephen Kertesz, *The Fate of Europe*, New York, 1956, p. 123.
- (2) F. W. Pick, *The Baltic Nations*, London, 1945, p. 145.
- (3) Anthony Eden, *The Reckoning*, Boston, 1965, p. 65.
- (4) Winston S. Churchill, *The Grand Alliance*, Boston, 1950, p. 629.
- (5) Ten pat, p. 630, 695.
- (6) *Foreign Relations of the United States*, 1942, Vol. 3, Europe, Washington D. C., 1961, p. 491–492.
- (7) Philip E. Moseley, *The Kremlin and World Politics*, New York, 1960, p. 193.
- (8) Winston S. Churchill, *The Hinge of Fate*, Boston, 1950, p. 357.
- (9) Herbert Feis, *Churchill, Roosevelt, Stalin*, Princeton, 1957, p. 59.
- (10) Memorandum of Conversation by the Acting Secretary of State, April 2, 1942, *Foreign Relations of the United States*, 1942, Vol. 3, Europe, Washington, 1961, p. 538–539.
- (11) Memorandum by the Assistant Secretary of State (Berle) to the Acting Secretary of State, *Foreign Relations of the United States*, 1942, Vol. 3, Europe, Washington, 1961, p. 539–541.
- (12) Herbert Feis, p. 61.
- (13) Arnolds Spekke, *Latvia and the Baltic Problem*, Londonas, 1952 p. 65.
- (14) *Foreign Relations of the United States*, 1943, Vol. II Europe, Washington, 1964, p. 594–595.
- (15) Parliamentary Debate (Hansard) House of Commons, London, 1944,

- tomas 405, col. 1953.
- (16) Foreign Relations of the United States, Department of State, 1945, Washington, p. 94–95.
- (17) Ten pat, p. 95.
- (18) Sumner Welles, *Seven Decisions That Shaped History*, New York, 1951, p. 136–137.
- ¹ Straipsnis paskelbtas 1969 m., taigi, turima galvoje tuometinė politinė okupuotų Baltijos šalių padėtis. A. M. Budreckio straipsnis paskelbtas Klivlande lig šiol einančiame laikraštyje *Dirva*. 1969 m. kovo 28, balandžio 2 ir balandžio 4 d. numeriuose.
- ² Ivan Michailovič Miskij (1884–1975) – Sovietų Sąjungos diplomatas, istorikas ir publicistas, SSRS nepaprastasis ir įgaliotasis pasiuntinys Didžiojoje Britanijoje 1932–1943 m.
- ³ Maksim Maksimovič Litvinov (1876–1951) – sovietinis revoliucionierius, diplomatas, Sovietų Sąjungos užsienio reikalų liaudies komisaras 1930–1939 m.
- ⁴ Anthony Eden (1987–1977) – Jungtinės Karalystės užsienio reikalų ministras 1935–1938, 1940–1945 ir 1951–1955 m., ministras pirmininkas 1955–1957 m.
- ⁵ Edward Bernard Raczynski (1891–1993) – Lenkijos diplomatas, politikas, rašytojas, Lenkijos Respublikos prezidentas tremtyje 1979–1986 m.
- ⁶ August Torma (1895–1971) – Estijos karininkas, Nepriklausomybės kovų veteranas, ministras ir diplomatas, nuo 1934 m. iki mirties buvo Estijos pasiuntinys Londone.
- ⁷ Kārlis Zariņš (1879–1963) – Latvijos diplomatas, nuo 1933 m. liepos mėn. – Latvijos diplomatinės ir konsulinės tarnybos vadovas, kartu Latvijos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Jungtinėje Karalystėje, nuo 1940 m. birželio 17 d. – Latvijos diplomatinės ir konsulinės tarnybos vadovas tremtyje.
- ⁸ Bronius Kazys Balutis (1880–1967) – Lietuvos diplomatas, 1928–1934 m. nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras JAV, nuo 1934 m. iki mirties – Didžiojoje Britanijoje.
- ⁹ John Gilbert Winant (1889–1947) – JAV diplomatas ir politikas, 1925–1927 ir 1931–1935 metais Naujojo Hampšyro gubernatorius, didžiąją Antrojo pasaulinio karo metų dalį – JAV ambasadorius Jungtinėje Karalystėje.
- ¹⁰ Cordell Hull (1871–1955) – JAV valstybės sekretorius (1933–1944 m.), 1945 m. apdovanotas Nobelio taikos premiją už vaidmenį organizuojant Jungtines Tautas.
- ¹¹ Edward Halifax (1881–1959) – Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministras, ambasadorius Jungtinėse Valstijose 1940–1946 m.
- ¹² Sumner Welles (1892–1961) – JAV diplomatas, ėjęs valstybės sekretoriaus pavaduotojo pareigas, vienas svarbiausių prezidento Franklino Ruzvelto patarėjų užsienio politikos klausimais.
- ¹³ Adolf Augustus Berle Jr. (1895–1971) – amerikiečių teisininkas, pedagogas, rašytojas ir diplomatas, novatoriško darbo įmonių valdymo ekspertas, Kolumbijos universiteto profesorius ir svarbus JAV prezidento F. Roosevelto „smegenų tresto“ narys.
- ¹⁴ A. Berle'is Baltijos valstybių gyventojų skaičių nurodo netiksliai, beveik dvigubai mažesni, Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje tuo metu gyveno 4,5–5 mln. žmonių.
- ¹⁵ Harry Lloyd Hopkins (1890–1946) – Amerikos valstybės veikėjas, administratorius, prezidento F. Roosevelto vyriausiasis patarėjas užsienio politikos klausimais bei ryšininkas su sąjungininkų lyderiais Antrojo pasaulinio karo metais, prižiūrėjo 50 milijardų dolerių vertės Lend-Lease programą, skirtą karinei pagalbai sąjungininkams, kaip asmeninis Roosevelto pasiuntinys, atliko pagrindinį vaidmenį formuojant JAV ir Jungtinės Karalystės aljansą.
- ¹⁶ Arnolds Spekke (1887–1972) – latvių filologas, istorikas, diplomatas, Latvijos universiteto filologijos mokslų daktaras ir profesorius, Latvijos istorijos tyrinėtojas, Latvijos diplomatinės ir konsulinės tarnybos tremtyje vadovas (1963–1970), tuo pačiu metu Latvijos pasiuntinybės Vašingtone vadovas ir generalinis konsulas JAV.
- ¹⁷ William Christian Bullitt Jr. (1891–1967) – JAV diplomatas, žurnalistas ir romanistas, pirmasis JAV ambasadorius Sovietų Sąjungoje, JAV ambasadorius Prancūzijoje Antrojo pasaulinio karo metais.
- ¹⁸ William Averell Harriman (1891–1986) – JAV politikas, verslininkas ir diplomatas, padėjęs koordinuoti Lend-Lease programą, buvo ambasadoriumi Sovietų Sąjungoje ir dalyvavo pagrindinėse Antrojo pasaulinio karo konferencijose.
- ¹⁹ Charles Eustis Bohlen (1904–1974) – JAV diplomatas, ambasadorius, Sovietų Sąjungos ekspertas, jis padėjo formuoti JAV užsienio politiką Antrojo pasaulinio karo ir Šaltojo karo metais, padėjo parengti Maršalo planą Europai atstatyti.
- ²⁰ Vladimir Nikolajevič Pavlov (1915–1993) – sovietinis diplomatas, vertėjas, ypatingasis ir įgaliotasis pasiuntinys, 1941–1947 m. dirbo NKVD, kaip užsienio reikalų liaudies komisaro V. M. Molotovo padėjėjas.
- ²¹ George Henry Hall (1881–1965) – Didžiosios Britanijos leiboristų partijos politikas, 1945–1946 m. kolonijų valstybės sekretorius, 1946–1951 m. – pirmasis Admiraliteto lordas.
- ²² John Dewey Hickerson (1898–1989) – Jungtinių Valstijų diplomatas, karo metu įsteigtos Nuolatinės jungtinės gynybos tarybos Amerikos skyriaus sekretorius, šias pareigas ėję per Antrąjį pasaulinį karą; 1944 m. ėjo Valstybės departamento Britų Sandraugos reikalų skyriaus viršininko pareigas, o 1944–1947 m. buvo Europos reikalų biuro direktoriaus pavaduotojas.

BŪTOVĖS SLĖPINIŲ“ TEATRO UŽDANGA PRASKLEIDUS* (5)

Kas nutiko Lietuvos pasienyje 1009 m.

Aiškinantis galimas įvykių Lietuvos pasienyje priežastis, reikėtų atskleisti aplinkybes, skatinusias vienokius ar kitokius poelgius. Norint suprasti Vidurinių amžių gyvenimą, mąstyseną ir kultūrą, vertėtų aptarti žmonėms būdingus įpročius, papročius, vertybes, išsiaiškinti, kaip jie suvokė pasaulį. Todėl svarbu ne tik tai, kokia praeitis buvo „iš tikrųjų“, bet ir tai, kaip savo laikmetį vertino patys gyventojai. Bet argi įmanoma prasiskverbti į jų sąmonės slaptavietes po daugelio šimtmečių?¹ Tad bandykime remtis pagrindinėmis, per amžius nekintančiomis bendražmogiškomis savybėmis.

Išsiaiškinkime, ar Brunono mirtis buvo kokio nors atsitiktinio nesutarimo, nuomonių nesutapimo su nelaiminga pabaiga pasekmė, o gal tai ilgalaikio netinkamo elgesio rezultatas, užtraukęs mirties bausmę? Pradėkime nuo šio Lietuvai inkriminuojamo nusikaltimo aplinkybių. Pabandykime anuomet aprašytą įvykį susieti su įprastomis žmonių bendravimo nuostatomis ir valstybės raidos laikotarpiu.

Apžvelkime, kaip tais laikais būdavo keliaujama sausuma ar vandeniui. Prekeiviai turėdavo vietas, kur galėtų pailsėti ir palikti prekes. Tokie punktai būdavo saugomi ginkluotų sargybinių, dažnai lydėdavusių pirklius iš vienos vietos į kitą.² Viešbučių, kempingų,

pakelės namų, restoranų ar kitokių paslaugų keliautojams nebuvo, todėl gausiam vyrų būriui reikėdavo papildomai susimedžioti maisto, vadinasi, jie irgi turėjo būti ginkluoti. Kam atvykėliai naudojo ginklus, ar tik žvėrimis nudobti, ar ir kitais tikslais? Kaip ginkluotus svetimšalius, įsiveržusius į gyvenimo kasdienybę, galėjo priimti vietiniai?

Bonifacas Brunonas buvo aukščiausio rango krikščionių dvasininkas, todėl jam pirmiausia rūpėjo organizuoti misijų darbą, užmegzti kontaktus su vyriausiais pagonių žyniais,³ – rašo Algirdas Seibutis. Tačiau jokiame šaltinyje nėra nė menkiausios užuominos apie kokius nors susitikimus su tais vaidilomis, paminėtas tikrai „karalius“, jo brolis ir 300 karių. Jau vien tai rodo, kad misionieriams rūpėjo ne krikštas, o karo veiksmai ir pergalės grobis.

Svarbu įvertinti, kaip jautėsi pasienio piliakalnyje gyvenantys žmonės, atvykus svetimšaliams. Ginkluoti vyrai nekėlė pasitikėjimo, veikiau nerimą ir baimę. Vietinių savijautą rodo ir tai, kad Brunonas, tarsi padėtis šeimininkas, nurodinėjo, ką sumesti į laužą. Paprastai žmonės nėra agresyvūs, bet netikėtai susiklosčius nepalankioms aplinkybėms, vieni stoja į kovą, kiti pasitraukia (bėga), tretie stengiasi kaip nors prisitaikyti prie pokyčių. Todėl teigti, kad piliakalnio gyventojai įsivaizdavo geresnę ateitį, jeigu staiga apsikrikštys, yra absurdiška. Tuo metu jiems labiau rūpėjo, kaip elgtis su atvykėliais, kad patys nenukentėtų. Jie stebėjo, kas vyksta ir bandė elgtis taip, kaip atrodė saugiausia.

* Tęsinys iš KB 2022, nr. 9–12

Niekas neskubėjo priešintis ginkluotiems atvykėliams, sakyčiau, priešintasi nesipriešinant. Tik vėliau galėjo kilti minčių prašyti, kad jie išvyktų geruoju, arba juos įspėti, kad Lietuvoje taip nesielgiama.

Brunonas, nagrinėdamas savo pirmtako Adalberto (Vaitiekaus) gyvenimą, žinojo, kad kunigaikštis jam davė laivą su 13 ginkluotų karių.⁴ Ar tai daug, ar mažai „amžinosios laimės“ nešėjų? Tuomet Lietuvoje būdavo nedideli, dažniausiai kelių sodybėlių kaimai.⁵ Įsivaizduokite, kad į tokį kaimelį atvyksta 13 karių, ginkluotų lazdomis, peiliais, ir eina iš trobos į trobą. Ar vietiniai pajėgūs priešintis agresyviems atvykėliams? Brunonas, apsvarstęs, kad ginkluotas įsiveržimas yra vienintelis galimas praturtėjimo būdas, pasitelkė gausesnes karines pajėgas, negu turėjo Adalbertas (Vaitiekus).

Ar galėjo Brunonas elgtis kitaip? To meto papročiai buvo grindžiami jėga ir smurtu. Adalbertas (Vaitiekus) su kardu ėjo pas prūsus, reikalaujamas jam paklusti. Brunonas ištyrė, kodėl tada nepasisėkė. Knygos apie šv. Adalberto gyvenimą 32 skyriuje yra sakiny: „*Tie, kurie buvo tose grumtynėse*“,⁶ vadinasi, kariai kovėsi, bet grumtynes pralaimėjo. Be to, Brunonas, kai jam nepavyko taikiai apkrikštyti liutičių, atrodo, nusprendė, kad Lietuvoje pravers netiesioginis misijinis karas (*indirekter Missionskrieg*), nes reikia eliminuoti pagonių viršūnę, trukdančią skelbti Evangeliją. Apostatų, konkrečiai liutičių, atžvilgiu Brunonas rekomendavo Vokietijos karaliui Henrikui II imtis karinių veiksmų, kad būtų atgautos Bažnyčios ir imperijos pozicijos, prarastos po slavų sukilimo 983 m.⁷ Į barbarų kraštus misionieriai keliaudavo būriais, kuriuos paprastai sudarydavo apie 20 žmonių.⁸ Istoriografijoje pateikiami skirtingi Brunono palydos skaičiai, greičiausiai ją sudarė nuo 18 iki 22 asmenų.⁹ Todėl misionierius nesivargino pasirūpinti net kokia nors teologine priedanga, tiesiog užpuolė pasienio piliakalnyje gyvenusius žmones, reikalaujamas paklusti jėgai.

Kas lėmė Brunono ir jo bendrakeleivių žiaurumą? Socialinės psichologijos atstovas, terorizmo valdymo teorijos pradininkas S. Scheldonas eksperimentais nustatė – jei primenama žmonėms, kad yra mirtingi, jie darosi negailestingesni, abejingesni moralei, priešiš-

kesni tiems, kurie yra kitokie. Sužadinus mirties baimę, didėja nepakantumas kitaip manantiems. Nekeista, kad Brunonas po neįvykusios Pasaulio pabaigos ir daugelio nesėkmingų bandymų praturtėti per krikšto akcijas, ėmė savo tikslo siekti dar atkakliau ir žiauriau.

Aptarkime stabų deginimą. Bet kokios religijos išpažinėjai labai karštai gina savų dievų atvaizdus, statulas – vadinamuosius stabus. Be pasipriešinimo niekas neleis deginti savo dievų, todėl didelė palyda turėjo saugoti Brunoną nuo vietinių įtūžio, kad svečias tyčiojasi iš jų garbinamų stabų. Jeigu saugojo, tai kodėl jis „*trenktas į galvą*“?

Sugrįžkime į XXI amžių. Šių dienų religinį fanatizmą rodo, pavyzdžiui, tai, kad 2004 m. nutarus Gailestingojo Jėzaus paveikslą perkelti iš Šventosios Dvasios bažnyčios Vilniuje į tos pačios religinės bendruomenės Dievo Gailestingumo šventovę, tikintieji ketino išstiparą budėti, kad neleistų jo išnešti: „*Gulsime kryžiumi, bet savo paveikslą neatiduosime*.“ Tik po pusantų metų trukusių protestų paveikslas vis dėlto perkeltas. Įsivaizduokime, kas būtų buvę, jei kas nors tikinčiųjų akivaizdoje kėsintųsi tą paveikslą sudeginti! Tikrai minioje atsirastų ne vienas tikintysis, kuris gelbėtų šventą relikviją, nepaisydamas net mirties grėsmės. Kitas pavyzdys – kai 2011 m. dėl Biržų evangelikų reformatų bažnyčios bei klebonijos pastatų susikirto evangelikų reformatų ortodoksinės ir liberaliosios pakraipos požiūriai, tikintieji, kad apgintų savo bažnyčią, budėdavo net su vaikais. Prisiminkime, kaip ugingai Bažnyčios atstovai kasmet pasisakydavo prieš tarptautinį sunkiojo roko festivalį „Velnio akmuo“, kuris rengtas Anykščių šilelio pašonėje, atseit Puntukas yra velnio neštas ir pamestas. Religinis, kaip ir ateistinis, fanatizmas nėra vien Lietuvos fenomenas. Jo apraiškos pasireiškia visame pasaulyje visais laikais, tai būdinga visoms kultūroms, amžiaus grupėms, įvairiems socialiniams sluoksniams. Drąsiai galima teigti, kad panašų pasiaukojimą anais laikais parodė ir piliakalnio, kurį bandė užimti Brunonas, gyventojai. Vadinasi, deginti stabus, nesukeldamas vietinių pasipriešinimo, Brunonas negalėjo. Tokiu atveju misionieriaus drąsa, ryžtas nugaltinti nekrikštus tikrai būtų buvęs apdainuotas metraš-

čiuose. Kadangi nieko panašaus nėra, darytina išvada, kad jėgų santykis buvo labai skirtingas.

Lietuvos vienuolynų istorikas Viktoras Vincas Gidžiūnas OFM mano, kad istorija apie Brunono išbandymą ugnimi yra Viperto klastotė: „Šis viduramžiais madoje buvęs ugnies bandymas, be abejonės, yra prasi manytas. Vysk. Brunas-Bonifacas ir be jo galėjo karalių [Netimera] įtikinti, kad pagonių dievai netikri, ir įtikėjusį į tikrąjį Dievą su jo ištikimais pavaldiniais apkrikštyti. Gi ugnies bandymą kankinio garbei galėjo stebuklu pagražinti to paties Viperto [misijos dalyvio, aprašiusio Brunono žūtį] fantazija, juo labiau, kad, kiek žinome, aisčiai [baltai], taigi ir prūsai su jotvingiais stabų neturėjo, buvo tik gamtos garbintojai.“¹⁰

Nors lietuviai labai dažnai vadinami „stabmeldžiais“, o metraščiuose tvirtinama, kad misionieriai per krikštą „griovė aukurus bei stabus“, kažkodėl tie stabai neapibūdinami. Todėl kartais teigiama, kad lietuviai stabų neturėjo, nors romantizmo laikotarpiu reliktiniai stabukai buvo aprašinėjami. Vis dėlto jų nėra išlikusių, tad nieko konkretaus negalima teigti.¹¹

Tada kyla klausimas, ką sudegino Brunonas ir jo būrys? Pirmiausia prisiminkime vietą – tai Rusios ir Lietuvos pasienis. Užtvaros anais laikais negalėjo sustabdyti priešo, tik sulaukydavo jį, suteikdamos sargybai galimybę laužais perspėti apie pavojų, kad pilies kariuomenė pasirengtų gintis, apsirūpintų maistu, o aplinkinių kaimų gyventojai pasislėptų miškuose.¹² Ar galėjo Brunonas su savo palyda 1009 m. žiemą staiga užpulti vieną iš piliakalnių Rusios ir Lietuvos pasienyje? Šiame, kaip ir kituose piliakalniuose, dieną naktį buvo kūrenamas laužas. Ugnį kurstė, pasak Simono Grunau, vaidilutės arba piliakalnio sargybiniai, privalėję prižiūrėti laužą kaip ugnies šaltinį gyventojams ir signalinę priemonę krašto apsaugai. Ką jie veikdavo ramiu metu, kai nebūdavo pavojaus? Vieni budėtojai stebėdavo aplinką, kiti treniruodavosi atremti priešą, įsivaizduojamus taikinius pasidarę iš karklo vytelių, šiaudų-šieno, gal net išdrožę iš medžio. Tikėtina, kad piliakalnio budėtojai savaip meniškai bandė apipiešti taikinius ir signalines malkas. Ginklų ir karo amunicijos puošyba, žinoma nuo senų laikų, išlikusi iki dabar.

Vykstant Rusijos plataus masto karui prieš Ukrainą, ant artilerijos sviedinių ukrainiečiai užrašo: „3a Mapik“ (Už Mariupolį), „3a Бучы“ (Už Bučą), „3a Одесу мамы“ (Už mamą Odesą) ir pan. Ar tokius užrašus ir artilerijos sviedinius galima vadinti stabais? Žinoma, ne. Jų paskirtis – padrašinti karius, sustiprinti karinę dvasią. Lietuviai, pasak Vladimiro Pašutos, mokėjo suvilioti priešą,¹³ tam galėjo būti skirtos dėmesį patraukiančios, gal net su kažkokiais drožiniais arba kaip nors kitaip rūkstančios malkos. Jos būdavo padedamos taip, kad priešas būtų pamatyty ir sumestų „stabus“ į ugnį. Ant masalo užkibo ir Brunonas.

Prūsų dievus ir jų vaizdavimą nagrinėjęs Matas Pretorijus kėlė sau tikslą išsiaiškinti, „kokie buvo šie dievai savo išore. Išskirti ir išskaptuoti ar tik piešti?“ Tyrimo išvadoje rašė: „Visose kronikose jie [prūsų dievai] aprašomi kaip atvaizdai iki juosmens. Tačiau, mano žiniomis, nė vienas senasis autorius nemini, ar jie buvo drožti, ar piešti. [...] Apskritai, kadangi jie [autoriai] rodė [dievų] atvaizdus, tai manytina, kad tie trys [Ramuvos ažuole pavaizduoti] dievai buvo piešti, nors ten ir nebus buvę matyti kokio nors ypatingo meistriškumo. [...] Turiu prisipažinti, kad ne kartą ant didelių ažuolų esu matęs keistų gumbų, tuose gumbuose įžvelgęs visai keistų figūrų. [...] Manau, kad šiame stebuklingame ažuole būta šitokių gumbų.“¹⁴

Ar Brunono sudeginti stabai buvo drožti, ar piešti, liktų neaišku, jei neatsižvelgtume į aplinkybę, kad misija vyko antroje žiemos pusėje – kovo 9 dieną ar iki jos. Tikėtina, kad tuo metu vietiniai jau rengėsi žiemos išvairymo, atsisveikinimo su ja šventėms. Prosenovinės apeigos visoje Europoje giliai įleidusios šaknis.¹⁵ Žemdirbiai stengėsi išvairyti žiemos demonus, kad pažadintų miegančią, šalčio sukaustytą žemę, pasitelkdami magiją, bandė sugrąžinti jai derlingumo galią, kuri leis užsitiškrinti kasdieninę duoną.¹⁶ Pasak Pretorijaus, tokia šventė, skirta Pergubrijui, švenčiama kovo 22 d. – atliekama priedermė išvairyti žiemą, prisišaukti pavasarį, užauginti lapus ir žoles, nudirbti lauko darbus.¹⁷ Etnografiniai ir rašytiniai šaltiniai liudija, kad persirengėliai užsidėdavo kuo baisesnės kaukes, padarytas iš medžio žievės, avikailio ar kitokio kailio, nešiodavosi gyvulių kaukoles

ir kitką.¹⁸ Darytina prielaida, kad Brunonas, nesukeldamas jokio pasipriešinimo, galėjo deginti būtent žiemos išvairoje apeigoms besirengiančių žmonių pasidarytas kaukes, galbūt net stabus, vaizduojančius žiemą, bet ne prigimtinio tikėjimo šventuosius. Lietuviai, kaip ir kiti indoeuropiečiai, tikėdami, kad visa ta „atributika“ pavasarį atgims naujoje augmenijoje, o svarbiausia – javuose, vežiojamų augmenijos dievybių stabus apkasdavo rugių lauke arba sudegindavo, o pelenus išbarstydavo.¹⁹ Apie pelenų išbarstymą brunonianos šaltiniuose neužsiminama, todėl Brunono atliktas magiškas veiksmas galėjo būti suprastas kaip augmenijos pasmerkimas neatgimti. Vietiniai tuo, žinoma, pasipiktino.

Vipertas pasakojo, kad Brunonas, „*apsitaisęs vyskupo rūbais, liepė savo sostą įnešti į ugnį, ir ant jo ugnyje taip ilgai sėdėjo.*“²⁰ Nežinome, kokias apsaugos priemones jis naudojo, bet misionieriai jį tikrai turėjo,²¹ – tvirtina Edvardas Gudavičius. Pasak jo, visi misionieriai buvo apgavikai, taigi ir Brunonas – ne išimtis. Tačiau panagrinėkime, ar ugnies nebijantis vyskupas, ar tą išbandymą aprašęs Vipertas yra apgavikas? Nesistebiu, kad norinčių dėl pramogos nunešti Brunoną į laužą atsirado, bet kaip tie dar nepašventinti nešikai neapdegė? Savisauga nejučia priverčia mesti viską, šiuo atveju – vyskupą su visu sostu, ir trauktis nuo ugnies. Be to, abejotina, ar į tokias tolimas keliones misionieriai pasiimdavo sunkų vyskupo sostą.

Atkreiptinas dėmesys į Gudavičiaus svarstymus apie Brunono išbandymą ugnimi. Pats to stebuklo faktas, aišku, kelia abejonių, tačiau šį dviejų laužų išbandymą galima interpretuoti kaip Dievo teismą (ordalijas).²² Nors tai irgi abejotina, tačiau istorikas rašo, kad niekas nevertė Netimero krikštytis, jis buvo pats suinteresuotas ir laikėsi savotiško susitarimo su Brunonu, jei tas pademonstruos stebuklą. Dėl to ir suvaizdintas šis reginys.²³ Toliau profesorius teigia: „*Visa tai leidžia šį išbandymą interpretuoti kaip iš anksto surežisuotą reginį, kuris turėjo pateisinti žmonių akyse genties vado krikštą [...], būtent genties vadas buvo krikšto sąlygos, laimingai pasibaigus Brunono išbandymui, autorius.*“²⁴ Išėitų, genties vadas iš anksto žinojo, kokius stebuklus geba atlikti Brunonas?

Skaitydami Viperto žodžius, esą „*vyskupas, apsitaisęs*

vyskupo rūbais, liepė savo sostą įnešti į ugnį“, prisiminkime, kad prieš žūtį apima puikybė, o įžūlumas lemia nesėkmę²⁵ [Pat 16: 18].

Grįžkime ne į alkavietę, o į pasienio piliakalnį. Dėl jau minėtų priežasčių šaltiniuose aprašytą stabų deginimo išaiškinimą tenka atmesti kaip nepagrįstą. Piliakalnį užėmę vyrai buvo sušalę, tad pirmiausia priėjo pasišildyti prie laužo, degusio dieną ir naktį, liepė įmesti daugiau malkų. Bet nežinojo, kad tos malkos degutotos, sakuotos ar kitaip apdorotos, nes tai buvo signalinės pliauskos, o ne stabai, kaip nurodo metraštinis. Skirtingai nuo įprastinių, jos degdamos skleidė kitokios spalvos dūmus. Jei atvykėliai nebūtų elgęsi agresyviai, piliakalnio žmonės nejaustų pavojaus, todėl nei patys degintų, nei svečiams leistų deginti signalines malkas.

Žmonės gyveno piliakalnių pašlaitėse, dažnai upelių slėniuose, paežerėse, kur daugiau vietos ir arčiau vanduo. Čia patogiau parginti gyvulius iš ganyklos, atsigabenti pašaro, suvežti derlių iš laukų. Būta sodybų ir aukštumose greta piliakalnių – už gynybinio griovio. Tačiau daugiausia gyventa atokiau nuo pilių – tą liudija absoliuti dauguma V–X a. kapinynų.²⁶ Būtent iš piliakalnio pašlaitės ar keleto atokesnių gyvenviečių į užpultą pilį atvyko, kaip dabar sakytume, greitojo reagentų būrys. Iš metraščių žinome, kad po to, kai į laužą buvo sumestos signalinės malkos, ginkluotus Brunono vyrus be vargo nukenkus, suprantama, daug gausesnis karių būrys, nes priešintis atrodė beprasmiška. Tad pasvarstykime, kokias ginkluotąsias pajėgas reikėjo sutelkti, kad be kovos pasiduotų ginkluoti vyrai, įsiveržę į svetimas žemes? Tai darnus ir operatyvus valstybės sienų apsaugos tarnybų darbas.

Atskirai panagrinėkime, ką veikė Brunonas, kai jo palyda buvo nuginkluojama. Jeigu atvykusius piliakalnio gynėjus būtų bandęs stabdyti mediniu kryželiu, į tai niekas nekreiptų dėmesio. Metalinio kryžiaus laikyti negalėjo, nes žiemą prie metalo prišaltų rankos. Vadinasi, Brunonas turėjo rankose daiktą su rankena, laikė kardą arba kalaviją. Būtent todėl gynėjas kirto per jo ranką, laikiusią ginklą. Kadangi jos nenukirto, tik perkirto, ranka galėjo tabaluoti ant odos ar prilaikoma rankovės, todėl į metraščius pakliuvo žodžiai „*nukirsta*

ranka tebešventino“ [tiksliau tariant, tabalavo]. Kuni-
gams nuo kryžiaus žygių įprasta laikyti rankose kardus,
kalavijus. Kunigų seminarijų auklėtiniai, mokydamiesi
karybos, ir dabar bendru Bažnyčios sutarimu su kariuo-
menės vadais įvaldo šiuolaikinius tobuliausius ginklus.
Apie tai ne kartą rašyta Krašto apsaugos ministerijos
pranešimuose spaudai. O kolekcininkai žino Gražiškių
(Vilkaviškio r.) klebono Dariaus Gurevičiaus pomėgį
kolekcionuoti ginklus...

Suprasdami, kad plėšikavimas su krikšto misijos
priedanga nuo pat pradžių buvo aferistiškas, įsivaizduo-
kime, kaip elgėsi vietiniai, įsiveržus gausiam ginkluotų
vyrų būriui. Saviginos sumetimais, kol atvyks pastipri-
nimas (gausesnės ginkluotos pajėgos), teko paklusti už-
puolikų reikalavimams, atvykėlius deramai priimti, ati-
duoti duoklę, galbūt pavaišinti, vaidinti, kad krikštijasi,
net leisti, anot „patikimų“ šaltinių, savo šventųjų stabus
sumesti į laužą. Jokie šaltiniai nenurodo, kad būtų vy-
kusios kautynės ar koks nors pasipriešinimas. Vadinasi,
vietinių piliakalnio gynėjų jėgos buvo per silpnos prie-
šintis įsiveržusiems ginkluotiems Brunono vyrams, bet
apie pavojų pranešta, prašant pastiprinimo. Brunono
gauja, matydama žymiai gausesnes karines pajėgas, pa-
sidavė be pasipriešinimo. Pagal šią įvykių logiką labai
keistai atrodo Gudavičiaus teiginys, esą misionieriai
buvo apgyvendinti pas Netimerą.²⁷

Ar atvykę gynėjai nepasikarščiavo, staiga likviduo-
dami 18 Brunono bendražygių? Prieš vieną žmogų
panaudoti jėgą įmanoma, bet kai žūsta 18 – tai ne at-
sitiktinumas ar nelaimingas atsitikimas. Ar to meto
pareigūnai neperžengė būtiniosios ginties ribų? O gal
nubaudė svetimšalius mirties bausme vien už tai, kad
šie pasakojo apie savo kraštą, savo Dievą, atliko savas
religines apeigas? Žinoma, ne. Brunono bendražygiai,
manydami, kad jei ne šiandien, tai rytoj ateis Pasaulio
pabaiga, elgėsi įžūliai, agresyviai. Žmonės vieni kitų be
jokios priežasties nežudo. Tik už labai žiaurius nusikal-
timus galėjo būti įvykdyta grupinė mirties bausmė.

Adalberto (Vaitiekaus) biografai mini, kad mirčiai
pasmerktus atėjūnus nužudydavo pagal tam tikrą ritua-
lą.²⁸ Svetimšaliai, nesuvokdami, kas ir kodėl daroma,
dabartinį teismo procesą irgi galėtų prilyginti tam ti-

kram ritualui. Gal mano atkurtoje sekoje kai kas nea-
titinka buvusių įvykių, bet pamąstykime, kaip mūsų
dienomis elgiamasi su atvykėliais. Čia pateiksiu vieną
citatą iš laikraščio: „*Įtarūs žvilgsniai, pikti žodžiai ir
atvira nuostaba sužinojus dabar Vilniuje netoli Kalvarijų
turgaus, kuris negarsėja gera reputacija – nei tvarka, nei
saugumu, gyvenančio indo, dėvinčio turbaną, istoriją. H.
S. Bagga pastebi, kad jo gerumas nuramina ir Šnipiškių
banditėlius. Jo patarimas – būk nuoširdus ir neapsimeti-
nėk tuo, kuo nesi. Jis patikino, kad geras žodis ir veiksmas
visada sukelia tokį pat atsaką. Ir ypač tų žmonių, kurie
visuomenei atrodo nepriimtini arba pavojingi.*“²⁹ Iš šio
pavyzdžio matome, kad nesutarimus galima išspręsti
geranoriškai, tačiau Brunono ir jo palydos veiksmai ne-
buvo nei nuoširdūs, nei teisingi, nei keliantys pasitikėji-
mą. Taigi sulaukė atpildo, kokio nusipelnė.

Arkivyskupas Adomas Brėmenietis 1075 m. rašė:
„*Daug ko girtino galima būtų pasakyti apie tų tautų pa-
pročius, jeigu tik turėtų Kristaus tikėjimą, kurio skelbėjus
baisiai persekioja. Be abejo, ir iki šiol jų žemėje, nors visa
kita yra bendra su mūsų papročiais, neleidžiama lankyti
gojų ir šaltinių, kuriuos jų nuomone, krikščionių aplan-
kymas suteršia.*“³⁰ Tą patį beveik pažodžiui patvirtino
Italijos diplomatas, Varmijos vyskupas Enėjas Silvijus
Pikolominis (1405–1464), vėliau tapęs popiežiumi Pi-
jumi II: „*Lietuviai dori, nekalti, teisingi, nors nepažįsta
tikrojo Dievo.*“³¹ Savo svečiams jie rodo kokį begalėda-
mi švelnumą, jų namuose nėra tokio valgio ar gėrimo,
kuriuo šia proga nepasidalytų su savo svečiu. Jų tarpe
niekam neleidžiama elgetauti – reikalingas maisto lais-
vai vaikščioja iš namų į namus ir nesidrovėdamas valgo
ką tinkamas ... Jeigu dėl kurių netikėtų įvykių susidaro
nepakenčiama būklė, jie pratę nusižudyti [o ne žudyti],
– rašoma Dusburgo pranešime apie XIII a.³² Gervazas
Tilberietis veikale „*Otia imperialia*“ mini, kad lyviai yra
„*doriausia pagonių gentis*“.³³

Tai nėra atsitiktiniai vertinimai. Jie siejami su dora
ir gyvenimo būdu. Kadangi aplink gyveno geri, gerbti-
ni žmonės ir „*doriausios gentys*“, ar galėjo lietuviai išsi-
skirti kuo nors ypatingai priešingu? Lietuvių ir apskritai
baltų kultūroje nerassite prievartos ir fizinės jėgos aukš-
tinimo, prilyginančio tokius veiksmus didvyriškumui.

Kai išorinės aplinkybės vis dėlto verčia griebtis jėgos, tai vadinama ne tautos savastimi, o laisvės kovomis. Valdis Celmsas rašo: „Latviai pasižymi didžiuliu pakantumu kitaip mąstantiems. Šis bruožas atitinka senųjų baltų ir indoeuropiečių principą – gyventi pačiam ir leisti gyventi kitiems, išplaukia iš buitinio ir dvasinio gyvenimo sanklodos, susiformavusios, atsižvelgiant į gamtos procesus, nurodant kiekvienam individui ir kiekvienai gyvai būtybei savo vietą šiame procese.“³⁴ ■

Tęsinys kitame numeryje

- ¹ Aronas Gurevičius. Viduramžių kultūros kategorijos. Red. L. Stanevičius. Vilnius: *Mintis*. 1989, p. 26.
- ² Algirdas Girininkas, Olijardas Lukoševičius. Lietuvos priešistorė: materialinės ir dvasinės kultūros raida, genčių formavimasis. Vilnius: *Agora*. 1997, p.112.
- ³ Algirdas Seibutis. 1009 metų Lietuvos pasienio geografinė apybraiža: šv. Bonifaco Brunono žūties vietos paieška. Vilnius: *Didakta*. 2009, p. 11.
- ⁴ Norbertas Vėlius. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos, t. 1. Vilnius: *Mokslo ir enciklopedijų leidykla*. 1996, p. 174.
- ⁵ Adolfas Tautavičius. Vidurinis geležies amžius Lietuvoje, (V–IX a.). Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“. Vilnius. 1996, p. 21.
- ⁶ Norbertas Vėlius. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, p. 181.
- ⁷ Darius Baronas. Paskutinė šv. Brunono Kverfurtiečio misija geopolitikos kontekste. *Lietuvos istorijos metraštis*. T. 2. Lietuvos istorijos institutas; red. kol. Zigmantas Kiaupa (pirm.)... [et. all.]. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas. 2002, p. 26.
- ⁸ New Catholic Encyclopedia, second edition 2 Baa-Cam.: Thomson, Washington, D. C. 2003, p. 648.
- ⁹ Jūratė Trilupaitienė. Kultūriniai šv. Brunono misijos aspektai. *Kultūrologija*, t. 15. 2007, p. 18.
- ¹⁰ Zigmantas Zinkevičius. Šventasis Brunonas ir Lietuva: Lietuvos vardo paminėjimo istorijos šaltiniuose tūkstantmečiui. Vilnius: *Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras*. 2010, p. 27, 28.
- ¹¹ Gintaras Beresnevičius. Lietuvių religija ir mitologija: sisteminė studija. Vilnius: *Tyto alba*. 2008, p. 23.
- ¹² Vladimiras Pašuta. Lietuvos valstybės susidarymas / [Autoriaus rankraštį vertė R. Strazdūnaitė]. Vilnius: *Mintis*. 1971, p. 242.
- ¹³ Vladimiras Pašuta. Lietuvos valstybės susidarymas, p. 244.

- ¹⁴ Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla, t. 3. Sudarė Ingė Lukšaitė. Lietuvos istorijos institutas. Vilnius: *Pradai*. 1999, p. 179–181.
- ¹⁵ Pranė Dundulienė. Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos. Vilnius: *Mintis*. 1991, p. 57.
- ¹⁶ Ten pat. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 2005, p. 66.
- ¹⁷ Matas Pretorijus. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla, p. 463.
- ¹⁸ Dundulienė Pranė. Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos. Vilnius: *Mintis*. 1991, p. 65.
- ¹⁹ Ten pat. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 2005, p. 87, 88.
- ²⁰ 1009 metai: šv. Brunono Kverfurtiečio misija =A. D. 1009: missio S. Brunonis Querfordensis /sudarė, šaltiniotyrimus paaiškinimus ir bibliografiją parengė Inga Leonavičiūtė (Vilniaus Universitetas). Vilnius: *Aidai*. 2006, p. 187–189.
- ²¹ Edvardas Gudavičius. Šv. Brunono misija. *Darbai ir dienos*, nr. 3 (12). 1996, p. 121.
- ²² 1009 metai: šv. Brunono Kverfurtiečio misija, p. 34.
- ²³ Edvardas Gudavičius. Šv. Brunono misija, p. 121.
- ²⁴ 1009 metai: šv. Brunono Kverfurtiečio misija, p. 35.
- ²⁵ Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas / Lietuvos Vyskupų konferencija; Senąjį Testamentą vertė iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų, pratarinę, įvadus ir ST sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė Antanas Rubšys; Naująjį Testamentą vertė iš graikų kalbos, įvadus ir NT sąvokų žodyną parašė Česlovas Kavaliauskas; antrąjį Naujojo Testamento leidimą parengė Vaclovas Aliulis ir redakcinė kolegija. Vilnius, 2-asis papild. leid. *Katalikų pasaulis*. 1999, p. 985.
- ²⁶ Adolfas Tautavičius. Vidurinis geležies amžius Lietuvoje, p. 16.
- ²⁷ Edvardas Gudavičius. Šv. Brunono misija, p. 121.
- ²⁸ Norbertas Vėlius. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, p. 170.
- ²⁹ Evelina Valiuškevičiūtė. Šnapiškėse indui ranką spaudžia net vagiškai. *Lietuvos rytas*. Vidinis priedas Sostinė. 2015-10-31. 44 (3688): 5.
- ³⁰ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai: Feodalinis laikotarpis, t. 1. Redakcinė kolegija: K. Jablonskis (atsak. redaktorius), J. Jurginis, J. Žiugžda (vyriaus. redaktorius). Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla. 1955, p. 25.
- ³¹ Angelė Vyšniauskaitė. Lietuviai: IX–XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose. Vilnius: *Mokslo ir enciklopedijų leidykla*. 1994, p. 11, 12.
- ³² Lietuvos TSR istorijos šaltiniai: Feodalinis laikotarpis, p. 28.
- ³³ Mindaugo knyga: istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių. Parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (atsakomasis redaktorius), Rimvydas Petrauskas; Lietuvos istorijos institutas. Vilnius. Vilnius: *Lietuvos istorijos instituto leidykla*. 2005, p. 50.
- ³⁴ Valdis Celms. Baltų raštai ir ženklai, baltų pasaulio modelis: struktūra, vaizdiniai, simboliai. Vilnius: *Mintis*. 2010, p. 87.

POLITINIS GLACIALAS

Imano būrimo saloną *Dura necēssitas* su kamufliažine apranga tiesiai iš Maskvos prisistatęs tūlas auksaburnis Peskovas, jau ant slenksčio ėmė necenzūriniais keiksmožodžiais plūsti patį Prezidentą! Aišku, ne saviškį, o mūsiškį. Atseit Nausėda griaua taikius Putino planus okupuoti Ukrainą. Priminė, kad XV–XVI a. Maskva 100 metų bandė atimti Kyjivą iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, todėl ir dabar tą darys iki paskutinio ruso. Susigraudinęs, kad tas paskutinis gali būti jis pats, ėmė upeliais lieti krokodilo ašaras, kurias carinės ir sovietinės Rusijos žemėlapiu paslaugiai šluostė įdūkęs Puidokas, kuždėdamas į ausį, kad Gabrieliūs, blin, pasikvietė į Vilnių net Blinkeną su Baidenu.

Palikau abu vyrus toliau draugiškai kolaboruoti tarpusavyje, nes triukšmingai įsiveržė barzdotas Ramzanas, girdamasis, don, kad jo kadyrovcai be jokių *pardon* išprievartavo rusų propagandistę, atvykusią nušviesti, kaip švariai rusų kareiviai fronte, ministro Šoigu nurodymu, skutasi barzdas. „To tai jau nebus!“ – piktnosi Čečėnijos miniPutinas. Jam pritardamas propagandonas Solovjovas pareiškė, kad reikia naikinti ne vyriškumo simbolius, tokius kaip barzdos ir ūsai, bet utėles ir niežus, klastingai užpuolusius nenugalimąją kariuomenę, nes tai „slaptas biologinis ukrainiečių ginklas kartu su kraujasiurbiais uodais ir paukščiais, šikančiais išimtinai rusams ant galvų“.

„Nesijaudinkit, broliai, jus, net niežuotus, utėlėtus, apdergus, priglaus motina Baltarusija“, – tiesiai iš Zimbabvės, kur lankėsi su oficialiu vizitu, pažadėjo Lukašenka. Ir pridūrė, kad iškart, kai tik pasodins *bulbas*, broliams rusams suteiks karinę pagalbą: „Šiaip ar taip,

turime visas tam reikiamas priemones, net branduolinių ginklų Astrave.“

„Imamės būtinų priemonių, kad neleistume Ukrainai tapti dar didesne grėsme mūsų saugumui“, – tvirtino sveiką diplomatinę protą kažkur pametęs užsienio reikalų ministras Lavrovas, glėbesčiuodamas savo kolegą iš Egipto, nors tas visai išsisukinėjo, sakydamas negalintis nei patvirtinti, nei paneigti, kad Rusijos kariuomenės Ukrainoje nebuvo, nėra ir nebus, nors gali atsitikti net ir atvirkščiai.

Tuo metu keletas politiškai indiferentiškų klientų pakaupėje žaidė protų mūšį, ginčydamiesi, kuo nomomachas (įstatymų priešininkas) skiriasi nuo monomacho. Būtų gal net susimušę, bet staiga, kaip koks Kindziulis, priėjo atsistatydinusi Vokietijos gynybos ministrė Lambrecht, kongeniali kanclerio Scholzo letargijos įgyvendintoja, ir pasufleravo, kad tai Putinas kvadratu. O kvadratinų bijo visi, net ir tie, kurie nieko nebijo, pavyzdžiui, jau dėjo į kojas kadaise buvę karingi austrai su vengrais, turėjusiais narsųjį kapitoną Tenkešą...

Užtat lietuviai sėkmingai kaunasi kultūriniam fronte – Prancūzijos Alpeše iš ledo ir sniego išskaptavę užsuktą dujų vamzdį, ne tik pelnė pagrindinį prizą, bet ir nuotoliniu būdu parodė špygą Putinui. Šiaip ar taip, politinis glacialas, lietuviškai tariant, ledynmetis turi vieną teigiamą bruožą – laužo raudonąsias linijas, braižomas kvadratinio, bunkeryje tūnančio branduolinio maniako. ■

Tiesiai iš Alpių ir pakampių
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2023. 1/2 (696/697)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Almantas SAMALAVIČIUS. *Designing the Future, Fortune Telling Based on Coffee Grounds and Waiting for Godot*. The author analyses the recent study Lithuania in 2050 and four alternative scenarios of Lithuanian future drafted by STRATA agency. The author concludes that the ambitious project ended in disaster and sees a number of problems behind its failure: the lack of theoretical and methodological approach, the poor state of art in Lithuanian future studies, conformism and submission to ideologies rather than data analysis, available evidence and social research – the way that could have potentially led to acceptable and realistic scenarios of Lithuania's future (page 2).

Kateryna BOTANOVA. *The Art of Misunderstanding*. The idea that the purpose of culture is reconciliation confronts Ukrainian cultural activists with a dilemma: how to preserve one's dignity while keeping the attention of western institutions? (page 9).

Geert LOVINK. *Extinction internet*. Measures such as 'ethical AI' and 'good data' will not bring about social justice, end racial capitalism or forestall climate disaster. How to channel discontent and counter-hegemony into an actual transfer of power in the late platform age? (page 14).

Let's enjoy what we do well. With the chairman of the State Lithuanian Language Commission dr. Violeta MEILIŪNAITĖ talks to Mindaugas PELECKIS (page 23).

Jūlians TROFIMOV. *The Art of Artificial Intelligence – Who is the Author?* The relationship between artificial intelligence and humans seems alluring and repulsive at the same time. However, today, with the development of technology, this topic is extremely relevant, and reflecting on the interaction between man and technology, it is likely that there will be an increase in quality attempts to explore this issue (page 26).

Virgilijus ČEPAITIS. *The Sense of State*. Do Lithuanians have a sense of state? Wouldn't he appear only in the face of war? – thinks the author (page 29).

Stasys EIDRIGEVIČIUS. *A Poetic Diary of Everyday Life During the Artist's Exhibition "Reaction!"* in Warsaw, in the gallery Zachęta (page 32).

Skaidra TRILUPAITYTĖ. *The Face as a Weapon of War*. (Un)recognizability of the person. Identifying a complete stranger is now much easier than a few years ago, let alone decades ago. In the global world, without abatement of protests, riots, political tensions, turmoil, even terrible wars, the question of who owns the image of a human face will undoubtedly be relevant, – thinks the author, discussing the continuous series "Image Archive" by the artist Kęstutis Grigaliūnas from the Lithuanian Special Archives (page 35).

Raminta JURĖNAITĖ. *Detailed review of the exhibition "Before... and After 100 years"*, reviewing the traditions and present of the Kaunas School of Arts (page 43).

Vidas POŠKUS. *The Smell of Reality Sweat*. Eglė Velaniškytė's painting exhibition "Feast During the Plague" in the Molėtai art gallery (page 47).

Lijana ŠATAVIČIŪTĖ. *Constancy of Change*. Retrospective of Rūta Šipalytė in Vilnius, Arka gallery (page 49).

Ramunė MARCINKEVIČIŪTĖ. *Pythia's tripod, or Director's chair*. Review of Aleksandrs Špilevojaus' new play "The Island That Doesn't Exist", which tells the story of theater director Juozas Miltinis and his actors, who created the legend of the Panevėžys Drama Theater (page 53).

Vidas POŠKUS. *Concrete People and Wooden Rooms*. Review of Mykolas Sauka exhibition "Children's room" in the exhibition hall of Vilnius Arts Academy Titanikas (page 57).

Herkus KUNČIUS. *Litbel. Premature Ghost*. An excerpt from the novel being written (page 60).

Almantas SAMALAVIČIUS. *Water Cascades and the Splendor of the Ruins*. An essay on water aesthetics in Antiquity and Renaissance. The essay is based on the authors recent field visits to Hadrian's Villa and Villa d'Este in the vicinity of Rome, Italy. The lessons for developing water aesthetics in our times are reconsidered (page 70).

Radvilė RIMGAILĖ-VOICIK. *It Was Supposed to be a Magical Forest*. The digitized collection of Hugo Scheu (1845–1937) by the Vilnius Art Center of Photography allows not only to look at the historical diversity of plants in the Klaipėda region, but also to supplement data on the distribution of rare and unusual species (page 76).

Algirdas Mykolas BUDRECKIS. *The Question of the Baltic States During the Second World War*. The article is taken from the book of selected texts of Algirdas Martynas Budreckis (1937–2000), which is being prepared for publication (page 80).

Vytautas NAVAITIS. *Shedding the Light on Housing Mysteries Theater (5)*. The Psychological portrait of Bruno. Continued from *Kultūros barai* 2023 No 9 (page 88).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Political Glacial*. Ironic essay on Lithuania's cultural and political life (page 94).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Eirik Høyer LEIVESTAD

When the Future Becomes Unpopular (En) (Lt)

Global heating, environmental collapse and increasing global scarcity: no wonder the politics of perpetual advancement are failing to convince. Progressives must brace themselves for the return of some of their most detested ideas. But dismissing the nostalgists as reactionary can no longer be their response.

Books are Smarter Than Their Authors

A Conversation between Juan Gabriel VASQUEZ and Jasper VARVEAKE (Es) (Lt)

In the present literary contexts Vasquez is a rarity – a good fallback in literature in the same way is in football. Western literature often lacks depth and especially political and social activism. The writer does not speak about football in present conversation but talks about himself and other writers, about his column published in Colombia's El Espectador and the role of intellectuals.

Time for an Essay Has Come

Phillip LOPATE is interviewed by Naief YEHYA (Es) (Lt)

Phillip Lopate wrote two excellent collections of essays in 2013: To Show and To Tell: The Craft of Literary Nonfiction and Portrait inside my head. These books provide an opportunity to talk about literature and film.

Michaël FCESSSEL

Back to belief (En) (Si) (Lt)

Nietzsche's critique of science as displaced theology echoes in reservations about epidemiologists' political role during the pandemic. But if governments and citizens often expect from science a form of deliverance, many others are convinced that science is part of a plot to deceive us. Perhaps the problem lies not with science but belief itself?

Thomas Hylland ERIKSEN

A window of opportunity (En) (Lt)

Our slowed-down, cooled-down, scaled-down lives during the pandemic are evidence that quality of life does not depend on high productivity and frantic consumption. Suddenly, it has become respectable – and realistic – to talk about reforming society and the economy.

Kate BROWN

Resurrecting the soil (En) (Pl) (Lt)

What can the history of the soil tell us about modernity and its ills? An experiment in urban gardening sets Kate Brown thinking about the consequences of the western world's perennial misuse of the land – and how to return life to today's extinct terrains.

Gergely SIMON

Will polluters ever pay? (En) (Lt)

The explosion in Beirut's port was so loud that it was heard 150 miles away in Cyprus; a neglected store of fertilizer was the unsuspected bomb. To avoid such mismanagement of hazardous chemicals, authorities need to ensure that the polluter pays, says Gergely Simon.

Janet ROITMAN

How COVID-19 became a 'crisis' (En) (It) (Lt)

A virus and its impact described in closed terms: when under pressure, socio-political narratives often become divisive; perceptions can become negatively transfixed. To understand what has gone wrong right now, we need look at how the problem is framed.

Taras BILOUS

A letter to the western Left from Kyiv (En) (Lt)

A large part of the western Left, focused on NATO and the USA, failed to see Russian aggression. Of course, the war on terror needs to be brought into the discussion – but critique of liberal internationalism cannot add up to support for the 'spheres of interest' doctrine.

Zones of friction

Anna LOWENHAUPT TSING in conversation with Héléne HIESSLER and Sébastien MARANDON (En) (Lt)

Extractivism and its impacts seem to be globalization's end game. Industrial capitalism plunders natural resources, wreaking havoc on biomes and the lives of Indigenous peoples – then moves on. Anna Lowenhaupt Tsing speaks about the 'friction' between dynamic groups that can ultimately bring regeneration.

There is No More Real Transcendence That the One Opened by Language

A Conversation Between Ra'ül ZURITA and Ezequiel ZAIDENWERG (Es) (Lt)

Tatiana ZHURZHENKO

Ukraine: A Battleground for Europe's Future (En) (De) (Lt)

For Ukrainians, this uneven battle is about the survival of their nation. However, it is also about the future of democracy in Europe as a whole. The unprecedented act of collective solidarity at the EU border proves the resilience of civil society in the face of Putin's challenge.

SRTR fondas 2023 m. „Kultūros barų“ projektui „Egzistencinis kultūros vaidmuo“ skyrė 60 000 eurų, projektui

„Kultūra: ištakos ir įtakos“ – 35 000 eurų

SRTR fondas remia rubrikas: „Problemos ir idėjos“, „Rūpesčiai ir lūkesčiai“, „Kūryba ir kūrėjai“, „Praeities dabartis“

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spausdino „Lietuvos ryto“ spaustuvė
Sodų g. 83, Skaidiškės, 13274 Vilniaus rajonas

Tiražas 2000 egz.

Kaina – 2 Eur

Rūta ŠIPALYTĖ. Taipėjaus miestas. 2005

Rūta ŠIPALYTĖ. Mark my Rothko No. 1, 2021

Rūta ŠIPALYTĖ. Parodos „Patirčių salos“ vaizdas

*Vėtrės Antanavičiūtės nuotrauka
Apie autorę skaitykite p. 47*

Kaina – 2 Eur
KULTŪROS BARAI 2023. Nr. 1/2 (696/697), (96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009